

Volume 10 Issue 1, March 2026

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 31.12.2025

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 12.03.2026

DOI: 10.30692/sisad.1852527

ASYA'DA MÜSLÜMAN OLMAYAN TÜRK DEVLETLERİNDE TÜRK ATIŞI

Turkish Shot in Non-Muslim Turkic States in Asia

Umut KANSOY

Dr.

İstanbul Fuat Sezgin Bilim ve Sanat Merkezi

ORCID ID: 0000-0003-0031-4600

istanbulfuatsezginbilsemmeb@gmail.com

Atıf/Citation: Umut Kansoy (2025), "Asya'da Müslüman Olmayan Türk Devletlerinde Türk Atışı", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10, S.1 Mart 2026, s.165-224.

Öz: Türk atışı/Part atışı, süvarilerin dörtlüna giderken 180 derece geriye dönerek isabetli oklar atması yöntemine verilen addır. Türk Atışı, Orta Asya göçebeleri tarafından kullanılan meşhur bir süvari atış tekniğidir. Bu atış tekniğİ, proto-Türkler ve Türk hanedanları tarafından Part Devleti kurulmadan önce, Partlar döneminde ve Part Devleti yıkıldıktan sonra sürekli olarak uygulanmıŐtır. Türk atışının esasında bir Saka kabilesi olan Partlar'ın siyasi bir yapı olarak teşekkülünden önce de uygulandığİ bilinmektedir. Dolayısıyla bahsettiğİmiz atış tekniğine Türk atışı demek daha doğru olacaktır. Ancak "Hint-Avrupa" merkezli hâkim anlayıŐ nedeniyle akademik camiada bu atıŐa ısrarla Part atışı adı verilmektedir. "Türk atışı" adı ve konusu ilk olarak Yaşar Çoruhlu tarafından "Türk Atışı" - Türk Sanatı'nda "Geriye Dönerek Ok Atma" Teması adlı makalede ele alınmıştır. Müteakiben yazılan "Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı" adlı makalede bu atış tekniğinin proto-Türkler devrinden beri uygulanmakta olduğİ ve Partların ise bu atış tekniğini uyguladıklarına dair çok az kanıt bulunduğİ bütün detaylarıyla ortaya konulmuştur. Bu çalışmada ise Asya'da kurulan Müslüman olmayan Türk devletlerinde MÖ 209 yılından MS 931 yılına kadar "Türk atışı" tekniğinin izleri arařtırılmıŐtır. Binlerce arkeolojik malzeme taranmıŐ ve yorumlanmıŐtır. Sonuç olarak yaklaşık 522 yıllık bir zaman diliminde kesintisiz olarak "Türk atışı" yönteminin uygulandığİ tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Part Atışı, Türk Atışı, Müslüman Olmayan Türk Devletleri, Süvari Okçu, Piyade Okçu.

Abstract: Turkish shot/Parthian shot is the name given to the method of cavalymen turning 180 degrees while galloping and shooting accurate arrows. This shooting technique was continuously used by the proto-Turks and Turkish dynasties before the establishment of the Parthians, during the Parthian period and after the collapse of the Parthian State. It is known that the Turkish shot was practiced even before the Parthians, who were essentially a Saka tribe, formed a political entity. Therefore, it would be more accurate to call the shooting technique we are talking about Turkish shot. However, due to the dominant "Indo-European"-centric understanding, this shooting is persistently referred to as the Parthian shot in academic circles. The term and subject of "Turkish shot" was first addressed by Yaşar Çoruhlu in his article "Turkish Style Shooting Arrows" - "Backwards Shooting Arrows" Theme In Turkish Art. The subsequent article, "Turkish Shot or Common Mistake Parthian Shot I: Turkish Shot in Ancient

Ages,” detailed how this archery technique had been practiced since the Proto-Turkic era and that there was very little evidence to suggest the Parthians used it. In this study, traces of Turkish shooting technique were investigated in non-Muslim Turkish states established in Asia from 209 BC to 931 AD. Thousands of archaeological materials have been examined and interpreted. As a result, it has been determined that the "Turkish shot" method was applied continuously for approximately 522 years.

Keywords: The Parthian Shot, The Turkish Shot, Non-Muslim Turkish States, Cavalry Archer, Infantry Archer.

GİRİŞ

Türk tarihi boyunca Türk atışı (galatımeşhur Part atışı) tekniğinin kesintisiz bir şekilde devam ettirilmesi, bu atış tekniğinin Türkler açısından çok değer verilen bir yetenek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yetenek Türklerin en önemli savaş taktiği olan Turan taktiğinin başarıya ulaşmasında en mühim unsurlardan birisidir. Turan taktiğinin esası şudur: Ordunun bir kısmını oluşturan atlı okçular önce düşmana saldırıp kızıştırır ve sonra aniden geri çekilir (sahte ricat). Düşman, atlı okçuları takip etmeye başlar. Kovalamaca sırasında atlı okçu, at sırtında geri dönüp ok atar. Bir yandan düşmanı yormakta, bir yandan onu istediği yere (asıl taktiği uygulayacağı pusu sahasına) çekmekte ve bir yandan da sınırlarını yıpratmaktadır.

Sahte ricat (sahte geri çekilme) stratejisinin ayrılmaz bir parçası olan Türk atışı (180 derece dönüp isabetli oklar atabilmek), güvenli bir şekilde kaçabilmek ve takip eden düşmanı tuzağa düşürülebilmek için çok önemlidir. Söz konusu öneminden dolayı bu atış tekniği, sıra dışı askerî beceriler ile ilişkilendirilmekte ve bu atışı yapabilen savaşçılara tulgalarına “çift şahin kanadı” [çift şahin kanat tüyü (telek)] takma hakkı verilmekteydi. Göktürkler devrinde bir çift şahin kanat tüyünü tulgasına takmak öne ve arkaya, aynı maharetle ok çekebilen süvarilerin alâmeti idi (Nicolle ve McBride, 2011, s. 30; Cihan, 2018, s. 215). Nitekim, Moğolistan, Char Chad’da bulunan, VI.-VII. yüzyıla tarihlenen kaya resminde görülen iki zırhlı Göktürk süvarisi söylendiği şekilde rütbe işareti olarak kuş tüyü takmışlardır (Çoruhlu, 2016, s. 13, s. 25, Resim 2).

Çoğunlukla kaya ve duvar resimleri ile pişmiş toprak figürinlerden elde edilen bilgiler ışığında Göktürk devri tulgalarının rekonstrüksiyonu yapılmaya çalışılmıştır. Söz konusu çalışmalara göre Göktürk tulgaları aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere altı tipe ayrılmaktadır (Oktay Çerezci, 2013, s. 123-125; Oktay Çerezci, 2020, s. 233, Tablo 9). Tablo incelendiğinde Tip 1, Tip 4 ve Tip 5’te tulgalara kuş kanadı tüyü (daha çok yırtıcı kuş) takmak için yuvalar olduğu ve bu yuvalara bir, iki veya üç kuş tüyü takılabildiği görülmektedir.

Tablo 1 : Göktürk Devri Tulgaları ve Üzerlerindeki Kuş Tüyleri
(Tablo, Jale Özlem OKTAY ÇEREZCİ’nin izniyle kullanılmıştır)

GÖKTÜRK DÖNEMİ TOLGALARI			
Tip 1		Tip 4	
Tip 2		Tip 5	
Tip 3		Tip 6	

Kaynak : Oktay Çerezci, 2013, s. 123-125, 491, Tablo 9; Oktay Çerezci, 2020, s. 233, Tablo 9.

VIII. asırda yazılmış Maniheist bir kitaptaki çizimde bir Uygur alpi, Uygur hakanının giydiği tarzda askerî kıyafetler içinde tasvir edilmiştir. Bu çizimde tulgasının tepesinde iki yanda şahin kanatları [şahin kanat tüyü] bulunmaktadır. Şahin kanat tüylerinin takılması, tulgada bunun için özel yuvalar bulunması Orta Asya’da bir mertebe işaretiydi. Hem öne hem arkaya aynı maharetle ok atan Türk alpları, tulgalarına çift şahin kanat tüyünü bir şeref nişanı olarak takabiliyordu (Cihan, 2018, s. 205). Başka bir deyişle Eski Türklerde savaşçıların miğferlerini şahin tüyüyle süslemelerine ancak at üzerinde geriye doğru isabetli atış yapabildiklerinde izin veriliyordu (“Başparmak Çekişi”, erişim 20 Haziran 2022, http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=1278).

Türkler dışında kalan milletlerin Turan taktiğine ve içerisindeki sahte ricat hilesine daima kapıldıkları ve bunun sonucunda da hezimete uğradıkları görülmektedir. Bu hileye kanılması aslında geçerli bir mantık yürütmeye dayanmaktadır. Normal şartlar altında kaçarken arkadan saldırıya uğrayan ordular hemen hemen daima hezimete uğrarlar. Türk orduları için de böyle olmalıdır. Fakat bu esnada devreye giren Türk atışı tekniği söz konusu akıl yürütmeyi geçersiz kılmaktadır. Kaçan Türk süvarileri geriye dönüp ok atmaya devam edebilmeleri sayesinde düşmanla aralarındaki mesafeyi koruyabilmekte ve hezimete uğramamaktadır. Böylece her an yakalanıp imha edilebilecekleri ümidi ile düşmanı pusunun kurulduğu yere kadar zaiyat vermeden çekebilirler. Sonuç olarak savaş, tuzağa çekilen düşmanın imhası ile neticelenir.¹

Türk atışı, Turan taktiğinin başarıya ulaşmasında temel unsurlardan biri olduğundan dolayı Türk orduları için her devirde çok büyük bir önem taşımıştır. İşte bu nedenle Asya’da “Müslüman Olmayan Türk Devletleri” (İlk Türk Devletleri) devrinde Türk atışı konusu bu çalışmada incelenmiştir.

Zaman diliminin uzunluğu ve coğrafyanın genişliği nedeniyle Asya’nın Batı ucundaki ve Avrupa’daki gayrimüslim Türk Devletleri ile Türk-İsâm devletleri bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

1-) Asya Hun Devleti (MÖ 209- MS 216) Devrinde Türk Atışı

Hunlar, Büyük Hun İmparatorluğu’nun resmî kuruluşundan çok daha önce mevcuttular. Hiungnu’nun (Hun) ilk ortaya çıkışı, Hien-yün (Hün-yu) olarak bilinen kabile halkı ile birlikte olabilir. Bir Çin efsanesine göre Çin hükümdarı Huang-di, yaklaşık MÖ 2.600 yılında Hün-yu’ya karşı başarılı bir savaş sürdürmüştür. Bu efsane ile proto-Türklerin bir Çin efsanesinde dile getirilmeye değer görülecek bir şekilde örgütlü ve zorlu oldukları ortaya çıkmaktadır (Yorulmazoğlu, 2021, s. 282, 320). Çin kroniklerine göre Asya Hunlarının, MÖ 2.000 yılına kadar, erken bir dönemde yaşadığı ileri sürülmüştür. Eski Çin kayıtları, proto-Türklerin, Kuzey Çin’e daha MÖ 1.100 yılında akınlar yaptıklarını belirtmektedir; fakat Hun devletinin kurulduğu yıl tam olarak belli değildir. Ancak çoğu kaynak, Büyük Hun Devleti’nin kuruluşunu MÖ 209 yılı olarak kabul eder (Yorulmazoğlu, 2021, s. 282).

Türkler, en erken devirlerden itibaren Çinliler için büyük bir hızla çok sayıda ok atabilen süvariler olarak karşı konulamaz bir güç haline gelmişlerdir. Türk ordusu içerisinde ayrıcalıklı bir sınıf oldukları düşünülen “okları göklerin en yükseğine erişebilen tek bir kuşun tüylerini taşıyan” ve başlarına yeteneklerinin göstergesi olarak çift “şahin kanadı” [şahin kanat tüyü] takan “kartal nişancıları” karşısında çaresiz kalmışlardır. Bunun üzerine Çin Seddi’ni inşa etmişler, askeri reformlar yaparak ordularını, giyim, teçhizat ve sistem bakımından Hunlar gibi örgütlemeye başlamışlardır. Bu reformlar Chou kralı Wu-ling tarafından bir fermanla ilan edilmiştir. At kültürü, süvari okçuluğu ve kompozit yay kullanımı bu reformlar sonucunda Çinlilere de geçmiştir (Ögel, 2015, s. 55, 68-71; Göksu, 2017, s. 2474).

¹ Moğollar tarafından Türk atışı yapılışını izlemek için bkz. “Historical Archery with Mongol Cavalry” (Erişim: 30 Ocak 2026, https://www.youtube.com/watch?v=iPcuD2_4sz4).

Hunların okçuluğu ile ilgili Çin'de türeyen efsanelerde Türk atışı yapabilen süvariler “*kartal okçuları*” adıyla anılır. Çin yıllıklarında Hunlara karşı yürüttüğü savaşlarla bilinen meşhur Han generali Li Kuang biyografisinde “*kartal okçuları*” diye tanıtilen üç Hun askerinin başından geçenleri şöyle aktarılmaktadır:

“Hunlar, Shang-chün'e büyük bir akın yaptılar. İmparator, generali izleyerek Hunlar ile savaşa girmesi için, tecrübeli askerlerle, saraydan soylu bir kişiyi gönderdi. General Kuang, birkaç on Çinli askeri ile birliğinden ayrıldığı bir sırada, üç Hun askeri gördü ve onlar ile yakın bir savaşa girdi. Üç Hun askeri geri dönüp, -daha doğrusu at üzerinden giderken vücutlarını geriye çevirip-, ok attılar. Saraylı komutanı yaraladılar ve on Çinli askerin hepsini de öldürdüler. Bunun üzerine saraylı komutan generale gitti ve Hun askerlerinden dolayı yakındı. General Kuang da ona, 'Bunlar kartal okçuları'dır,' dedi.” (Ögel, 2015, s. 377-379; Taşağıl, 2020, s. 100, 191; Kahraman, 2014, s. 78).

Nerdeyse aynı zaman diliminde hüküm süren Asya Hun İmparatorluğu (MÖ 209-MS 216) ve Çin'deki Han Hanedanlığı (MÖ 206-MS 220) arasında çok uzun soluklu mücadeleler yaşanmıştır. Aslında Hunlar ile Çinliler arasında mücadeleler çok daha eski dönemlerden beri devam etmektedir. Özellikle Han Hanedanlığı'nın Çin'de başa geçmesi ve sonrasında Mete Han'ın (MÖ 209-MÖ 174) Hun tahtına geçmesiyle bu savaşlar daha da şiddetlenmiştir. Bu dönemde Hunlar, Han Hanedanlığı'na üstünlük sağlamıştır. Ancak sonrasında Han Wu Di (MÖ 141-87), MÖ 133 ve MÖ 119 yılları arasında bazen ardı ardına bazen aralıklarla toplam 43 kez saldırmıştır. Böylece Hunları ciddi ölçüde zayıflatmış ve Hun tehdidini uzun yıllar ortadan kalkmasını sağlamıştır. Bu arada Han Wu Di'nin görevlendirdiği bazı generallerinin Hunlardan olması dikkat çekmektedir. Zayıflamayı müteakiben çıkan taht kavgaları Hunları savunmasız bırakmıştır. Hunlar önce MÖ 58'de Çiçi ve Hohanyeh zamanında ikiye ayrılmıştır. Çiçi, Çin'e bağlanmayı reddederken Hohanyeh Çin'e tâbi olmuş ve MÖ 51 yılında bizzat Çin sarayına gitmiştir. Darbeci Wang Mang (MS 9-23) döneminde güç kazanan Hunlar, yeniden Çin'den bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Ardından gelen iç karışıklık ile Hunlar bir kez daha ikiye ayrılmıştır. Güney Hunlar, Han hanedanı egemenliği altına girerken Kuzey Hunlar, Çin ile olan savaşlarına devam etmiştir. Bir süre sonra Güney Hunların Kuzey Hunlar ile tekrar birleşme gayreti Han hanedanı tarafından engellenmiştir. İki hanedan arasındaki savaşlar yaklaşık 300 sene boyunca devam etmiştir. Sonunda, Kuzey Hunları, Çin ile yapılan savaşlarda yenilerek Batı yönünde göçe başlamıştır. Han Hanedanı, Asya Hun Devleti'ni çökertmekle birlikte, Hunlardan 4 sene sonra kendisi de tarihin tozlu sayfaları arasına karışmıştır. Arazi sahiplerinin sayısının azalması, büyük arazi sahiplerinin klikler meydana getirmesi, kliklerin kendi aralarında sürekli çatışmaları ve çok fazla ölüme neden olmaları, bunun sonucunda ülkede gizli cemiyetlerin kurulması, bu cemiyetlerin çıkardıkları sarı sarıklılar isyanı gibi iç nedenler Han Hanedanı'nın yıkılışında etkilili olmuştur (Eberhard, 2022, s. 87-90, 95-98, 107-110; Koçyiğit, 2021, s. iv, 2, 13-14, 79, 81; Kalkır, 2021, s. 1489, 1490-1491, 1495).

Han Hanedanlığı'nda klik ve generallerin bütün partileri söz konusu ihtilalcilerden korkuyorlardı, çünkü bunlar bilhassa hepsini tehdit ediyorlardı. Bu suretle oldukça büyük bir ordu toplayarak sarı sarıklılara karşı gönderdiler ve onları mağlup ettiler. Bu muharebeler sırasında Ts'ao Ts'ao çok fazla iktidar kazandığından, büyük generallerin en kuvvetlisi oldu. Fakat bu kuvvet, yalnız Çin askerlerinden müteşekkil değildi, içlerinde Hun askerleri de vardı. Anlaşılması kolay bazı sebeplerden dolayı Çin vekayinameleri bu konuda susmaktadır. Aynı ayrı generaller, ordularını takviye için yalnız Çinlileri değil yabancıları da toplamışlardır. Ts'ao Ts'ao ise bu hususta hepsinden ileri gitti. Askeri yardım temin ettiklerinden dolayı mükafat olarak, 180-200 yılları arasında bir Çin eyaleti olan Shansi'ye 19 Hun kabilesinin yerleştirdi. Daha doğrusu bu yerleşimin onun icraati olduğu düşünülmektedir. General, Hunların yardımıyla iktidarı ele geçirdi. Ölümünden sonra ise oğlu Ts'ao P'i, 220 yılında son Han imparatoruna istifasını verdirerek, Wei Hanedanı'nı kurdu. Buna karşılık yüzlerce senedir Çinlilere ait olan bir kısım arazi Hunların eline geçti. Aslında general, böyle olmasını istememişti. Çünkü,

normalde yabancılar kendi hususiyetlerini kaybederek Çinlileşirlerdi. Fakat bu 19 kabile çok kalabalıktı, son harpler nedeniyle zayıf devlet idaresi olduğundan bunlar üzerinde nüfuz kurulamadı. Çin dahilinde ufak bir Hun devleti kurdular. Bu hadise bundan sonraki 400 yıl için büyük bir ehemmiyet kespemıştır. Hun (Hsiung'nu) Shanyü'lerinin idaresi altındaki siyasi birlik, 589'a kadar Kuzey Çin'deki Hunlar ile diğer Türk devletlerinin nüvesini teşkil etmiştir (Eberhard, 2022, s. 110-112, 123).

Hun ve Han ilişkileri sadece savaşlarla sınırlı değildir. Hun Devleti, Çin'in saray geleneğinden etkilenirken Han hanedanlığı da Hunların askerî düzeninden etkilenmiş onların orduları gibi birliklerini düzenlemişlerdir, her iki devlet arasında sıklıkla elçiler gelip gitmiş, barışın sağlanması için zaman zaman akrabalık ilişkileri kurulmuştur (Eberhard, 2022, s. 87-88; Koçyiğit, 2021, s. 81).

Asya Hun Devleti devrinde Türk atışı yapılmasına dair en fazla arkeolojik buluntu Han Hanedanlığı topraklarından çıkmıştır. Bu nedenle Han Hanedanı ile olan ilişkiler biraz daha detaylı ele alınmıştır. Bununla bağlantılı olarak Hu adı hakkında bir açıklama yapmak gerekmektedir. Han Hanedanı devrine ait buluntularda yer alan göçebe savaşçılar tanıtırken Çinli akademisyenler, genellikle Çinli olmayan bütün milletleri niteleyen Hu adını kullanmaktadır. Bu durum, Han devri tarih yazıcılığından ve literatüründen kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda I-tien, Han Hanedanlığı ayna yazıtlarında günümüze kadar "Xiongnu", "Qiang" veya diğer belirli yabancı kabilelerin isimleri kullanılmamakta, bunun yerine topluca "Hu barbarları" adlandırması kullanılmaktadır demektir (I-tien, 2019, s. 95). Bu çalışmada her iki hanedanın hemen hemen sürekli savaşmaları, siyasi ve ticari pek çok ilişki içerisinde bulunmaları, sürekli etkileşim halinde olmaları ve bu dönemde Çin'e yerleşen Hunlar nedeniyle söz konusu buluntulardaki savaşçıları isimlendirmek için Hun adının kullanılması tercih edilmiştir. Bu adlandırma, sadece tarihi bağlamdan yola çıkarak değil söz konusu savaşçıların kıyafetleri, silahları ve çeşitli geleneklerinden yola çıkılarak yapılmıştır. Metin içerisinde de söz konusu hususiyetlere vurgu yapılmıştır.

Asya Hunları devrinde, Orta Asya'da Türk atışının ilk izlerinden biri muhtemelen Hakasya, Kara-yüs/Sulek I'de bulunan petroglif (kaya resmi) çizimleri olmalıdır. İki sahnede iki ayrı süvari Türk atışı yaparken resmedilmiştir. Çizim tekniği son derece basittir ve atlar üzensizdir. Bu hususlar Sulek I petrogliflerinin Asya'da ilk üzensizlerin ortaya çıktığı IV. yüzyıldan daha önceki devirlere ait olduğunu ortaya koymaktadır. Ve Hunlar tarafından üzensiz kullanıldığına dair bir kanıt yoktur (Yorulmazoğlu, 2021, s. 452). Söz konusu sahnelerden ilki olan Türk atışı ile dağ keçisi avı aşağıda sunulmuştur. Sulek petroglifleri hakkında yapılan ilk yayınlardan biri olan *Arheologičeskiye Pamitniki Yeniseykih Kirgizov* adlı eserde görseldeki dağ keçisi tek boynuzu büyütülerek bir zürafaya benzetilmiştir. Bu hata daha sonraki çalışmalarda da devam ettirilmiştir (Yevtyuhova, 1948, s. 88-89, 105; Samashev, 2013, s. 69; Yıldız, 2017, s. 52, Resim 4 ve Resim 5).

Kara-yüs/Sulek I'e çizilen Türk atışı sahneli petroglifte dikkati çeken diğer bir önemli bir husus ise dağ keçisini avlayan her iki süvarinin de başlarından geriye doğru sarktığı görülen iki kavisli uzantıdır. Bu ayrıntı, Kaşgarlı Mahmut'un naklettiği atının üzerinden geriye doğru büyük bir ustalıklarla ok atabilen süvarilere bir rütbe işareti olarak başına iki "atmaca kanadı" [: şahin kanat tüyü] takma hakkı verilmesi geleneğini hatırlatmaktadır. Ancak burada betimlenen iki saç tutamı da olabilir. Üzerinde Göktürk harfleri ile "Bengü Kaya" ibaresi yazan ve ölen bir alp için düzenlendiği anlaşılan Kara-yüs/Sulek I abidesi, kimi araştırmacılarca Kırgız Türklerine atfedilmekte ve VI. – VII. yüzyıllara tarihlenmektedir (Çoruhlu, 2016, s. 20, 30, Resim 19).

Görsel 1: Sulek I Petroglifine Göre Proto Türklerde Türk Atışı-I (Hakasya, Sulek I: Sulekskaya pisanitsa; IV./V.-VII. Yüzyıl, çizim: Yaşar Çoruhlu).

Kaynak (Fotoğraf): “Sayanskoye kol'tso Rossii #5 Sulekskaya i Oşkol'skaya pisanitsı”, erişim 27 Haziran 2022, <https://yarodom.livejournal.com/1992383.html>

Kaynak (Çizim): Roux, 1972, s. 435, Resim 2, Resim 3; Çoruhlu, 2007, s. 181; Çoruhlu, 2011, s. 203, Çizim 55; Çoruhlu, 2016, s. 30, Resim 19; İbekeyeva, 2015, s. 285, Tablo 13, fig. 6; “İslamiyet Öncesi Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi”, erişim 21 Haziran 2021, https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/islamiyet-öncesi-türk-sanatında-hayvan-sembolizmi_3_1107795.html

Türk atışı sahnelerinin daha net bir şekilde görülebilmesi için çalışma boyunca ilgili kısımlar, burada yapıldığı gibi sağ tarafta veya alt tarafta büyütülerek veya çizimi verilerek tekrar sunulmuştur.

Sulek I petroglifi'ndeki ikinci sahne bir avdan çok insanlar arası bir çatışmayı andırmaktadır. Bir süvari, Türk atışı tarzında bir insana doğru ok atmaktadır. Başka bir insan vurulup yere düşmüş gibi gözükmektedir. Bununla birlikte sahnede hayvanlar da olduğu için süvari okunu hayvanlara da atmış olabilir. Çünkü önde kaçan iki hayvana da bir ok isabet ettiği görülmektedir.

Görsel 2: Sulek I Petroglifine Göre Proto Türklerde Türk Atışı-II (Hakasya, Sulek I, fotoğrafı yükleyen F. Domaschenko A).

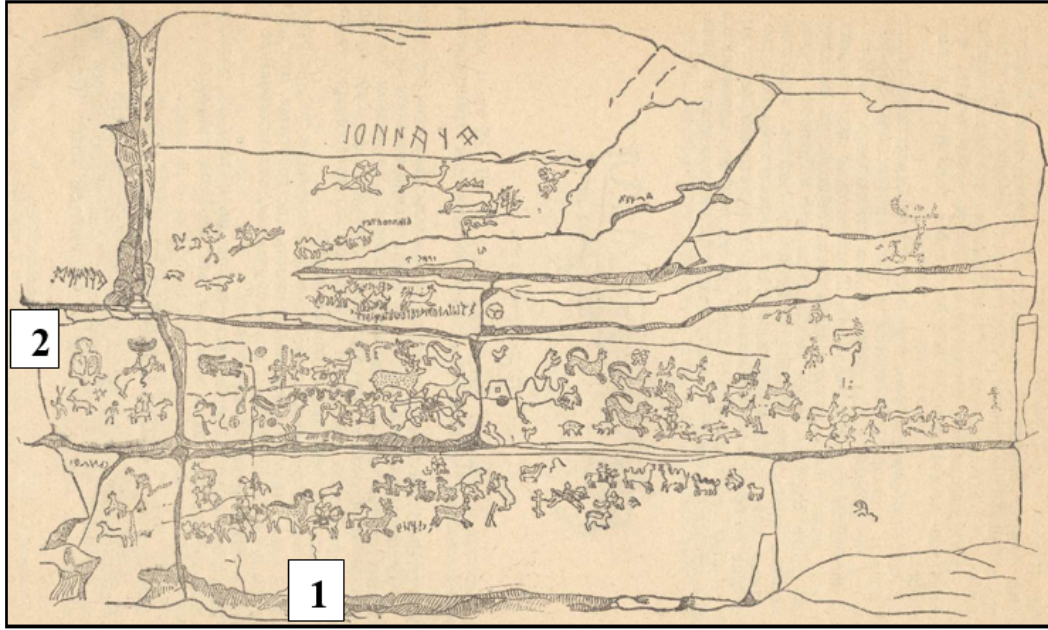
Kaynak (Fotoğraf): “Sulekskaya pisanitsa 4/7”, erişim 28 Haziran 2022, <https://wikimapia.org/15182830/Sulekskaya-pisanitsa#/photo/2753305>

Kaynak (Çizim): Yevtyuhova, 1948, s. 88, fig. 172; Appलगren-Kivalo, 1931, s. 12, levha 77.

Sulek I petroglifinin panoramik görünümü aşağıda yer almaktadır.² Dağ keçisi avı sahnesi 1 ve diğer sahne ise 2 numara ile gösterilen yere oyulmuştur.³

² Sulek I petroglifi'nin daha net ve büyük çizimi için bkz. Appलगren-Kivalo, 1931, s. 12, levha 77.

³ Sulek I petroglifinin bulunduğu kayalığın geniş açılı panoramik fotoğrafı için bkz. “Sulek Pisanitsa-Pichiktig-Tak”, erişim 28 Haziran 2022, <https://megalithica.ru/sulekskaya-pisanitsa-pichiktig-tak.html>

Görsel 3: Sulek I Petroglifinin Tam Çizimi (Sulek, Hakasya).

Kaynak: Yevtyuhova, 1948, s. 88, fig. 172; Roux, 1972, s. 434, Resim 1.

Sulek Petroglifi üzerindeki Runik yazıtlardan yola çıkan bazı araştırmacılar, bu petrogliflerin VIII.-IX. yüzyıllara ait olduğunu ileri sürmektedirler (Martinov, 2013, s. 428). Ancak Sulek kayası petroglifleri Tagar kültürü (MÖ 800-MÖ 200) ile de ilişkilendirilmektedir (Clotte, 2011, s. 124, 129). Arkeologlar harflerin kaya resimlerinden daha sonraki bir dönemde çizildiğini belirtmişlerdir. Üstelik Sulek Dağı yazıtları farklı Runik alfabeler ile yazılmıştır (Kızlasov ve Kızlasov, 1990, s. 86, 87).⁴

Sulek I petroglifindeki çizimlerin çok basit oluşları ve süvarilerin bindikleri atların üzensiz olarak çizilmiş olmaları, petrogliflerin yazıtlara dayanarak VIII.-IX. yüzyıla tarihlenmesi gerektiği savını çürütmektedir. Bu hususun daha iyi anlaşılması için üzensiz kullanımı irdelenmelidir. Ayrıca belirtmek gerekir ki akademisyenlerin kanaatine göre yazıtlar ve çizimler birbirinden bağımsız bir şekilde oluşturulmuştur (Dolgar-ool, 2004, s. 31/pdf sayfası).

Göktürk Kağanlığı dönemine ait dökme çift üzensizlerin en erken tarihli olanları V. ve VI. yüzyıla tarihlenir. Üzensizlerin en eskisi, Çin'in Changshi ve Anyang eyaletlerinden Jin Hanedanı döneminde, yani MS IV. yüzyıl başlarına ait göçebe proto-Moğol kökenli Syanbi (Siyenpi) mezarlarında bulunmuştur (Maksud ve Muradaliyev, 2020, s. 288-291).

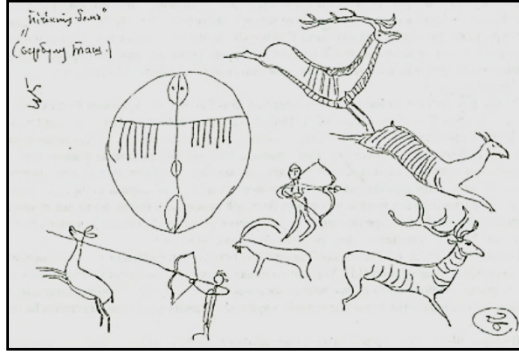
IV. yüzyıldan önce Orta Asya'da üzensiz kullanımında olmadığı en azından revaçta olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Sulek petrogliflerini IV. yüzyıl öncesi bir zaman dilimine tarihlemek daha doğru olacaktır. Sulek kayasının kutsal bir mekân olması dolayısıyla yazıtlar daha sonraki tarihlerde petrogliflerin bulunduğu kaya üzerine kazınmış olmalıdır (Kızlasov ve Kızlasov, 1990, s. 87; Dolgar-ool, 2004, s. 30).⁵ Bununla birlikte söz konusu kaya resimlerinin Göktürkler devrine, VI.-VIII. yüzyıllara tarihlendiği ve Göktürlere ya da Göktürk idaresindeki Kırgızlara ait olduğu da ileri sürülmektedir (Çoruhlu, 2011, s. 203-205).

Altay kaya resimleri Türk atışının piyade olarak da yapıldığını sergiler. Aşağıda görüldüğü üzere Çoros-Gurkin'in albümünden alınan resimde, sol alttaki piyade elindeki kompozit yayı ve

⁴ Sulek Petroglifi'ndeki Runik yazıtları ve haklarındaki açıklamalar için bkz. Kızlasov ve Kızlasov, 1990, s. 88, Resim 2, s. 85-133.

⁵ Sulek kayası ve çevresinin kutsallığı hakkında ayrıca bkz. Kızlasov, 2020, s. 24-46.

Türk atışı ile boynuzsuz bir geyik avlamaktadır. Dikkat edilirse okçunun ayakları sağ tarafa bakarken başı ve kolları sol tarafa bakmaktadır. Bu pozisyonun onun geri doğru atış yaptığını anlaşılmaktadır.

Görsel 4: Altay'da Biçiktu-Boom Kaya Resimlerinde Piyade Türk Atışı (Biçiktu-Boom kaya resimlerinden kopya edilmiş olan Çoros-Gurkin'in albümünden bir resim).

Kaynak: Martinov, 2013, s. 18, 27 ve 16. Resim.

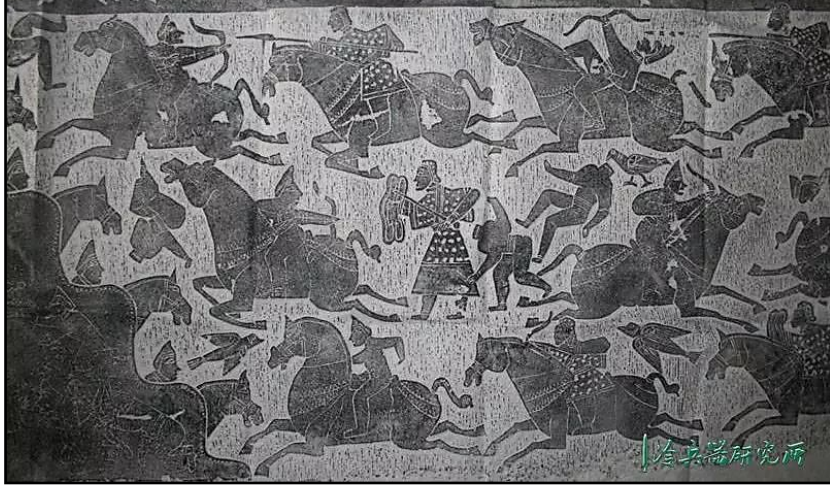
Asya Hun Devleti savaşçıları Türk atışı yaparken gösteren tasvirlerle en fazla Çin'deki Han Hanedanı devri eserleri arasında rastlanılmaktadır. Bu dönemden zenginlerin evleriyle saraylarını süsleyen kabartmalar ve resimlerden hiç bir şey kalmamış, fakat mezar odalarının duvarlarındaki bazı kabartmalar muhafaza edilebilmiştir. Bilhassa Şantung eyaletinde bulunan bu kabartmalarda Hunlara karşı verilen savaşlara ait resimler de bulunmuştur. Ayrıca, Çin generali Huo Ch'ü-ping'in (öl. 115) bir Hun'u çığnemekte olan atının heykeli bulunmuştur (Eberhard, 2022, s. 121). Han İmparatorluğu ile göçebe Hun konfederasyonu [Asya Hun Devleti] arasında MÖ 133'ten MS 89'a kadar devam eden savaşlar bu eserlerin üretilmesinde etkili olmuş olmalıdır. Han İmparatorluğu sonunda kuzey göçebelerine galip gelmiş ve Asya Hunlarının bir bölümü Avrupa'ya doğru meşhur göçlerine başlamışlardır (Yü, 2002, s. 167-208; Kalkır, 2021, s. 1484-1495).

Han Hanedanı ve Hunlar arasındaki söz konusu yakın siyasi ve askeri ilişkiler dolayısı ile devrin taş ve tuğla rölyefleri ile fresklerinde Hun savaşçıları Türk atışı yaparken tasvir edilmiştir. Dönemin eserlerinde Türk atışına dair çok fazla tasvire rastlanır. Mesela Han Hanedanı ordusu ile savaşan Hun askerleri genellikle süvari olarak Türk atışı yaparken resmedilmişlerdir. Yaya olarak Türk atışı yaparken de resmedilmişleridir. Bir taktik gereği topluca Türk atışı yaparken 12 Hun piyadesi ve başka bir rölyefte de 6 Hun süvarisi resmedilmiştir.

Han Hanedanı devri rölyeflerinden birisi aşağıda sunulmuştur. Bu rölyefte Hun ordusu askerlerinden önde giden ikisi Türk atışı ile düşmanlarını vurmaktadır.⁶ Sağ üst taraftan ikinci Hun savaşçısı ise geriye ve havaya doğru Türk atışı yapmış ve doğrulmaktadır ya da atışı yarım kalmıştır. Han askerleri, noktalı ölçekli zırhları ile Hun askerleri ise kendilerine özgü konik başlıkları ve kıvrımlı asimetrik kompozit yayları ile resmedilmiştir. Çağdaş kayıtlara göre, Hunlar kafataslarını uzatmak için kafatası bağlama uygulaması yapmışlardır ("Liu Bang'in Şiiri, Güçlü Rüzgârın Şarkısı", erişim 6 Mayıs 2021, <http://dragonsarmory.blogspot.com/2019/04/liu-bangs-poem-song-of-mighty-wind.html>). Rölyefteki Hunların kafa yapılarında ve başlıklarında bu durum açık bir şekilde izlenebilmektedir. Akhunlar da aynı geleneği devam ettirmiştir. Akhun sikkelerinde bu husus açıkça görülmektedir (Üren, 2019, s. 65-66). Ancak bu gelenek yalnızca Hun, Yüce ve Eftalitlere özgü olmayıp bilhassa Altaylı ve bazen de Hint-Avrupalı eski konar-göçer Asyalı topluluklarda görülmektedir (Mızrak, 2017, s. 187-188).

⁶ Doğu Han Hanedanı devrine ait Henan Eyaleti, Nanyang, Xinye, Fanji, Diaoyao'daki 37 numaralı mezarda batı lentosunda Hunlarla yapılan bir savaşta Türk atışı yapan Hun süvarileri sergilenmektedir. Bu rölyef, Henan Müzesi, Zhengzhou'da sergilenmektedir. Bkz. Kansoy, 2021, s. 747, Görsel 33 ; I-tien, 2019, s. 71, 119, fig. 5.

Aşağıda sunulan mezar rölyeflerinde “Keçe Konik Başlık” diye niteleyebileceğimiz klasik bir Hun başlığı takmaktadırlar. Bu başlıkların sıkıştırılmış yünden yapılmaları dolayısıyla okların delici ve ölümcül gücünü önlediği belirtilmektedir.

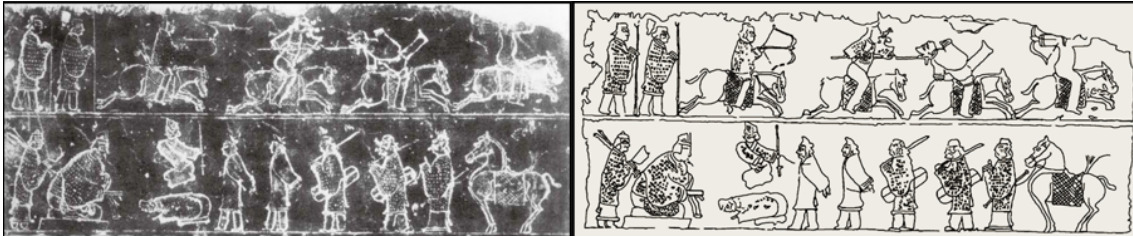

Görsel 5: Han Ordusu Askerlerine Karşı Türk Atışı Yapan Hun (Xiongnu) Ordusu Askerleri (Han mezarı rölyefi).

Kaynak: “Total War” Üç Krallık temasına mı sahip olacak? Üç Krallık dönemindeki gerçek savaşlar ve silahlar hakkında konuşun”, erişim 6 Mayıs 2021, <https://zhuanlan.zhihu.com/p/32951431>

Yukarıda bahsedilen Hun stili asimetrik yayların Çin’de en erken görüldüğü yerlerden biri Doğu Türkistan’dır. Bunlardan birisi Min-feng 民豐 Miran Harabeleri’ndeki bir mezarda, cesedin yanına koyulmuş olarak bulunan bir yaydır. Tarihi tahminen MS I-III. yüzyıla aittir. Miran dışında, Lopnor 洛浦, Lou-lan 樓蘭, Shen-mu 神木 gibi yerlerde yapılan kazılarda da bu tip yaylara rastlanmıştır (Baykuzu, 2013, s. 229, Resim 8).⁷

Aşağıda sunulan taş oyma rölyefte Han süvarileri tarafından Hun süvarileri kovalanmaktadır. Taş rölyef, üç katman olup yatay çizgilerle açıkça ayrılmıştır. Alt katman bir av sahnesi, orta katman esirlerin sunulması sahnesi ve üst katman ise bir savaş sahnesidir. Üst katmanın sağ tarafında, biri ok atmak için dönen, diğeri ise takip eden bir Han süvarisi tarafından mızraklanan ve atından düşmek üzere olan iki kaçan Hun (Hu) süvarisi vardır. Sol tarafta, başka bir Han süvarisi yayını gerip ok atmaktadır. Sol başta, mızraklı iki Han piyadesi de bulunmaktadır (I-tien, 2019, s. 77).

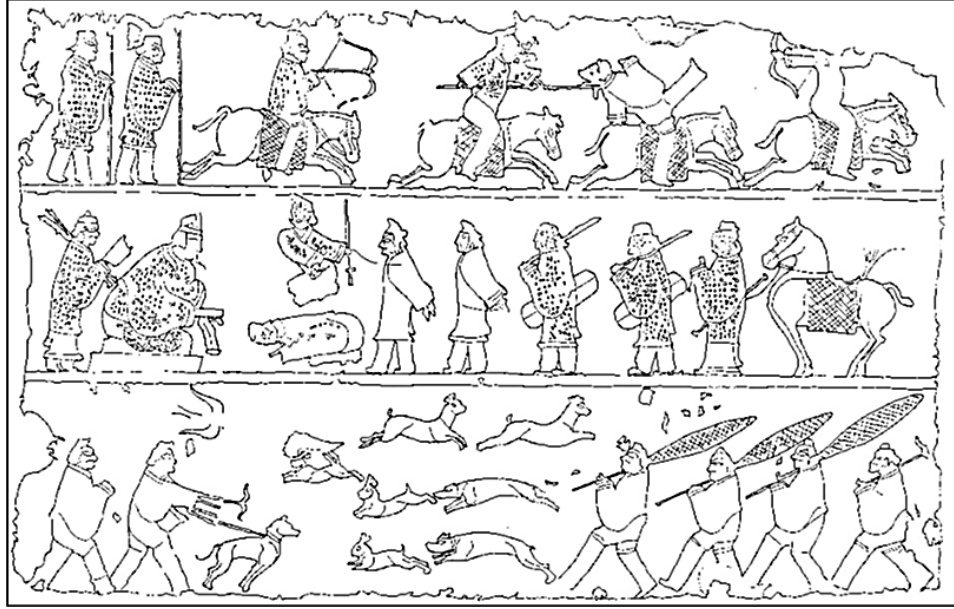

Görsel 6: Türk Atışı Yapan Hun Süvarisini Takip Eden Han Hanedanı Süvarileri-I (Shandong, Wenshang, Sunjia Köyü, Wenshang İlçesi’nde bulunan, Han Hanedanlığı portrelerinin taş oymaları, Referans Müzesi: Tenri Üniversitesi Japonya).

Kaynak: I-tien, 2019, s. 113, 117, fig. 2; Lewis, 2016, s. 93, Resim 22; Eserin internet üzerinden okunabilen Rusça baskısı için bkz. “Imperii drevnevo Kitaya. Ot Tsin’ k Han’. Velikaya smena dinastiy”, erişim 26 Haziran 2022, http://loveread.me/view_global.php?id=54948; “Litsa iz prošlovo”, erişim 19 Temmuz 2022, http://branibor.blogspot.com/2016/11/blog-post_492.html?zx=d3b44e28fa41b3a0

⁷ Miran yayları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Hall ve Farrell, 2008, s. 89-98.

Taş oyma rölyefin av sahnesi dahil çizimi aşağıda sunulmuştur. Han süvarileri tarafından takip edilen sağ baştaki Hun süvarisi Türk atışı yapmaktadır. Han savaşçıları, noktalı ölçekli zırhları ile tasvir edilirken Hun askerleri kendilerine özgü konik keçeden yapılmış başlıkları ile resmedilmiştir.

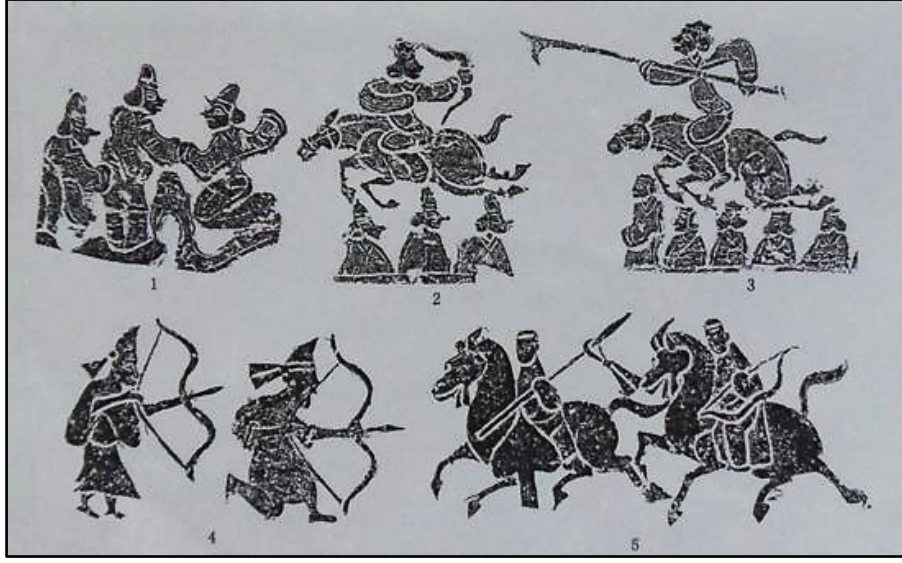

Görsel 7: Türk Atışı Yapan Hun Süvarisini Takip Eden Han Hanedanı Süvarileri -II (Çizim).

Kaynak: I-tien, 2019, s. 117, fig. 2.

Han Hanedanlığı döneminde yapılan resimli tuğlalar üzerindeki bazı Han ve Hun savaşçı figürleri aşağıda sunulmuştur. 1., 2. ve 4. figürler Hun askerleri; 3. ve 5. figürler ise Han askerleridir. [Hun savaşçıların başlıkları, Çinlilerinkine göre daha uzundur. 2. figür, Türk atışı yapan asimetrik kompozit yaylı bir Hun süvarisidir.] 4. sırada iki Hun okçu piyadesi bulunmaktadır (“Çin tarihinde Han ve Han olmayan halklar arasında yaşanan savaşlarda kullanılan silahların ayrıntılı bir açıklaması”, erişim 3 Şubat 2026, <https://kknews.cc/history/enyl5n.html>). Bu iki piyade, Orta Asyada’ki kaya kabartmalarında görüldüğü şekilde başlarını büyük bir kurdele ile bağlamışlar, konik keçe başlıklar giymişler ve kompozit yay taşımaktadır. Sırası gelince sunulacak olan Yinan’daki Doğu Han Hanedanlığı mezarı rölyeflerinde, başlık ve kurdele kombinasyonu hem piyade hem de süvari savaşçılarda görülecektir.

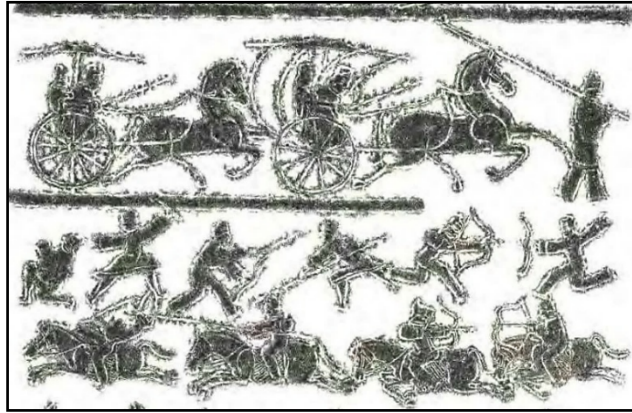
Önemine binaen belirtmek gerekir ki başlık ve kurdele/saç bandı bağlama detayı Göktürk (kaya resimi) ve Hazarlar devri (Mayatsk) süvari çizimlerinde de görülmektedir (Oktay Çerezci, 2024a, s. 37, 178, Tablo 1; Oktay Çerezci, 2024b, s. 785-786, 802, 807, Tablo 1, 5A, 5B, 6A, 6B).

Görsel 8: Türk Atışı Yapan Hun Süvarisi (Üst sıra Tengzhou'daki Xihukou'nun portre taşı, alt sıra ise Cangshan Dağı'ndaki Qianyao Köyü'nün portre taşıdır).

Kaynak: “Hu-Han Savaşı Silahları Üzerine Bir Araştırma (胡汉战争兵器考)”, erişim 21 Haziran 2022, http://m.jb.mil.cn/yjcz_4658/gbtg/201707/t20170720_35581.html; “Humayinshan ve Mobei Muharebesi: Batı Han Hanedanlığı'nın Xiongnu'ya Karşı Kuzey Seferleri”, erişim 2 Şubat 2026, <https://www.allhistory.com/article/5ec5e8b9fcd3560001b7afc7>

Aşağıdaki tuğla rölyefte, en altta, sağdan ikinci sırada, konik başlıklı bir Hun savaşçısı Türk atışı yapmaktadır.

Görsel 9: Han Hanedanı Devirinde Türk Atışı Yapan Bir Hun Süvarisi (Han Hanedanlığı Portre Tuğlası).

Kaynak: “Üç metrelik silahlar sadece bir piyade savaşında mı dizilebilir? Çince “zhangba mızrağı”nı biliyor musunuz (3) (步战三米大枪只能列阵? 你了解中国“丈八矛”吗 (三))”, erişim 21 Haziran 2022, <https://www.bilibili.com/read/cv3883720>

Hsing I-tien'in tesadüfen fark ettiği ve birbirlerinin devamı olduklarını anlayıp görüntülerini birleştirdiği birkaç parçadan oluşan aşağıdaki rölyefin üst katmanında, Konfüçyüs'ün Laozi ve Xiang Tuo ile buluşmasını tasvir edilmekte ve üzerinde “Yanzi”, “Konfüçyüs” ve “Laozi” yazıtları bulunmaktadır. Alt katmanda, Hun süvarilerinin Han süvarileri tarafından iki taraftan saldırıya uğradıkları, altı Hun süvarisinin ise topluca Türk atışı yaparak kendilerini savundukları görülmektedir (I-tien, 2019, s. 78-79). Bu sahne çalışma açısından ayrıca önem taşımaktadır. Türk atışının Hun savaşçıları tarafından sadece ferdi olarak değil aynı zamanda bir taktik gereği topluca uygulandığını da göstermesidir.

Görsel 10: Altı Hun Süvarisini Han Süvarilerine Karşı Topluca Türk Atışı Yaparken Resmeden Taş Rölyef (Konfüçyüs Laozi ile Buluşuyor ve Han-Hu savaş sahnesi konulu taş rölyef, Jiaxiang, Şandong, Şandong İl Müzesi)

Kaynak: I-tien, 2019, s. 115, 125, fig. 23, fig. 24.

Hun süvarilerini Türk atışı tekniği ile avlanırken tasvir eden rölyefler de bulunmaktadır. Aşağıdaki tuğla rölyefte, iki süvarinin kullandığı yayların asimetrik Hun yayı olduğu görülmektedir. Hun yayları, şekil itibarıyla biraz daha düzdür. “M” harfine tam olarak benzemez [: asimetriktir] ama yine de kavislidir ve boyları 110-160 cm arasındadır (Toraman, 2024, s. 208).

Görsel 11: Han Tuğlasında Türk Atışı ile Avlanan Süvariler ve Detay Görüntüsü

Kaynak: “Did the Three Kingdoms era have stirrups? When was this cavalry combat multiplier invented?”, erişim 21 Haziran 2022, <https://zhuanlan.zhihu.com/p/72354419>

Batı Han Hanedanlığı devrine ait aşağıdaki mezar tuğlasında, asimetrik Hun yayıyla Türk atışı yaparak kuş avlayan kafa deformasyonlu bir süvari figürü resmedilmiştir.⁸ Rölyef üzerinde Han Hanedanlığı halkı tarafından üretildiğini kanıtlayan Çin mührü karakterleri bulunmaktadır (“Ay’ı Kollarınızda Tutmak: İskit Bileşik Yay (1. Kısım) 怀中揽月：斯基泰复合弓（上）”, erişim 23 Haziran 2022, <https://www.fx361.com/page/2016/0825/460537.shtml>).

⁸ Bir katır üzerinde Türk atışı yapmakta olan başka bir Han Hanedanlığı devri III. yüzyıl süvari rölyefi için bkz. Bishop, 1918, s. 252, fig. 81.

Görsel 12: Asimetrik Hun Yayı Kullanarak Türk Atışı ile Kuş Avlayan Bir Hun Savaşçısı (Copyright Stephen Selby 1998).

Kaynak: “Asian Traditional Archery Research Network (ATARN)”, erişim 23 Haziran 2022, https://www.atarn.org/letters/ltr_feb99.htm

Han Hanedanlığı taş rölyeflerinde Hunlar, Türk atışını piyade olarak yaparken de resmedilmişlerdir. Böyle bir taş rölyef aşağıda sunulmuştur. Taş yüzeyinin ortası, destekli bir sütunla sol ve sağ olmak üzere ikiye bölünmüştür. Kabaca görülebildiği üzere, solda sivri başlıklar takmış, yaylarını germiş ve sağa doğru ok atan yoğun bir şekilde kümelenmiş Hun halkı, sağda ise kılıç, mızrak ve kalkan taşıyan, Hun halkına karşı duran Han askerleri yer almaktadır (I-tien, 2019, s. 79, 115, 125, fig. 25). Sağ bölümdeki on iki Han askerinden 10 tanesi sol ellerinde kalkan, sağ ellerinde ise halkalı kılıç tutmaktadır. Alt sıradaki Han askerlerinden birisi mızrak, diğeri ise bir elinde kılıç, diğeri elinde topuz tutmaktadır. Sol bölümde ise yaylarını geren 15 Hun askeri tasvir edilmiştir. Ortadaki konsollu sütun veya kapı, dağ veya köprü gibi, bir savaş alanının yerini gösteriyor olmalıdır (I-tien, 2019, s. 79; “Shandong Eyalet Müzesi, Linyi Belediye Müzesi ve Xuzhou Han Hanedanı Taş Kabartma Müzesi koleksiyonlarından “Han ve Hun Hanedanları Arasındaki Savaşlar”ı tasvir eden Han Hanedanı taş kabartmalarının keyfini çıkarın”, erişim 2 Şubat 2026, https://www.sohu.com/a/169158168_772510#google_vignette).

Görsel 13: Han Savaşçılarına Piyade Olarak Türk Atışı Yapan Hun Savaşçıları (Taş rölyef/Resimli Taş Oyma, Lanshan İlçesi, Yitang Kasabası, Bubeitou Köyü’nde ortaya çıkarıldı, Linyi Şehir Müzesi, Çin’in Vietnam sınırındadır).

Kaynak: I-tien, 2019, s. 115, 125, fig. 25; “Shandong Eyalet Müzesi, Linyi Belediye Müzesi ve Xuzhou Han Hanedanı Taş Kabartma Müzesi koleksiyonlarından “Han ve Hu Hanedanları Arasındaki Savaşlar”ı tasvir eden Han Hanedanı taş kabartmalarının keyfini çıkarın”, erişim 2 Şubat 2026, https://www.sohu.com/a/169158168_772510#google_vignette

Taş rölyef incelendiğinde Hun okçuların, yaylarını gittikleri yönün tersine doğru gerdikleri görülmektedir. Kanımızca rölyefteki kopmozisyona göre sağ taftaki Han askerleri kovalamakta ve sol taraftaki Hun askerleri de kaçmaktadır. Han ordusunun kovaladığının belli olması için mızrak tutan Han savaşçısı koşmaktadır. Hun savaşçıların kaçtıklarının belli olması için hispinin yüzleri sola doğru bakmaktadır. Hun savaşçıları bir yandan kaçmakta bir yandan da Türk atışı tarzında geriye doğru ok atarak düşmanlarıyla aralarındaki mesafenin kapanmasını önlemeye çalışmaktadır. Hun savaşçıları, başlarına klasik konik keçe külahlar giymişler ve kompozit yay kuşanmışlardır.

Görsel 14: Han Savaşçılarına Piyade Olarak Türk Atışı Yapan Hun Savaşçıları Detay Görüntüsü (Taş rölyef, Lanshan İlçesi, Linyi Şehir Müzesi).

[Doğu Han Hanedanı (MS 25-220) devrinde Hunlarla yapılan bir savaşı tasvir eden bir taş rölyef aşağıda sunulmuştur. Rölyefte konik keçe başlıklı Hun süvarilerinden birisi Türk atışı yapmaktadır, diğer Hun savaşçıları ve Hun hükümdarı da klasik konik keçe başlık takmıştır.]⁹ Rölyef, bölme çizgileriyle üç katmana ayrılmıştır. Alt katmanın üst yarısı bir savaş sahnesi, alt yarısı ise esirlerin sunulması sahnesidir. Bu kısımda üst ve alt yarı arasında bölme çizgisi yoktur. Savaş sahnesi üç sıra halindedir. Savaş sahnesindeki üst sıra, sırasıyla ok-yay ve mızraklarla birbirlerine saldıran üç çift Hun ve Han piyadesinden oluşmaktadır. Orta sıra, sırasıyla ok-yay ve mızraklarla birbirlerine saldıran iki çift Hun ve Han süvarisinden oluşmaktadır. Savaş sahnesinin alt sırasında ise sağ tarafta Hun ve Han piyadeleri birbirleriyle savaşırken, sol tarafta Hun halkı et kızartmaktadır. Alt katta esirlerin sunulduğu sahne iki sıraya ayrılmıştır: Üst sırada, sağda öldürülen savaşçıların başlarının asılı olduğu bir çerçeve bulunmaktadır ve solda bir Hun yetkilisi Hun kralıyla görüşmektedir. Alt sırada ise, bir Han yetkilisi, arkadan bağlı üç Hun savaşçısını sağda oturan Han yetkilisiyle buluşmaya götürmektedir, bu esirlerin her iki yanında da birer Jinwu muhafızı durmaktadır (I-tien, 2019, s. 78).

⁹ Taş rölyefin bulunduğu Çin'in doğusundaki Jiayang ilçesi, Doğu Han Hanedanlığı sınırlarında olduğu için rölyef, Doğu Han Hanedanı devrine ait olarak sınıflandırılmıştır. Bkz. "Wu Liang Tapınağı'nın taş oymalarının kopyalanması (Bölüm 11/2)", erişim 3 Şubat 2026, https://collections.culture.tw/ntm_collectionsweb/collection.aspx?GID=M7MSMIMXM2

Görsel 15: Doğu Han Hanedanlığı ve Hun Savaşı (Taş rölyef, Jiaxiang'daki Han Hanedanlığı Resimli Taşı, Atalar salonunun doğu duvarı, Shandong Provincial Museum, Jinan, Stone Arts Gallery).

Kaynak: I-tien, 2019, s. 114, 123, fig. 16; “Shandong Eyalet Müzesi/IMG_7368.JPG”, erişim 2 Şubat 2026, <https://echo978.pixnet.net/albums/218829517/photos/2332632301>; “Han Dynasty Stone Tomb Section”, erişim 2 Şubat 2026,

<https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10131327335/in/photostream/>

Görsel 16: Doğu Han Hanedanlığı ve Hun Savaşında Türk Atışı Yapan Hun Süvarisi Detayı (Shandong Provincial Museum, Jinan, Stone Arts Gallery).

Doğu Han Hanedanlığı son döneminde yüksek rütbeli bir yetkili olduğu anlaşılan bir kişinin türbesinin giriş kısmında, lento üzerine yapılan taş rölyef aşağıda sunulmuştur (“Yinan'daki Doğu Han Hanedanlığı Taş Kabartma Mezarı”, erişim 3 Şubat 2026, <http://www.jiaxiangwang.com/arch/a-sdliny-yinan-donghanhuaxiang.htm>). Bu rölyef Han ve Hunlar arasındaki şiddetli bir savaşı tasvir etmektedir. Resmin merkezinde, ortasında kemer ve korkulukları olan bir köprü bulunmaktadır. Köprünün sağ ucunda, geçmek için bekleyen bir araba vardır. Köprüde, kılıç, kalkan, balta ve mızrak taşıyan Han askerleri düzenli bir şekilde durmaktadır. Köprünün altında, feribotlar ve balıkçılar vardır. Köprünün sol ucunda, sivri konik külahlar takan Hun askerleri, bazıları at üzerinde, bazıları yaya olarak bulunmaktadır. Bazıları at üzerinde, kılıç ve yay kullanırken, diğerleri uzaktan ok atmaktadır. Köprü başının sol ucunda,

yenilgiye uğrayıp öldürülen bir Hun askerinin başı yuvarlanarak uzaklaşırken görülmektedir. Soldaki en dikkat çekici özellik, ince çizgilerle dağ katmanlarının net bir şekilde tasvir edilmesidir (I-tien, 2019, s. 87-88, 116). Hunların dağlardan geldikleri belli edilmeye çalışılmıştır.

Görsel 17: Yinan'daki Doğu Han Hanedanlığı Mezarı Girişinde Türk Atışı Sahneli Savaş Rölyefi (Geç Doğu Han Hanedanlığı, Taş rölyef, Shandong Eyaleti, Yinan İlçesi, Beizhai Köyü).

Kaynak: “Yinan Han Türbeleri ve Xinliang Köprüsü”, erişim 3 Şubat 2026,

<https://www.lifeweek.com.cn/article/7406>; “Yinan'daki Doğu Han Hanedanlığı Taş Kabartma Mezarı”, erişim 3 Şubat 2026, <http://www.jiaxiangwang.com/arch/a-sdliny-yinan-donghanhuaxiang.htm>; I-tien, 2019, s. 87-88.

Yinan'da, Doğu Han Hanedanlığı mezarı girişindeki rölyefte Hun savaşçıların bulunduğu kısım aşağıda tekrar sunulmuştur. Bu kısımda Hun piyade ve süvarileri yine konik keçe başlıklar giymişler ve başlarını uzun bezler ile bağlamışlardır. Ortadaki süvari Türk atışı yapmaktadır, bu süvarinin bindiği atın başı da ok atışı yönüne dönmüştür, at, binicisine uyum göstermektedir. Süvari ve piyadeler asimetrik kompozit yaylar ile ok atışı yapmaktadır. En arkadaki iki Hun süvarisi kılıç ve kalkan kuşanmıştır.

Görsel 18: Yinan'da Doğu Han Hanedanlığı Mezarı Girişinde Türk Atışı Sahneli Savaş Rölyefi Detay Görüntüsü (Yinan'daki Antik Portre Taş Mezarı Kazı Raporu'nun ilk kopyasının kısmi görünümü).

Kaynak: I-tien, 2019, s. 128, fig. 33.

Görsel 19: Yinan'da Doğu Han Hanedanlığı Mezarı Girişinde Türk Atışı Sahneli Savaş Rölyefinde Hun Süvarileri Detay Görüntüsü

Kaynak: “Linyi Yinan Beizhai Han Mezarı Müzesi, Yinan Han Mezarı Taş Oymaları, Yinan Han Mezar Kompleksi”, erişim 3 Şubat 2026, https://www.sohu.com/a/315612690_120143233

Doğu Han Hanedanı (MS 25-220) devrine ait, MS 180-190 yıllarına tarihlenen, Shengle Şehri yakınlarında bulunan Horinger İlçesi'nde yer alan bir mezar kompleksindeki¹⁰ freskte Han süvarileri bir av sırasında Türk atışı yaparken resmedilmiştir (“Ejderhanın Cephaneliği [龍軍庫]”, erişim 1 Temmuz 2022, <https://dragonsarmory.blogspot.com/2019/10/eastern-han-dynasty-lady.html>).

Sağ üstteki ve sol alttaki ikişer süvari, Türk atışı yapmaktadır. Sol altta Türk atışı yapan süvarilerin yayları belirgin bir şekilde asimetrik kompozit Hun yayıdır. Freskteki diğer yaylarda da bu durum seçilebilmektedir. Freskteki Türk atışı yapan süvarilerden bazıları, siyah renkte konik Hun başlıkları giymektedir.

Görsel 20: Horinger İlçesinde Bulunan Doğu Han Mezar Kompleksinde Türk Atışı Yapan Süvariler ve Detay Görüntüsü (Xiaobanshen M1).

Kaynak: “Eastern Han Dynasty Lady 东汉女士服”, erişim 1 Temmuz 2022, <https://dragonsarmory.blogspot.com/2019/10/eastern-han-dynasty-lady.html>

Sunulan rölyeflerde Hun savaşçıları ve avcıları bir kolu daha uzun asimetrik yaylar kullanmaktadır. Bu yay türü MS I. yy. boyunca etkinlik kazandı. “Hun” yayı olarak bilinen bu yay MS II. yy.’da Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda görülmeye başlandı.¹¹

¹⁰ Mezar kompleksi hakkında detaylı bilgi için bkz. Kim, 2014, s. 135-154.

¹¹ Hun yayı hakkında daha fazla malumat için bkz. Öztürk, 2007, s. 77.

Guangdong Dagan Müzesi, tarafından bildirildiğine göre Han Hanedanı ve Han olmayan halklar arasındaki savaşların görüntüleri devrin taş kabartmalarında sıkça görülür, ancak bu görüntülerin bronz aynalarda bir tek yansıması bulunmaktadır. Doğu Han Hanedanı ve Hun halkları arasındaki savaş sahnesi; “savaş”, “esirlerin takdimi”, “Hun yetkililerinin Hun kralıyla görüşmesi” ve “müzik ve dans eşliğinde kutlama” bu bronz aynanın küçük yüzeyine sığdırılmıştır (“Hiç “Han-Hu Savaşı”nı yansıtan bronz bir ayna gördünüz mü?”, erişim 2 Şubat 2026, <https://www.gddaguanmuseum.com/nd.jsp?id=423>).

Görsel 21: Doğu Han Hanedanlığı Bronz Aynasında Tür Atışı Eşliğinde Han ve Hun Savaşı (Guangdong Dagan Müzesi Koleksiyonu).

Kaynak: “Hiç “Han-Hu Savaşı”nı yansıtan bronz bir ayna gördünüz mü?”, erişim 2 Şubat 2026, <https://www.gddaguanmuseum.com/nd.jsp?id=423>

Doğu Han Hanedanlığı devri bronz aynası incelendiğinde Hun hükümdarının konik keçe külah giymekte olduğu görülmektedir. Alt ortada iki Hun süvarisi, atların dört ayaklarının da yerden kesilmiş olduğu bir anda Türk atışı yapmaktadır. Onları kovalayan Han süvarisi ise kalkanı ile kendisini korumaya çalışmaktadır.

Görsel 22: Doğu Han Hanedanlığı Bronz Aynasında Türk Atışı Detay Görüntüsü (Guangdong Dagan Müzesi Koleksiyonu).

Bazı tabut panellerinde de Türk atışı resimlerine tesadüf edilmektedir. Bunlardan biri Çin'in güneyindeki Changsha şehrinde erken Han Hanedanı devrine tarihlenen “Ma Wangdui mezarı”

içerisinden çıkarılmıştır. Mezarın sahibi Xinzui (Leydi Dai) yaklaşık olarak MÖ 165/168 yılında gömülmüştü. O, Batı Han Hanedanlığı'nın ilk dönemindeki Changsha kraliyetinin başbakanı Li Chang'ın (ö. MÖ 186) eşiydi ("Hunan Changsha Ma Wangdui adlı Han hanedanı mezarı", erişim 19 Temmuz 2022, <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter20/chapter200314.htm>).

Xinzui'nin gömüldüğü iç içe geçmiş dört tabuttan ikinci tabutta kısa kenar üzerinde ruh koruyucu olarak adlandırılan karakterlerden biri piyade olarak Türk atışı yapmaktadır (Polos'mak ve Bogdanov, 2016, s. 121). Görüldüğü üzere Türk atışı yapan figür, başından boynuzlar çıkan mitolojik bir karakterdir. Kanımızca söz konusu boynuzlar, tulgalara takılan kuş tüylerinin stilize halleridir.

Görsel 23: Changsha Kraliyetinin Başbakanı Li Chang'ın Eşi Xinzui'nin Siyah Dış Tabut Panelinde Piyade Olarak Türk Atışı Yapan Ruh Koruyucusu-I (Hunan Provincial Museum, çizim E. Shumakova).

Kaynak: "The search for immortality: The Tomb of Lady Dai", erişim 20 Temmuz 2022, <https://smarthistory.org/tomb-of-lady-dai/>; Polos'mak ve Bogdanov, 2016, s. 121.

Görsel 24: Changsha Kraliyetinin Başbakanı Li Chang'ın Eşi Xinzui'nin Siyah Dış Tabut Panelinde Piyade Olarak Türk Atışı Yapan Ruh Koruyucusu-II (Hunan Provincial Museum).

Kaynak: Bradford, 2009, s. 226, 899, fig. 683, s. 900, fig. 684; "The Second Coffin of Lady Dai", erişim 28 Temmuz 2022, <https://www2.oberlin.edu/images/Art250/250-120.JPG>

Çin'de Han Hanedanı dönemine ait Türk atışı temalı çok daha fazla sayıda mezar rölyefi, portre tuğlası ve obje bulunmaktadır. Ancak bu eserlerdeki süvarilerden bazıları Çinli kıyafetlere sahiptir. Diğer bazılarının ise kıyafet, başlık ve at kuyruğu bağlama gibi adetlerinden yola çıkarak Türk olduklarını söylemek zordur. Bu nedenle mezkur eserlere bu çalışmada yer verilmedi. Bahis konusu olan eserlerin pek çoğu "Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı" adlı makalede sunulmuştur (Kansoy, 2021, s. 738-751).

2-) Kuzey Liang Hun Devleti (397-439) Devrinde Türk Atışı

Kuzey Liang Devleti, Hunlar'da çok eski bir ünvan olan "Chü-ch'ü"lüğü eskiden beri ifa ettiklerinden dolayı soyadı olarak bu ünvanı alan Chü-ch'ü Meng Hsün tarafından 397 yılında kurulmuştur. O, öncelikle ülke içerisinde istikrarı sağlamak için kendi akrabası olan bazı isyancıları ortadan kaldırdı, layık olanları çeşitli görevlere getirdi. Bundan sonra geçen on yıl içerisinde Kuzey, Güney ve Batı Liang devletleri arasında sık sık mücadeleler yaşandı. 411 yılında Meng Hsün, Güney Liang Devleti'ni yendi ve sınırlarını batıya doğru genişletti. Bir yıl sonra bu yeni kazandığı topraklardaki Ku-tsang Şehri'ne başkentini nakletti. 415 yılında Hsia Devleti'yle akrabalık ilişkilerinden dolayı ittifak antlaşması yapıldı. 421 yılında ise Batı Liang Devleti'ni ortadan kaldırdı. Bu zaferden sonra Batı Bölgeleri'nin 36 devleti Meng Hsün'ün hakimiyetini kabul ettiler. Batı Ch'in Devleti'nin saldırılarından Hsia Devleti'nin yardımcılarıyla kurtulan Meng Hsün, birkaç yıl sonra 431'de Hsia Devleti İmparatoru olarak tahta geçen Ho-lien Ting'in saldırısına uğradı. Bu saldırıyı ise Tuyuhun ve Tabgaçlar sayesinde atlattı. Meng Hsün'ün 433 yılındaki ölümü üzerine tahta oğlu Mu-chien geçti. Mu-chien, Çin topraklarında tek güç haline gelen Tabgaçların Kuzey Wei İmparatoru T'ai-wu'nun damadı olmasına rağmen, onun saldırısına uğradı ve 439 yılında devleti yıkılmıştır. Kuzey Liang Hun Devleti'nin yıkılmasıyla Çin'deki "On Altı Devlet Dönemi" sona ermiştir. Böylece Çin yaklaşık bir buçuk asır sonra yeniden tek bir devlet yani Türk asıllı Tabgaç Devleti tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Kuzey Liang Devleti'nin liderleri ve bir kısım halkı Turfan'a Kao-ch'ang) kaçarak burada 20 yıl hüküm sürdüler. Ancak 460 yılında kuzeydeki Juan-Juan baskılarına dayanamayarak onlara bağlandılar (Baykuzu, 2012, s. 190-191; Balcı, 2021, s. 22, 39-41, 59). Chü-ch'ü ailesine mensup An-chou 460 yılında Juan-juanlara katıldıysa da bir süre sonra onlar tarafından öldürüldü. Böylelikle Kuzey Liang hakimiyeti tamamen ortadan kalkmış oldu (Balcı, 2021, s. 22, 39-41, 59).

Kuzey Liang Devleti, çağdaşı olan diğer Hun devletlerinden farklı olarak merkezi Çin topraklarında değil, daha batıdaki Kansu Bölgesi'nde kurulmuştur. Diğer Hun devletlerinden farklı olarak asıl Çin toprakları hakkında iddia sahibi olmadıkları gibi "imparatorluk" olmayı da düşünmemişlerdir. Budhizm'in Mahayana mezhebini Kabul etmiş, bu doğrultuda Budhist sanatına Orta Asya bozkır kültürü özelliğini katarak önemli sayıda sanat eserleri meydana getirmişlerdir. Ünlü Tun-huang Bin Budha mağaralarına yüzlerce tapınak yaptırmışlar, hatta bunlardan birkaç tanesi günümüze sağlam gelmeyi başarmıştır. [Aşağıda sunulduğu üzere bu tapınak mağaralardan birisinde Türk atışıyla ilgili önemli bir sahne yer almaktadır.] Çin kaynakları bu son Hun devletinin Göktürlerin ataları olduğunu ileri sürmektedirler. Bu dönemde birçok Çin kurumu Hun Devletleri bünyesinde devam ettirilmiş buna karşın Çin'e de Türk kültürü girmiştir. Hun kıyafetleri, yemekleri, şarkıları ve bazı Hun gelenekleri yüksek tabaka Çinliler arasında moda haline gelmiştir (Baykuzu, 2012, s. 191). Atlı okçuluk gibi bazı Hun askeri gelenekleri de bunlar arasında yer almaktadır.

Asya'daki son Hun devleti olan Kuzey Liang Hun Devleti (397-439) devrinde Türk atışı önemini korumuştur. Devrin sanat eserlerinden birinde buna dair bir iz rastlanmaktadır. Tun-huang/Tunhuang (Dunhuang) Bin Buddha Mağaraları (Mo-kaio Mağaraları: Hunların Budhizm adına yaptıkları eserlerin en eskilerinden biridir) içerisinde bu devlet tarafından tezyin edilen 156 nolu Mağaradaki bir duvar resminde bir Hun piyadesi Türk atışı yapmaktadır (Baykuzu, 2002, s. 758-762; Baykuzu, 2013, s. 249, resim 16; "Tun-huang Bin Buddha Mağaraları", erişim 8 Mayıs 2021, <http://www.turkbilimi.com/tun-huang-bin-buddha-magaralari-mo-kaio-magaralari-turkler/>).

Savaşçının elinde asimetrik kompozit Hun yayı bulunmaktadır.¹² Miğfer üzerindeki sivri çıkıntının bir süngü değil de Türk atışı yapabilenlerin takmasına izin verilen kuş kanadı tüyü

¹² Freskin bütününi görmek için bkz. Paul, 1920, I, PL. XLIII; "Mission Pelliot, Touen-houang I., PL. XLIII.", erişim 10 Mayıs 2021, <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/VIII-5-B6-3/V-1/images/PDF/0099.pdf>; Kurganlardan çıkarılmış olan asimetrik bir hun yayının fotoğrafını ve çizimlerini görmek için bkz. Baykuzu, 2012, s. 73.

olduğu, iki farklı renkte olmasından anlaşılmaktadır.

Görsel 25: Geriye Doğru Türk Atışı Yapan Hun Piyadesi (Tun-huang Bin Budha Mağaraları 156 nolu Mağara, Dunhuang—Grotto 17-2 Giriş odasının girişinde kapının üstündeki panel).

Kaynak: Coq, 1925, s. 70, fig. 108; Baykuzu, 2013, s. 249, resim 16.

Yukarıda sunulan duvar resminin Tang Hanedanlığı (618-907) sonlarına, “IX.-X. yüzyıla?” tarihlendiğini yani Uygurlar dönemine denk düştüğünü ve resimdeki savaşçının bir Tang Hanedanı savaşçısı olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır (“Han, Tang ve Ming hanedanlarının yay ve okları nelerdir? Her hanedanda geleneksel yayların gelişim tarihi nedir?”, erişim 16 Ocak 2026, <https://www.zhihu.com/question/292555721/answer/693172830>; “Tang Cavalry 大唐骑兵”, erişim 5 Temmuz 2022, <http://dragonsarmory.blogspot.com/2016/10/tang-cavalry.html>). Eğer ikinci tarihlendirme doğru olsa bile bu savaşçının Tang Hanedanı hizmetindeki bir Uygur savaşçısı olma ihtimali ortaya çıkar. Çünkü resimdeki piyadenin asimetrik Hun yayı kullanıyor olması, bir Türk savaşçısı olduğu yönündeki kanıyı güçlendirmektedir.

Tang Hanedanı (618-907) döneminde Türk kumandanların Çin ordusunda paralı asker olarak görev yaptıkları, 755 yılına kadar yaklaşık olarak 10 Türk generalin Çin ordusuna hizmet ettiği, Tang Hanedanı ordusunun önemli bir bölümünü, “Tujue” (突厥) olarak adlandırılan Türk savaşçıların oluşturduğu bilinmektedir. Tang Hanedanı ülkesine yerleştirilen Uygur Türklerinin sayısının yüz binleri bulduğu, Sui Hanedanı ve Tang Hanedanı dönemlerinde pek çok siyasi ve askeri faaliyetlerde Türklerin ve Çinlileşmiş Türklerin etkisinin büyük olduğu bilinmektedir.¹³ Dolayısıyla 156 nolu Mağaradaki piyadenin Tang devri savaşçısı olsa bile Türk kökenli bir savaşçı olma ihtimali çok büyüktür.

3-) Kuşan Devleti (30-375) Devrinde Türk Atışı

Bozkır göçerleri olan Yüeciler (Yüeh-chih) hem Hunların batı tarafında hem de günümüz Çin’inin Kansu bölgesinin batısında Çin sınırlarına yakın yaşıyorlardı. Asya Hun Devleti ile üç kez savaşa girdiler ve her defasında da hezimete uğradılar. İlk olarak Mete Han, MÖ 206/205 yılında Yüecileri ezerek yendi. Ardından MÖ 177/176 yılında Mete, Yüecileri tekrar yendi. Son olarak da MÖ 172-161 yılları arasında Mete’nin oğlu Çi-yü (Lao-shang Şanyu), Yüecileri bozguna uğrattı. Anlaşıldığı kadarıyla Yüeciler MÖ 177/76-161/60 arasında bir tarihte Hunlardan yedikleri darbe ya da darbelerin sonucunda İli ve Çu Havzaları’ndaki topraklara kesin olarak göç etmişler; yolculuk sırasında içlerinden zayıf olan bir grup esas kitleden ayrılarak Tibet Platosu’na yerleşmiştir. İli-Çu sahasındaki esas kol Büyük Yüeci, sığınmacı kol ise Küçük Yüeci diye adlandırılmaktadır. Büyük Yeçiler, Hunlara bağlı Usun Kunmosu’nun MÖ 145-140 civarındaki saldırıları nedeniyle MÖ 133/2 civarında İli-Çu havzalarında bulunan ikinci yurtlarından da çıkmak zorunda kalıp tekrar göçe başladılar. Böylece Afganistan-Tacikistan (Baktriya) sahasındaki 3. nihai yurtlarına MÖ 129 yılı civarında vardılar. Baktriya ve Hint yarımadasının kuzey bölgelerine yerleşerek buralarda MS I. yüzyılda Kuşan Devleti’ni kurdular (Yorulmazoğlu, 2021, s. 327-329; Mızrak, 2014, s. 383-389, 395, 397-398). Yüecilerin

¹³ Daha detaylı bilgi için bkz. Kansoy, 2021, s. 756-760.

şiddetli akınları neticesinde ise bölgedeki Helenistik Greko-Baktriya Krallığı MÖ 140 civarında yıkıldı (Mızrak, 2014, s. 371, 382, 393, 397; Mızrak, 2017, s. 19-48, 62-72).

Günümüz Orta Asya, Afganistan, Pakistan ve Kuzey Hindistan topraklarında yer alan, Kuşan Krallığı, MS 105-250 yılları arasında en parlak dönemini yaşamıştır. II. Kadfis (113-127) döneminde ülke toprakları Aral Gölü'nden Ganj'a kadar uzanmaktaydı. Kuşan Krallığı'nın kuruluş döneminde, merkezi Orta Asya topraklarında, Soğdiana'da (Zarafşan'daki Kuşanya'da) kalmaya devam etti. Ancak üçüncü Kuşan kralı Kanişka (hakimiyet dönemi tartışmalıdır: MS 75-99/78-102/127-151) döneminde devletin siyasi merkezi Hindistan'a taşındı. Kanişka, Kuşanların Hindistan'daki topraklarını genişletti ve Partlarla başarılı bir şekilde savaştı; saltanatının en önemli dış olayları, Çin ile uzun süren mücadeleydi. Bu mücadele sırasında Kuşan ordusu Doğu Türkistan'ı işgal etti. Ancak, Batı Bölgesi'nin Çinli valisi Ban Chao tarafından yenilgiye uğratıldı. Ban Chao, Fergana ve Harezmi Çin'e bağladı ve hatta Kanişka'yı (muhtemelen sadece göstermelik olarak) Çin imparatorunun egemenliğini tanımaya zorladı. Bununla birlikte, Ban Chao'nun ölümünden kısa bir süre sonra Çin, batıdaki topraklarını birer birer kaybetmeye başladı. Horezm tekrar Kanişka'ya boyun eğdi (II. yüzyılda, Kuşan sikkeleri burada tamamen egemen hale geldi). Kanişka'nın saltanatının sonuna doğru, Doğu Türkistan'ın en önemli şehir devletleri olan Kaşgar, Yarkand ve Hotan, Kuşan İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. Kuşan devleti en büyük toprak genişlemesini gerçekleştirdi (Uskinovna ve Musurmonkulovna, 2019, s. 1, 2).

Yüecilerin, dil ve etnik menşelerinin ne olduğu meselesi hâlihazırda belirsizliğini korumaktadır. Bununla birlikte MÖ III.-II. yüzyıllarda İç Asya'nın en kuvvetli göçebe devletlerinden birini tesis eden Yüecilerin, büyük bir göçebe konfederasyonu olduğu ve bünyesinde farklı etnik kökenlerden birçok kabileyi barındırdığı neredeyse kesindir. Dolayısıyla tipik bir "Avrasyalı" göçebe devlet hususiyeti gösteren Yüeciler, homojen bir etnik yapıya sahip değildir. Bu nedenle kesin bir Yüeci-Tohar (Tarım Havzası'nın kuzeyinde (modern Sincan, Çin) yer alan vaha şehir devletlerinde yaşamış bir Hint-Avrupa halkı) aynileştirmesi yapılamaz. Tahminlerden öteye gidemeyen yorumlar bir tarafa bırakılırsa genetik araştırmalar bu İç Asyalı göçebe konfederasyonunun ana yurtlarındaki esas nüvelerinin ve belki de hanedan ailesinin, en azından günümüz "Türkleri" ile bağlantılı olabileceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Mızrak, 2014, s. 398-399).

Türk, Moğol ve İranî bir kavim olduklarıyla ilgili tartışmalar olmakla birlikte Kuşanların etnik kökeni konusunda yapılan araştırmalar, onların Türk kökenli bir Orta Asya kavmi oldukları yönündeki görüşleri daha güçlü kılmaktadır. Çin'in eski Han-şu kayıtları (Han-şu 96A), Yüecilerin gerek hayvancılıkları ile olsun gerekse de gelenekleri ile olsun Asya Hunlarına çok benzediklerini haber vermektedir. (Kayalı, 2017, s. 1020-1036; Yorulmazoğlu, 2021, s. 327-332; Mızrak, 2014, s. 386-387).

Kuşanların Türk atışı yaptıklarını gösteren arkeolojik deliller bulunmaktadır. Bunlardan biri, Halçayan (Khaltchaian) Hanedanlığı'ndan (MS 30-375) kalma bir eser olup Güney Özbekistan'daki Haliçayan Sarayı'nda bulunmuştur. Bu saray, Yunan mimarisinin etkisini göstermektedir. Sarayın Greko-Baktriya dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Bu sarayın güney duvarında yer alan 'Part Atışı' ikonografisi Orta Asya'yı tasvir etmektedir (Sung, 2019, s. 89). Bir savaş sahnesini tasvir eden bu heykel paneli, Halçayan Sarayı merkezi odasına (kabul salonu) ait olup, Miladi I. yüzyıl civarından kalmadır. Heykel panelinin yeniden yapılandırması aşağıda sunulmuştur. Bu panelde Baktriya "ağır zırhlı birliği" (*katafrakt*), Kuşan okçu birliğine karşı savaşılmaktadır. Kuşan (Yüeci) süvarilerinden sol baştaki Türk atışı yapmaktadır (Konstantinoviç, 2018, s. 6; Kuhrt ve Sherwin-White, 1987, s. 161-162). Sağ taraftaki heykel panelinde, Türk atışı yapan süvarinin günümüze ulaşan parçalarının yeniden düzenlenmiş hali

görülmektedir.¹⁴

Görsel 26: Türk Atışı ile Savaşan Bir Kuşan Süvarisi (Göçebe Yüceğilerin (Yuezhi) bir yerleşim yeri ve sarayı, MÖ 50-MS 50, atlı Orta Asya okçuları, Güney Özbekistan'daki Halçayana'da merkezi odaya/kabul salonuna ait bu heykel panelindeki Kuşan Yeçi prensi, G. A. Pugachenkova tarafından yeniden yapılandırılmıştır).

Kaynak: Nikonorov, 1997, s. 12, 63, fig. 31; Pugachenkova, Dar, Sharma, Joyenda ve Siddiqi, 1994, s. 341, fig. 11, 344, fig. 14; Çoruhlu, 2016, s. 26, Resim 8 (panelin düzenlenmemiş hali); “Luçnik strelyayuşçiy na skaku. Halçayan. Glina s okraskoy. Rubej n. e.”, erişim 10 Mayıs 2021, <http://contrafacts.ru/foto/foto42.php>

Yaşar Çoruhlu, Halçayana Sarayı'nda bulunan söz konusu heykel panelinin Asya Hunlarına da ait olabileceğine dair şu görüşleri ileri sürmektedir: MÖ I. yüzyıl - MS I. yüzyıla ait olup Taşkent'teki Hamza Sanat Tarihi Enstitüsü'nde muhafaza edilen Halçayana'dan elde edilmiş bu şaheser, etnik kökeni net olmamakla birlikte Asya Hunları'nda da bulunduğunu düşündüğümüz “geriye ok atma uygulamasının yansıdığı pişmiş topraktan bir boyalı yüksek kabartma olarak ele alınabilir. Bazı araştırmalarda Kuşanlarla ilişkili bir eser olabileceği ima edilmişse de (Kuşanlar esas olarak kuzeyde Hunlarla birlikte yaşarken onlara yenilerek söz konusu bölgelere göç eden Yüceğilerin oluşturduğu bir topluluk idi) belirtilen tarihler Hunların da bu bölgelerde bulunduğu zaman dilimine işaret ettiğinden, bu eserin Hunlarla ilişkili olduğu da düşünülebilir. Öte yandan Hun Sanatı'na ait olmasa bile Yüceğilerin bir dönem Hunlarla birlikte yaşadığından yola çıkarak “at üzerinde geriye ok atma”nın, onların Hunlardan aldığı bir uygulama şekli olarak bu eserde yansıtıldığı ileri sürülebilir. Yüksek kabartma olarak uygulanmış eserde, saçını ortadan ayırmış ve baş bandı bulunan Türk tipinde bir savaşçı, atının üzerinde geriye dönerek ok atma pozisyonunda gösterilmiştir. Savaşçının ok atma işine yoğunlaşması yüz ifadesine net bir şekilde yansıtılmıştır (Çoruhlu, 2016, s. 18).

Tacikistan'da (Baktirya) Oxos Tapınağı'nda (Taht-ı Sengin) bulunan “Kuşhan Baktriya Av Sahneli Fildişi Tabut Paneli” üzerindeki oymalarda iki süvari Türk atışı ile avlanmaktadır. Yaşar Çoruhlu, bu eserin Hun bölgesine biraz uzakta kaldığını, o zamanlarda Hunlarda da görülen tasvir geleneğinin benzer şekilde bu eserde de uygulanmış olabileceğini ileri sürmektedir (Çoruhlu, 2016, s. 18).

¹⁴ Yüceği sarayı kabul salonunun tam kapsamlı dijital arkeolojik ve mimari yeniden yapılandırması için bkz. “Khalchajan”, erişim 10 Mayıs 2021, <https://fritzvoepel.net/rekonstruktion/khalchajan/>

Görsel 27: Fildişi Tabut Panelinde Türk Atışı ile Avlanan Kuşan Süvarileri (Oxos tapınağı, Takht-ı Sengin, Baktriya, Güney Tacikistan, MÖ I. yy-MS I. yüzyıl/MÖ II. yüzyıl veya MÖ I. yy, Tacikistan Ulusal Müzesi).

Kaynak: Olbrycht, 2015, s. 337-338, fig. 3; İbekeyeva, 2015, s. 273, Tablo 7, fig. 3; “Kırgızistan (2. Kısım) Tacikistan Ulusal Müzesi”, erişim 14 Mayıs 2021, http://guoqing.china.com.cn/zhuanti/node_8007294.htm; Çoruhlu, 2016, s. 27, Resim 19.

Kuşanlar devrinde Türk atışını tasvir eden Gandhara'da bulunan sıradışı bir eser daha bulunmaktadır. Katsumi Tanabe tarafından bildirildiğine göre bu rölyefte, üç avcı at sırtında, vücutları geriye dönük şekilde ilerlemektedir. İkisinden biri mızrakla, diğeri ise kılıç ve kalkanla bir aslanla savaşmaktadır. Üçüncü avcı ise ok ve yay kullanarak bir grifonla savaşmaktadır. Ancak bu üçüncü avcının pozisyonu, geleneksel Part atışından ziyade akrobatik bir pozisyonudur. Açıkça “geriye doğru oturmuş” [ata ters binmiş] şekilde gösterilmiştir. Bu avcının yüz hatları Kuşan dönemine ait gibi görünmektedir. Diğer iki avcının geriye doğru binme pozisyonu da dikkate alındığında, bu avcının ve diğer ikisinin geriye doğru pozisyonları gerçek bir temsili yansıtır gibidir (Tanabe, 1989, s. 69-70).

Görsel 28: Gandhara Rölyeflerinde Kuşanlara Ait Sıra Dışı Bir Part Atışı Sahnesi (Kamakura Ishiguro Koleksiyonu, Tokyo)

Kaynak: Tanabe, 1989, s. 79, Pl. III.

Katsumi Tanabe, sadece ortadaki süvarinin ters bindiğini belirlemiş olsa da kanımızca rölyefteki avcılarının üçü de atlarına ters binmiştir çünkü üçünün de ayakları sola; atların başlarının tersine bakmaktadır. Sasaniler devrine ait bazı gümüş tabaklarda Sasani hükümdarları da bu tarzda ata

binerken tasvir edimişlerdir (Tanabe, 1989, s. 59, fig. 8).

Görsel 29: Gandhara Rölyeplerinde Kuşanlara Ait Sıra Dışı Bir Part Atışı Sahnesi Detayı (Kamakura Ishiguro Koleksiyonu, Tokyo).

Kaynak: Tanabe, 1989, s. 80, Pl IV.

Ata ters binme uygulamasının sonraki asırlarda da güncelliğini korumuştur. 801-850/820-30 yılları arasında Paris'teki St. Germain-des-Prés yazı atölyesinde yazılan *The Stuttgart Psalter* (*Stuttgart Mezmur Kitabı*), Folio 071v'de Franklara karşı savaşan iki Avar süvarisi, ata ters binmiş bir şekilde ok atarken resmedilmiştir ("WLB Cod.bibl.fol.23 Stuttgart Psalter", erişim 30 Ocak 2026, <https://manuscriptminiatures.com/4868/13187#image>). Günümüzde Kırgız ve Türkmen akrobatlar at koşarken rahatlıkla ve hızlı bir şekilde ata hem ters hem de düz binebilmektedirler ("Джигиты. Киргизия. Horsemen. Кыргызстан. 12 Wuhan International Acrobatic Art Festival 2016", erişim 30 Ocak 2026, <https://www.youtube.com/watch?v=7f8PtLtwBN0>, dk. 3:00-3:30; "Конные национальные игры, труппа «Галкыныш» под руководством Пыгы Байрамдурдыева, Туркменистан", erişim 30 Ocak 2026, <https://www.youtube.com/watch?v=a1-EmokkeHk>, dk. 1:55-2:13). Kanımızca neredeyse hayatlarının tamamı at sırtında geçen o dönemin Türk süvarileri bu tür akrobatik hareketleri çok daha kolay bir şekilde yapmıştır. Sonuç olarak bu rölyepler durup dururken yapılmamıştır. Muhtemelen düşmanla aradaki mesafe çok azaldığında, süvariler düşmanlarıyla daha etkili bir şekilde mücadele edebilmek için at üzerinde ters dönmüşler ve onlardan kurtuldukları vakit normal konumlarına geçip aynı hızla yollarına devam etmişlerdir. Gerekliğinde savaşta yapılabilmesi için bu zorlu hareket, avlar sırasında düzenli olarak prova edilmiş olmalıdır.

4-) Tabgaç Devleti (386-534) Devrinde Türk Atışı

Tabgaçlar, Asya Hun İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, onların yerini dolduran Hsien-pilerin bir kolu olarak ortaya çıkmıştır. Çin'deki Han Hanedanlığı'nın son döneminde başlayan karışıklık sürecinden itibaren Çin ile yakın ilişki içerisinde olmuştur. Üç Devlet'den¹⁵ sonra kurulan Batı Chin Hanedanlığı'nın yıkılışının ardından Çinli tarihçiler tarafından "kaos devri" olarak

¹⁵ Han Hanedanlığı'nın son imparatoru Hsien 220 yılında, General Ts'ao P'i lehine tahttan feragat etti. Böylece Wei Hanedanlığı kurulduğunda, diğer iki güçlü general, Liu Pei ve Sun Ch'üan de kendilerini imparator ilan ettiler. Dolayısıyla Çin topraklarında Shu-han (220-263), Wei (220-265) ve Wu (220-280) olmak üzere, üç ayrı devlet kurulmuş oldu. Bu dönem "Üç Devlet Devri" denilmektedir. Bkz. Balcı, 2021, s. 18.

adlandırılan ve On Altı Devlet¹⁶ dönemi başlamıştır. Bir süredir Çin içerisinde yaşayan Hunların ilk devleti kurmasıyla başlayan bu dönemde Çin topraklarında bozkır kökenli kavimler tarafından birbirinin peşi sıra küçük devletler kurulmuştur. Eskiden ihtiyaçlarını sağlamak için Çin'de istikrarlı bir düzen isteyen bozkırlı liderler bu dönemde artık Çin'e hükmederek, "Çin imparatoru" olma gayesi gütmeye başlamışlardır. Tabgaçlar da tıpkı diğer bozkırlılar gibi bu dönemde Çin topraklarında devlet kurmuştur. Ancak Tabgaçları diğer On Altı Devlet'ten ayıran çok önemli bir özellik vardır: Onlar bu dönemde kurulan diğer bozkır devletlerinden farklı olarak 136 yıl süren bu çağa son vererek Merkezi ve Kuzey Çin'i yeniden tek bir bayrak altında toplamayı başarmışlardır. Böylece Tabgaç hükümdarları diğer bozkır liderlerinin yapamadığı şeyi yapmış ve Çin'de yeniden istikrarlı bir düzen sağlamışlardır. Bu dönemde idarî anlamda birçok yenilik yapıldı ve Budizm Çin topraklarında yayıldı. Çinliler, bu nedenle On Altı Devlet döneminin bozkırlı kavimlerini "Çin'i karıştıran yabancılar" olarak görürken Tabgaçları farklı bir konuma yerleştirmiştir: Tabgaç Devleti "Kuzey Wei Hanedanlığı" ismi ile resmi Çin hanedanlıklarından birisi olarak Kabul görmüştür. Tabgaçlar İslamiyetten önceki Türk tarihi açısından bakıldığında Hunlar ile Göktürkler, Çin tarihi açısından bakıldığında ise Çin Hanedanlığı ile Sui-T'ang dönemleri arasında köprü vazifesi görmüşlerdir (Balcı, 2018, s. iii, 54, 78; Balcı, 2021, s. 13-14).

Tabgaçlar, MS III. yüzyılda Kuzey Çin'in Şansi Eyaleti'nde ortaya çıkmaya başladı. Tabgaçlar, aslında içlerinde Siyenpi kökenli bazı klanlarla birlikte çoğunluğunu Hun kökenli Türk unsurların oluşturduğu bir federasyondur. Tabgaçlar, Türkçenin eski bir biçimini konuşuyordu. Çin kayıtlarından, bu yönde yararlı dilsel veriler elde edilmiştir. Tabgaçların sadece dilleri değil, sosyal yapıları da Türklüklerini göstermektedir (Yorulmazoğlu, 2021, s. 525-526). T'o-palar veya Tabgaç Devleti, tahminlere göre yüzde 60 Türk, yüzde 35 Moğol ve yüzde 5 Tibet veya Tunguz nüfusa sahipti. Dolayısıyla Tabgaçlar, büyük bir kısmı Türklerden ve Moğollardan oluşan melez bir kavimdir. Ancak Tabgaçlar, sonunda asimile oldular (Yorulmazoğlu, 2021, s. 524, 530; Balcı, 2018, s. 54).

Tabgaç Devleti/Kuzey Wei (386-534), 534 yılında Doğu Wei ve Batı Wei (534-556) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bin Buddha Mağaraları (Mo-kao Mağaraları) içerisinde yer alan ve Kuzey Wei'nin sonlarında ve Batı Wei'nin başlarında inşa edilmiş olan tek odalı Mogao Mağarası 249'da bulunan bir tavan resiminde¹⁷ "Av Haritası" ismiyle adlandırılan bir sahne aşağıda sunulmuştur. Buradaki üzensiz süvarilerden birisi Türk atışı ile kaplan? avlamaktadır. Bin Buddha Mağaraları içerisinde Türkler dışında Çinli hanedanlar döneminde Türk atışı yapıldığını tasvir eden başka mağara resimleri de bulunmaktadır (Paul, 1920, I, PL. XLVII, PL. XLVIII; Paul, 1924, VI, PL. CCCXXIX; Yuanlin, 2002, s. 27, 82, 83). Emel Esin, Mogao Mağarası 249'daki tavan resminin Miladi V.-VI. yüzyıllara ait olduğunu tahmin edildiğini ve Tabgaç devrine ait bu eserde Çin tesirlerinin aşikar olduğunu belirtmektedir. Esin'e göre ressam, Çin yazı sanatını hatırlatan fırça oyunlarına kaçmıştır, zarafet ifadesi olarak, vücutları gayri tabii şekilde uzatmış, yapmacıklı el hareketlerini itina ile resmetmiştir. Çinlilerin zevkine uygun olarak, tabiat manzaraları, ehemmiyet kesbetmiş, şahıs tasvirleri ise küçülmüştür (Esin, 1978, s. 68).

¹⁶ Kaos devrinde kurulan devletlerin en güçlülerinin sayısı 16 olduğundan ve bu devletlerin birçoğu beş yabancı kavim tarafından kurulmuş olduğundan Çin tarihinde bu dönem "Beş Yabancı Kavim, On Altı Devlet Dönemi" diye adlandırılmaktadır. Bu devletlerden dört tanesi Hunlar ve Chiehler tarafından kurulan Önceki Chao, Sonraki Chao, Kuzey Liang ve Hsia devletleridir. Söz konusu 16 devlet ise sırasıyla Cheng Han (304-347), Önceki Chao (Han), Sonraki Chao (319-351), Önceki Liang (320-376), Önceki Yen (337-370), Önceki Ch'in (351 -394), Sonraki Yen (384-409), Sonraki Ch'in (384-417), Batı Ch'in (385-431), Sonraki Liang (386-403), Güney Liang (397-414), Kuzey Liang (397-439), Güney Yen (398-410), Batı Liang (400-421), Hsia (407-431) ve Kuzey Yen (409-436) devletleridir. Bkz. Balcı, 2021, s. 22.

¹⁷ Mogao Mağarası 249'un panoramik görünümü için bkz. "Mogao Grottoes Cave 249", erişim 4 Temmuz 2022, <https://www.e-dunhuang.com/cave/10.0001/0001.0001.0249>

Görsel 30: Batı Wei Hanedanı Devrinde Av Sırasında Türk Atışı ve Detay Görüntüsü (Mogao Mağarası 249, Batı Wei Hanedanı (534-556 AD).

Kaynak (Sol Fotoğraf): “Cave 249 of Mogao Grottoes, Dunhuang, Gansu Province”, erişim 28 Temmuz 2022, https://artsandculture.google.com/asset/甘肃敦煌西魏莫高窟249窟窟顶壁画/rgENfYg0_YfhqQ

Kaynak (Sağ Fotoğraf): Çin Ulusal Müzesi, 2019, s. 5591-5601; Liu, 2005, s. 289; Esin, 1978, Levha XXVII/a.

Hamidreza Pashazanous, makalesinde yukarıdaki sahneyi Part ve Sâsânî etkisine bağlamaktadır (Pashazanous, h.ş. 1401/2022, s. 52). Halbuki Partlara ait olduğu kesin olan eserlerin tamamında Part süvarileri ileri doğru ok atmaktadır. Ulaşılabilen tek bir eser vardır o da bir kâse içerisine çizgisel tarzda resmedilmiş, hiçbir etnoğrafik ve ırki bağlantı sunmayan bir resimdir. Bu eseri Partlara bağlayabilecek hiçbir somut veri, kültürel bağlantı unsuru bulunmamaktadır. Dolayısı ile bu atış tekniğini çok daha eski tarihlerden beri icra eden Türkler varken Partlara bağlanmış olması zorlamadır. Türkler, bu atış tekniğini zaten savaşta ve avda uyguladıkları halde kendilerine ait bir mezarda bu sahneyi Part veya Sasanilerden alıntılanmış oldukları yönündeki iddia temelsizdir. Bu çalışmada sunulduğu üzere, Türkler, Partların aksine kendi etnografik özelliklerini barındıran Türk atışı (Part atışı) sahneli her türden pek çok eser bırakmışlardır.

Tabgaç (Wei) Hanedanı tabut panellerine de Türk atışı sahneleri çizilmiştir. Datong (大同) şehrinin 1,5 km. güneyinde Zhijiapu (智家堡) köyünde bir Tabgaç/Kuzey Wei mezarı bulunmuştur. Mezara gömülen nesnelere, özellikle tabut panosu resimlerinin konusu V. yüzyıla Pingcheng'in başkent olduğu döneme (MS 389-494) aittir (Junxi ve Feng, 2005, s. 209, 210, fig. 2; Tao ve Wertmann, 2010, s. 209-210). Bu paneller aşağıda sunulmuştur.

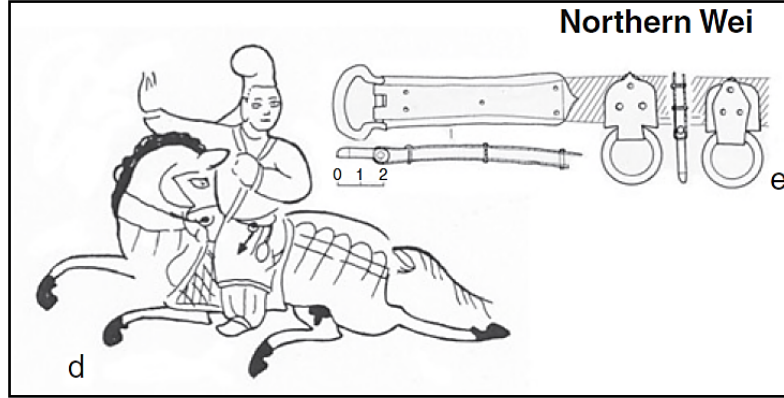

Görsel 31: Tabgaç Hanedanı Türk Atışı Sahneli Tabut Paneli ve Detay Görüntüsü (Kuzey Wei, Datong 大同 şehri, Zhijiapu (智家堡) köyü, çizim ve görsel Patrick Wertmann'ın izniyle kullanılmıştır).

Kaynak (Çizim): Tao ve Wertmann, 2010, s. 210, fig. 33

Kaynak (Fotoğraf): Junxi ve Feng, 2005, s. 213, fig. 7.

Guyuan boyalı tabuta tasvir edilen bir Tabgaç (Tuoba) kemer seti üzerinde Türk atışı yapan bir süvari çizimi aşağıda sunulmuştur (Dien ve Knapp, 2019, s. 398). Atın kuskunu kuyruk altından geçmektedir.

Görsel 32: Tabut Panelindeki Tabgaç Kemer Setinde Türk Atışı Yapan Süvari Figürü
Kaynak: Dien ve Knapp, 2019, s. 398.

Kaşgarlı Mahmud, *Divân-ü Lugâti't-Türk*'te kuskunu, quduzgûn adıyla şu şekilde açıklamaktadır: “Kuskun; eyerin kaymasını önlemek için atın kuyruğu altından geçirilerek eyere bağlanan kayış.” (Mahmûd el-Kâşgarî, 1072-74/2007, s. 447). Kuskun, atın kuyruğunun altından dolaştırılarak, eyerin arka kaşının her iki tarafına sabitlenen kemerdir. Kuskun, bazen tek bir kemerdendir, bazen de eyerin arkasına bağlanarak atın sırtı boyunca uzatılan bir kemer daha eklenirdi. İki kemerli kuskuna Kuzey Altaylardaki İnya-1 mezarlığında rastlanmıştır (Toraman, 2024, s. 214, 254).

5-) Tuyuhun Hanedanı (284-670) Devrinde Türk Atışı

Kansu bölgesinde, Türk-Moğol birleşimi halklardan olan Tuyuhunlar (III.-VII. yüzyıl), bilim dünyasında pek bilinmemektedir. Çin kaynaklarının ifadesi ile onlar, Xianbeilerden (Siyenpi) idi. Xianbeilerin Moğol asıllı bir topluluk olduğuna dair görüşler dile getirilir. Ancak Xianbeiler, yönetici sınıfına bakılmaksızın aslında bir boylar birliğiydi. Hun, Tabgaç, Dingling, Wuhuan ile diğer boy ve kavimleri içinde barındıran bir yapıya sahipti. Kansu'nun güneyi, Tibet, Kök Nur (Qinghai) ile Sichuan'ın kuzeybatısı ve kısmen Doğu Türkistan'da 350 yıl hüküm süren bir devlet kurmuşlardır (Tok, 2020, s. 1; Tok, 2021, s. 15).

IV. yüzyılda kuzeydoğu Çin'den Tibet Platosu'na göç eden Xianbei'nin bir kolu olan Tuyuhunlar, Yinshan Dağı'nı geçerek Kuzey Wei Hanedanlığı'nın (Tabgaç) kurucusu Tuoba Xianbei klanının yaşadığı bölgeye yerleşmiştir (Tao ve Wertmann, 2010, s. 210). Tuyuhunlar 634 yılında Çin'deki Tang Hanedanı'nın vassalı haline gelmişler ve daha sonra 670 yılında Tibet İmparatorluğu tarafından yıkılmışlardır (Güleç, 2019, s. 82, 144. dipnot).

Çin'in Kansu bölgesinde, Tuyuhunlara ait V.-VII. yüzyıllar arasına tarihlenen bir mezarda kuyruğu düğümlü at üzerinde Türk atışı yapan altından bir süvari heykelciği bulunmuştur (Kansoy, 2021, s. 754-755, Görsel 43).

Tibet'te Qinghai'deki VIII. yüzyılın ortalarına tarihlenen M1 ve M2 mezarlarında (Guolimu mezarı) bulunan iki tabutun sağ ve sol panellerine Türk atışı sahneleri resmedilmiştir. Bununla birlikte söz konusu tabutların şekil ve yapısı, üzerlerindeki resimlerin temaları, çizim tekniği, seçilen renkler ve kıyafetler gibi özellikler her yönüyle daha önce sunmuş olduğumuz Tabgaç devri tabutuna benzemektedir (Tao ve Wertmann, 2010, s. 209-210). Benzerlikler Tuyuhun Devleti artık yıkılmış olmakla birlikte bölgede Tabgaç kültürünün devam ettiricisi olan Tuyuhun etkisinin hala devam ettiğini ortaya koyar.

Görsel 33: Tibet M1 Mezarından Çıkarılan Tabutun Birinci ve İkinci Panelleri ve Tabutun Çizimi (Tibet, Qinghai, Guolimu tomb, foto ve çizim Tong Tao, görseller Patrick Wertmann'ın izniyle kullanılmıştır).

Kaynak: Tao ve Wertmann, 2010, s. 192, 196, fig. 3, 4, 9.

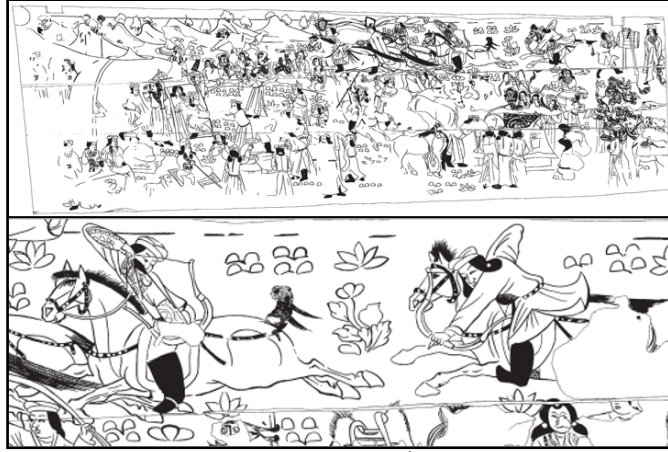
M1 mezarında bulunan tabuttaki Türk atışı ile av sahneleri aşağıda sunulmuştur. İlk panelde sol üst köşedeki yak öküzlerine Türk atışı tekniği ile ok atılmaktadır. Avcılar başlarına Hun tipi başlıklar giymiş, atların kuyruklarını düğümlemiş ve Türk töresince atların kuyruk altından kuskun geçirmiştir.

Görsel 34: Tibet M1 Mezarından Çıkarılan Tabutun Birinci Panelinin Canlandırması ve Detay Görüntüsü (Tibet, Qinghai, Guolimu tomb, çizim Liu Chuncheng, görsel Patrick Wertmann'ın izniyle kullanılmıştır).

Kaynak: Tao ve Wertmann, 2010, s. 193, fig. 5, 6.

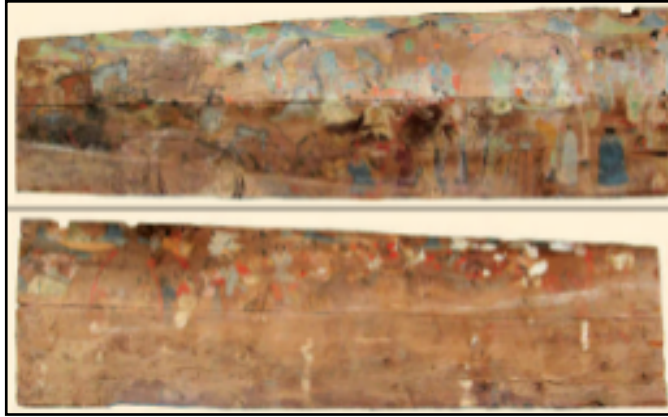
M1 mezarında bulunan tabutun diğer panelinin çizimi aşağıdadır. Sağ üst tarafta avcılardan biri Türk atışı ile yere doğru nişan almaktadır. Arka ayakları görülen avın bir tavşan olması muhtemeldir. Yine atların kuyrukları düğümlüdür ve atların kuyruklarının altından kuskun geçmektedir. Ayrıca süvariler, Türk tarzı çizmeler giymişlerdir. Bununla birlikte süvariler, ilk panelden farklı tarzda bir başlık takmıştır.

Görsel 35: Tibet M1 Mezarından Çıkarılan Tabutun İkinci Panelinin Çizimi ve Detayı (Tibet, Qinghai, Guolimu tomb, çizim Tong Tao, çizim Patrick Wertmann'ın izniyle kullanılmıştır).

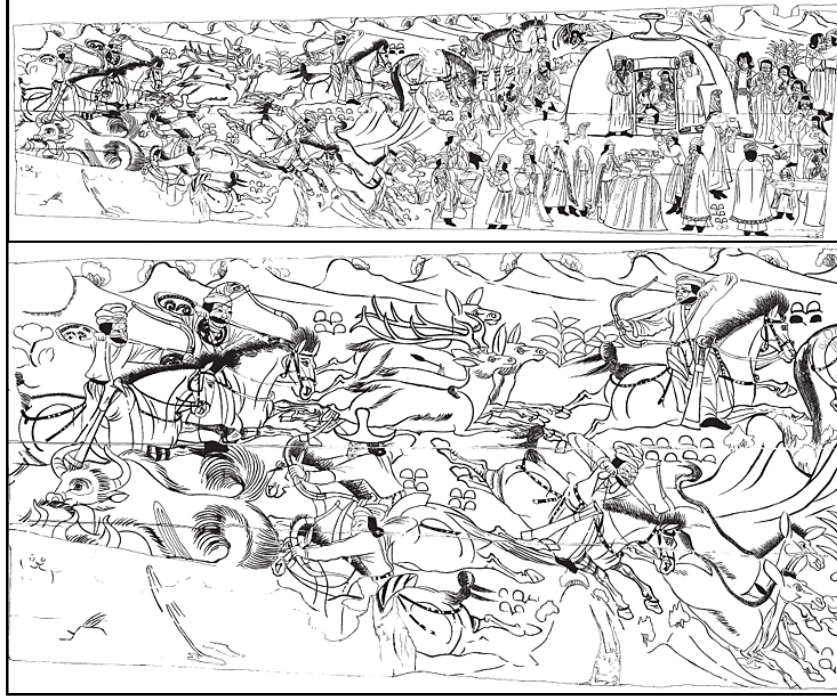
Kaynak: Tao ve Wertmann, 2010, s. 196, fig. 10, s. 198, fig 14.

Tibet'te Qinghai'deki M2 mezarlarından (Guolimu mezarı) çıkarılan tabutun sağ ve sol panelleri ve tabutun her iki panelindeki Türk atışıyla av sahneleri aşağıda sunulmuştur. Yine atların kuyrukları düğümlüdür ve kuskun kuyruk altından geçmektedir.

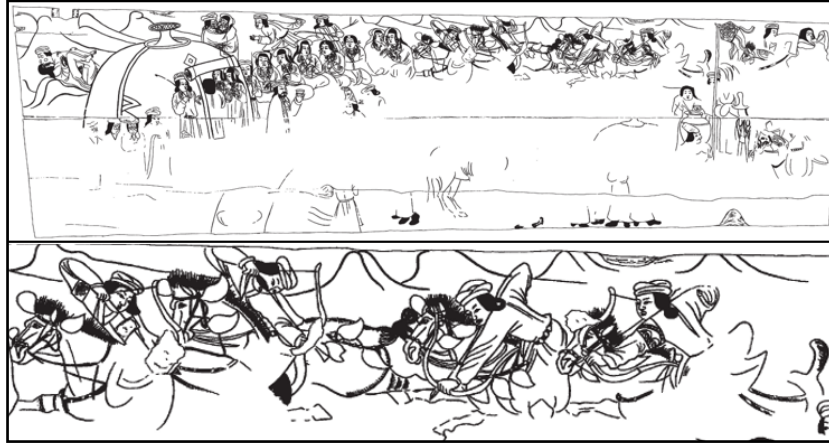
Görsel 36: Tibet M2 Mezarından Çıkarılan Tabutun Birinci ve İkinci Panelinin Fotoğrafları (Tibet, Qinghai, Guolimu tomb, foto Tong Tao, Patrick Wertmann'ın izniyle kullanılmıştır).

Kaynak: Tao ve Wertmann, 2010, s. 202, fig. 18, s. 204, fig. 22.

Görsel 37: Tibet M2 Mezarından Çıkarılan Tabutun Birinci Panelinin Çizimi ve Detayı (Tibet, Qinghai, Guolimu tomb, çizim Tong Tao, Patrick Wertmann'ın izniyle kullanılmıştır).

Kaynak: Tao ve Wertmann, 2010, s. 202, fig. 19, s. 203, fig. 20.

Görsel 38: Tibet M2 Mezarından Çıkarılan Tabutun İkinci Panelinin Çizimi (Tibet, Qinghai, Guolimu tomb, çizim Tong Tao, Patrick Wertmann'ın izniyle kullanılmıştır).

Kaynak: Tao ve Wertmann, 2010, s. 204, fig. 23.

M1 ve M2 mezarlarından çıkarılan boyalı tabut panelleri birçok açıdan esrarengizliğini korumaktadır. Xu Xinguo (2005), onları geçici olarak Tibet kraliyetinin temsilleri olarak tanımlamıştır. Bazı Çinli arkeologlar çizimlerdeki insanların Tibetliler yerine Tuyuhun veya Xianbei olarak tanımlanmasını önermektedir. VII. yüzyılın ikinci yarısında Tibet tarafından fethedildikten sonra Tuyuhunların Tibet geleneklerini benimsedikleri iyi bilinir. Bununla birlikte panellerdeki başlıca kişiler Tibetliler değil de Tuyuhun ise, yüzleri neden “kırmızı” (rüzgâra ve yüksek irtifalarda uzun süre güneşe maruz kalmaya karşı pıhtılaşmış peynir altı suyundan yapılan kozmetik bir cilt koruması) ile işaretlenmiştir sorusu ortada durmaktadır (Heller, 2013, s. 19-21). Bu boyalı tabut panelleri, Tibetliler tarafından kurulan Spurgyal Hanedanlığı döneminde Tibetliler ve komşularının hareketli yaşam alanlarının somut belgelerini sunmaktadır (Heller, 2013, s. 21; Tabut panellerindeki resimlerin detaylı analiz ve tahlili için bkz. Heller, 2013, s. 11-23).

6-) Akhun Devleti (450-560) Devrinde Türk Atışı

Han Hanedanı istilaları sonucunda Asya Hun devleti yıkıldıktan sonra Orta Asya'nın doğusunda siyasi hâkimiyet Hunlardan Juan-juan'lara (Avar) kesin bir şekilde geçti. Bunun üzerine Türk nüfusu ağırlıklı olarak batıda yoğunlaştı. Bunlardan bir grup güneye Batı Türkistan, Afganistan taraflarına indi. MS 350'li yılları takiben Juan-juan Devleti'ne bağlı Uar ve Hun adlı iki Türk kabile grubu Moğolistan bozkırlarından Güney Kazakistan bölgesine geldiler. Daha sonra güneye yönelerek 367 yılı civarında Afganistan'ın Toharistan civarına indiler. Hunların War-Hun kolundan çıkan bu grup, 350-558 yılları arasında Batı Türkistan, Afganistan, ağırlıklı olmak üzere Akhun ve Eftalit¹⁸ adları ile bilinen devletlerini kurdular. Daha sonra Maveraünnehir ve Çu havalisini, Semerkand civarını hâkimiyetleri altına aldılar. Arkasından hâkimiyet alanlarını Hazar Denizi ve güneyine kadar genişlettiler. VI. yüzyılın ortalarında güçlenen Göktürk Devleti ve Sasani Devleti arasında sıkışan Akhunlar varlıklarını koruyamadılar. Bu iki devletin ortak hareketi ve saldırıları sonucu tarih sahnesinden silindiler (Taşağıl, 2018, s. 46). Akhun Devleti'nin bakiyeleriyle birlikte tamamen dağılması 710 tarihine kadar uzatılmaktadır.

Akhunlar, daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse günümüzde Afganistan, Pakistan ve Özbekistan bölgelerini kapsayan bir imparatorluk kurmuşlardır. Batıda, güçlerinin zirvesindeyken Sasani İmparatorluğu'nu kuşatmışlar ve doğuda günümüz Çin'inin Sincan çevresine kadar yayılmışlardır (Yorulmazoğlu, 2021, s. 371, 373).

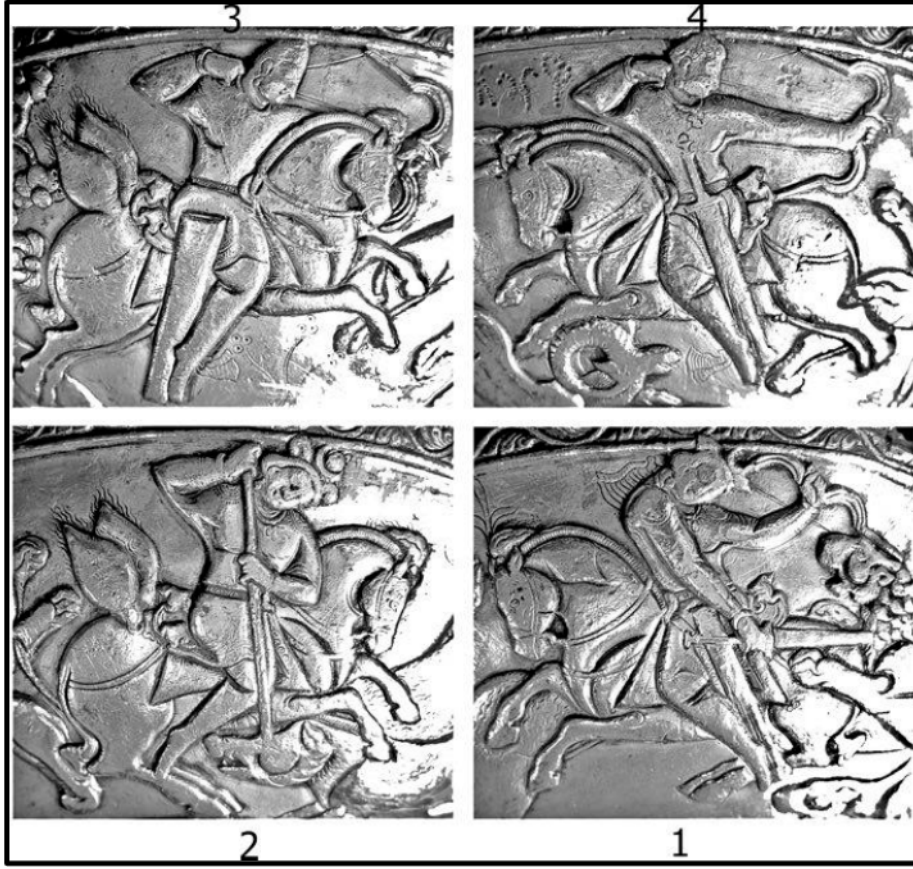
Eftalit/Akhun Devleti (450-560) devrine ait eserlerde Türk atışı sahneleri işlenmiştir. Örneğin aşağıdaki kâse üzerinde "Türk atışı" ile avlanan iki Türk süvarisi bulunmaktadır. Süvarilerden birincisi doğrudan bir kaplana? Türk atışı yapmaktadır. İkinci süvari, anlaşıldığı kadarıyla önce aslana Türk atışı ile okunu atmış ve bu tesirli olmayıp hayvan kendi üzerine sıçrayınca yine Türk atışı tarzında kılıcını ona saplamıştır (Eseri farklı açılardan görünüşü için bkz. "Swat Bowl", erişim 10 Mayıs 2021, https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1963-1210-1).

Görsel 39: Akhunlar Devri Türk Atışı ile Avlanan Süvari Rölyefli Kâse ve Detay Görüntüleri-I (Buluntu yeri Pakistan, Swat Bölesi (XX. Yüzyıl), üretim tarihi, 460-479 Yılı/V.-VI. yüzyıl, gümüş kâse 16,8 cm. çapında, 5,7 cm yüksekliğinde, ve 190 gr. ağırlığındadır, British Museum).

Kaynak: Kurbanov, 2010, I, s. 63; Kurbanov, 2010, II, fig. 47, fig. 48, fig. 49; Savaş, 2021, s. 105; Kurbanov, 2014, s. 328, fig. 8.

¹⁸ Akhun Devleti'ni kuran Kidarit Hunları'nın kökeni ve Kidarit başkentini ele geçiren Sasaniler (224-651) tarafından 467'de bu hanedanın çökertilmesi ile devletin yeni hanedanı olan Eftalit Hunları'nın (Ogur Türkleri) kökeni hakkında bkz. Yorulmazoğlu, 2021, s. 371-382, 382-384.

Görsel 40: Akhunlar Devri Türk Atışı ile Avlanan Süvari Rölyefli Kâse ve Detay Görüntüleri-II
Kaynak: Erkipçak, 2022, s. 64.

Britanya Müzesi'nde sergilenen bu kasenin şekli ve süslemelerinin konusunun Sasani sanatıyla ilişkili olduğu belirtilmektedir. Gümüş kâse üzerindeki süvarilerden birinin başının sağ tarafında Brahmi karakterler/harfler ile yazılmış bir yazı vardır. Bu yazı farklı şekillerde okunsa da Ak Hun hükümdarı Khingla'ya ait olduğu kabul görmüştür. Başlarında üç farklı başlık bulunan karakterlerden, bir aslanı kılıçla öldüren kralın diğerlerinden farklı bir tacı vardır. Başındaki taçtan ve ön başın etrafındaki tipik saç stilinden yola çıkılarak Kidarite olarak tanımlanmaktadır. Kâsedeki süvarilerin kuşandığı kılıçların MS IV.-V. yüzyıl Hun kılıçlarına benzediği ileri sürülmektedir. Özellikle, Ak Hunlar profil olarak, Kidaritler ise önden, yani Eftalitlerin parasal ikonografisine ve Kidara'nın geç dönemine uygun olarak gösterilmiştir (Kurbanov, 2014, s. 328; Savaş, 2021, s. 105-106).

Pakistan'ın Gandhara bölgesinden bazı kozmetik kapakları, dekorasyon ve üslup özellikleri nedeniyle Akhunlara veya en azından Akhunlar'ın bu bölgede hüküm sürdüğü zamana bağlanabilir. Hepsi IV.-VI. yüzyıl başlarından kalmadır (Kurbanov, 2010, I, s. 86).

Aşağıda sunulan söz konusu kozmetik kutusu kapaklarında, Ak Hun süvarileri Türk atışıyla avlanmaktadır. Dikkat edilirse iki sahnede de kuskun kuyruk altından geçmektedir ve soldaki atın kuyruğu düğümlüdür.

Görsel 41: Ak Hunlar Devri Türk Atışı Sahneli Kozmetik Kabı Kapakları (I. Kozmetik Kapağı: Av sahneli yuvarlak kutu kapağı, Kronos koleksiyonu; II. Kozmetik Kapağı: Metropolitan Museum of Art).

Kaynak: Kurbanov, 2010, I, s. 86; Kurbanov, 2010, II, fig. 71'in 2. ve 3. görselleri; "Fragment of a Lid (?) with a Hunting Scene 5th–6th century", erişim 10 Mayıs 2021, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/38464>

Çin'in Shanxi Eyaleti'nde Yu Hong (ölümü MS 592/593/ Sui Hanedanlığı'nın Kaihuang döneminin on ikinci yılı) ve eşine ait mezar lahitine Türk atışı sahneleri oyulmuştur. Lahitin altıncı panelinde, iki kanatlı kraliyet tacı (Çin'deki iki kanatlı tac ve üç hilalli tacın yaygınlığı Eftalit etkisi ile) ve kraliyet kurdeleleri takmış bir süvari fil sırtında avlanmaktadır. Bazı araştırmacılar bu kişinin Yu Hong olduğunu bazıları ise Akhun hükümdarı olduğunu belirtir. Üçüncü panelde ise Türk atışı yapan bir develi süvari göze çarpar. Bu süvarinin kraliyet kurdeleleri takmasından Akhun tebâsı olduğu anlaşılmaktadır. Panelde üst kısımda deve sırtında Türk atışı ile aslan avı sahnesi de yer almaktadır. Bu rölyeflerde atlar ve develer üzerinde avlanan uzun saçlı göçebeler (Türkler/Göktürkler) de göze çarpar. Mezarındaki yazıtlara göre Yu Hong, Sui hanedanı (MS 580-618) devrinde Çin'e yerleşmiş olan Orta Asya halkının reisidir (Çince ünvanı Sabo: Kervan Lideri). Mezar kitabesine göre Yu Hong, kariyerine Ruru adlı göçebe bir kabilenin hizmetinde başlamıştır. Bununla birlikte lahitteki Sasani tarzı kıyafetlerden ve Zerdüşt sembollerinden Yu Hong'un kendisinin bir Soğdlu olduğu anlaşılmaktadır (Kurbanov, 2010, I, s. 77-80; Wujun, 2012, s. 13-14, 15, 25, 85, 94; "The Yu Hong Tomb of the Sui in Taiyuan, Shanxi Province", erişim 20 Haziran 2022, <http://www.china.org.cn/ekaogu/1999zhong/k-8.htm>; "Tomb of Yu Hong", erişim 8 Şubat 2021, https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_Yu_Hong). Diğer görüşe göre ise Yu Hong, bir Soğdlu değil, Soğdlularla yakın bağları olan Orta Asya "Yu Krallığı" mensubu olan bir kişiydi. Yu Krallığı, Soğd kültüründen derinden etkilenmiş ve pan-Soğud olarak kabul edilebilecek Helian Xia Krallığı olarak tanımlanmaktadır (Wujun, 2012, s. 29).

Görsel 42: Akhun Hükümdarı Fil Sırtında Avlanıyor (Yu Hong lahiti 6. Panel ve çizim kopyası, Shanxi Eyaleti, Shanxi Müzesi, Taiyuan'daki Wangguo Köyü'nde Yu Hong'un mezarı, China Institute Gallery, Art in a Time of Chaos: Masterworks from Six Dynasties China, 3rd-6th Centuries).

Kaynak: Juliano, 2006a, s. 42, Fig. 5c; Juliano, 2006b, s. 312, fig. 8; Wujun, 2012, s. 74, 294.

Çin'e giren Soğdluların taş mezar objelerindeki avlanma desenleri, Orta Asya'daki soyluların av sahnelerini tamamen tasvir etmektedir. Yu Hong'un türbesindeki taş lahit üzerindeki av sahnesinde çok çevik bir aslan tasvir edilmiş olup, daha güçlü bir Orta Asya sanat tarzını yansıtmaktadır (Wujun, 2012, s. 98-99, fig. 92).

Yu Hong lahitiinde aşağıdaki panel dışında deve sırtında Türk atışı sahneli bir panel daha bulunmaktadır. Söz konusu paneldeki süvari, giydiği kıyafetler nedeniyle Göktürkler başlığı altında sunulacaktır. Aşağıdaki süvari ise kıyafetlerinin Akhun tarzı olması nedeniyle burada takdim edilmiştir. Annette L. Juliano, her panelde yer alan süvarilerin Türk olduklarını vurgulamaktadır (Juliano, 2006b, s. 309, fig. 17 açıklaması). Soğdlar önceleri Akhun tebâsı iken daha sonra onları yıkan Göktürklerin hizmetine girmişlerdir. Eserlerinde her iki devletten de izler bulunması doğaldır.

Görsel 43: Bir Akhun Deve Süvarisi Türk Atışı ile Aslan Avlıyor (Yu Hong lahiti, 3. panel).

Kaynak: Juliano, 2006a, s. 41, fig. 4b; Juliano, 2006b, s. 314, fig. 17; Wujun, 2012, s. 74, 294.

Hamidreza Pashazanous, yukarıdaki sahneyi ve Türk atışını (Part atışı) Soğdluların ırkî kökenlerinden dolayı doğrudan Part ve Sâsanî etkisine bağlamıştır. Avlanma ve dinlenmeyi içeren dini planların Çin cenaze kültürüne yabancı olduğunu ve Sasani-Zerdüş kökenli olduğunu belirtmiştir. Lakin Soğdluların önce Akhunların ve sonra Göktürklerin tebâsı oldukları gerçeğine hiç değinmemiş ve Türklerden aldıkları tesirler olduğu veya olabileceği hakkında hiçbir yorum ve açıklamada bulunmamıştır. Bunun yerine Yu Hong'u doğrudan Çin hükümetinin İran topraklarındaki temsilcisi olarak tanıtmıştır. Bahsettiğimiz Yuhong'un Göktürklerle ilişkisi sorununa değinmemek için aynı lahitte deve üzerinde Türk atışı ile avlanan uzun saçlı Göktürk süvarisine ise çalışmasında yer vermemiştir (Pashazanous, h.ş. 1401/2022, s. 54-55).

7-) I. ve II. Göktürk Devleti (542/552-744) Devrinde Türk Atışı

Göktürklerin 542 yılına kadar Altay Dağları'nın güney eteklerinde yaşadıkları bilinmektedir. Bütün Çin kaynakları ittifakla Göktürklerin Hunlardan geldiklerini ve onların kuzeyinde yerleşmiş olduklarını aktarmaktadır. Gerek siyasi gerek sosyal olaylarda kaynaklarca her zaman Hun-Göktürk bağlantısına değinilmektedir. Dolayısı ile Göktürkler, Hunların bir kolu idi. Önce kuzeyde, Sibiryâ'da bulunsalar da sonradan Altay Dağları'nın güney eteklerine yerleşmişlerdir (Taşağıl, 2018, s. 39-40; Yorulmazoğlu, 2021, s. 544-546; Göktürklerin kökenleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Sinor, 2002, s. 48-50, 386-391).

II. Göktürk Devleti hükümdarı Bilge Kağan'dan (717-734) sonra devlet kısa zamanda zaafa uğradı. Basmil, Uyгур ve Karluklar, 742 yılında isyan ederek Göktürkleri bozguna uğrattılar. Göktürkler 745 yılına gelindiğinde tamamen yıkıldı. Göktürk bakiyelerinin bir kısmı Çin'in kuzeyinde 941 yılına kadar varlıklarını devam ettirdiler (Taşağıl, 2012, s. 470-471).

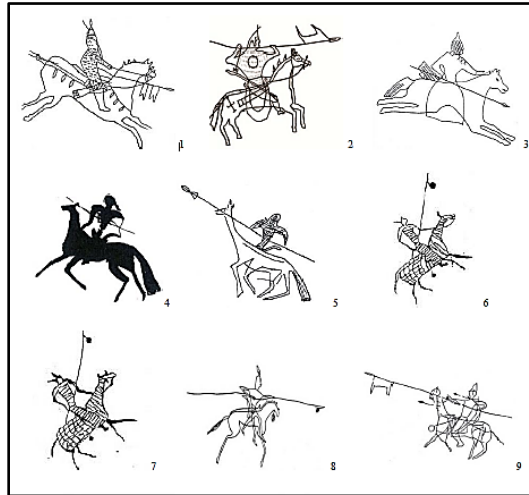
Altay Dağlarında Klasik Türk Dönemi-2'ye (MS VI.-VIII. yüzyıllar) ait olarak sınıflandırılan aşağıdaki grafiti kanımızca Göktürkler döneminde Türk atışı yapıldığını sergilemektedir. Ancak Güneri, süvarinin elinde tuttuğu objeyi filamalı mızrak olarak nitelendirmiştir. Avcının/savaşçının çizmesi, atın karın altında, ön bacaklarına yakın bir yerden sarktığı için de bu atın üzengisiz olduğunu belirtmiştir (Güneri, 2019, s. 157, Resim 4.2). Ancak süvarinin elinde tuttuğu obje mızrak olamayacak kadar kısadır ve iki kavise sahip olmasından bir yay olduğu anlaşılmaktadır. Savaşçının kollarının duruş şekli, yayın baktığı yön ve atın bacaklarının koşar durumdaki vaziyeti de süvarinin geriye doğru ok atışını tamamladığına işaret etmektedir. Atın üzengisinin bulunmaması ise bu grafitiyi erken bir tarihe mesela 500'lere veya biraz daha öncesine çekmeyi gerekli kılmaktadır. Kaya resmi bir bütün olarak incelendiğinde, bu sahnede bir piyade geyik avlamaktadır. Avla bağlantılı olarak süvarinin de bir avcı olduğu dolayısıyla ok attığı anlaşılmaktadır.

Görsel 44: Altay Dağlarında Türk Atışı ile Av Sahnesi Grafitisi (Moğolistan, Bayan Ölgii vilayeti, Tsagaan Salaa I/Цагаан-Слаа I).

Kaynak: Güneri, 2018, s. 157, Resim 4.2 ve 4.3; Kubarev, Tseveendorj ve Yakobson, 2005, s. 155, fig. 42; Dalkhaa, Yılmaz ve Konyar, 2023, s. 79, fotoğraf 16.

Yukarıda sunulan süvarinin taşıdığı silahın mızrakla ilişkisi olmadığına netlik kazandırmak için Göktürkler dönemi kaya resimlerindeki bazı mızraklı ve flamlı mızraklı süvari tasvirleri aşağıda sunulmuştur.

Görsel 45: Göktürk Devri Kazakistan Kaya Resimlerinde Mızraklı Süvari Tasvirleri (1.-3. Sülek, 4.-5. Kara-Oyuk, 8.-9. Jaltrak-Taş).

Kaynak: İbekeyeva, 2015, s. 255, Tablo 2.

Bilge Kağan Anıt Mezarı'ndaki kazı çalışmalarında, 2003 senesinde Saadetin Gömeç heyeti Türk atışı sahneli bir kiremit bulmuştur (Gömeç, 2008, s. 9; Kuzuoğlu ve Gökçek, 2005, s. 53). Oval gri renkli çatı kiremidi üzerine siyah boya ile üç süvariden oluşan bir savaş sahnesi çizilmiştir. Süvarilerden sol üstteki kendini takip eden savaşçıya Türk atışı yapmaktadır. Kiremidin mevcut uzunluğu 25 cm, sağlam olan genişliği ise 18,5 cm'dir (Kuzuoğlu ve Gökçek, 2005, s. 36; Bahar, 2009, figure 10; Bahar, 2016, s. 207-226: Duvarlar başlığında ilk paragraf).

Görsel 46: Bilge Kağan Anıt Mezarlığı'nda Türk atışı ile Savaş Sahneli Çatı Kiremidi
Kaynak: Gömeç, 2022, s. 167; Samashev, 2013, s. 120, 90; Kuzuoğlu ve Gökçek, 2005, s. 53; İbekeyeva, 2015, s. 273, Tablo 7, fig. 2.

Soğd mezar lahitlerindeki Türk atışı sahnelerine burada tekrar yer vereceğiz. Aynı lahitin farklı panellerini, iki ayrı Türk devleti için delil olarak kullanmamızın tarihi nedenleri bulunmaktadır. Söz konusu nedenlerin anlaşılabilmesi için kısaca dönemin tarihi arka planına değinmek gerekmektedir: Göktürk-Akhun savaşları sonucu daha önce Akhunların himayesinde oldukları anlaşılın Soğdlar ile Göktürkler yakınlaşmışlardır. Göktürkler, özellikle ticari faaliyetlerinden dolayı Soğdlara ayrıcalıklar tanımışlardır. VI. ve VII. yüzyıllar arasında Orta Asya'da hâkimiyet alanı genişleyen Batı Göktürk Kağanı Tardu Kağan (575/6-603), kızı Suy-şu'yu Semerkant hükümdarı (Sogdian yöneticisi) Daisheby (Deşçi Vagi, Deşçi Ağa) ile evlendirmiştir. Bu evlilik Soğdlar ve Göktürkler arasındaki ilişkilerin üst düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Göktürkler, Soğd ülkesine özerklik tanımış olmakla birlikte 618 yılından sonra, Soğd prensliklerine Kağan temsilcisi atamışlardır. "İltebir" unvanına sahip Soğdlu hükümdarlar ile bu temsilciler, birlikte yönetimde söz sahibi olmuştur. Göktürk Devleti'nin hem batı hem de doğu kolunda Soğdlu danışmanlar, askerî ve dinî otorite olarak görev almışlardır. Doğu Göktürk Kağanlığı, 631 yılında Çin tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Bu tarihten sonra Çinlilerin bölgedeki hâkimiyeti artmaya başlayınca Soğdlar, Göktürk denetiminden çıkmıştır (Babayar, 2002, s. 183-184).

Aşağıda sunulan Yu Hong (ölümü MS 592/593) lahtinin 4 nolu panelinde, Göktürk devrine ait uzun saçlı bir avcı, bir kaplana/aslana, deve üzerinde Türk atışı yapmaktadır (Yatsenko, 2011, s. 128; Kahraman, 2014, s. 41; Çoruhlu, 2016, s. 20). Daha önce de belirttiğimiz üzere Hamidreza Pashazanous, makalesinde bu lahit üzerindeki görselleri ve tören uygulamalarını doğrudan Part ve Sâsanî etkisine bağladığından uzun saçlı Göktürk süvarisine değinmemiş ve görselini paylaşmamıştır.

Görsel 47: Yu Hong Lahti ve Türk Atışı ile Avlanan Develi Göktürk Süvarisi (Şansi Eyaleti, Tayiyuan Kalesi, Yu Hong Lahiti, 4 nolu panel ve çizimi, Shanxi Müzesi).

Kaynak: “Shanxi Museum-Tomb of Yu Hong”, erişim 24 Ekim 2021, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7d/Shanxi_Museum_-_tomb_of_Yu_Hong_2.JPG; Juliano, 2006a, s. 42, fig. 5a; Juliano, 2006b, s. 314, fig. 17b; Wujun, 2012, s. 74, 294; Çoruhlu, 2016, s. 31, Resim 23.

Yu Hong lahitinin alt tarafında bir süvari daha Türk atışı yapmaktadır. Ancak söz konusu süvarinin başı üzerindeki hale, onun bir Soğdlu olduğunu düşündürmektedir. Aşağıda sunulan bu sahne iki millet (Göktürk-Soğd) arasındaki askerî etkileşimi yansıtmaları bakımından önemlidir.

Görsel 48: Yu Hong Lahitinde Alt Taraftaki Türk Atışı Sahnesi

Kaynak: “Shanxi Museum-Tomb of Yu Hong”, erişim 24 Ekim 2021, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7d/Shanxi_Museum_-_tomb_of_Yu_Hong_2.JPG; Wujun, 2012, s. 77, 283.

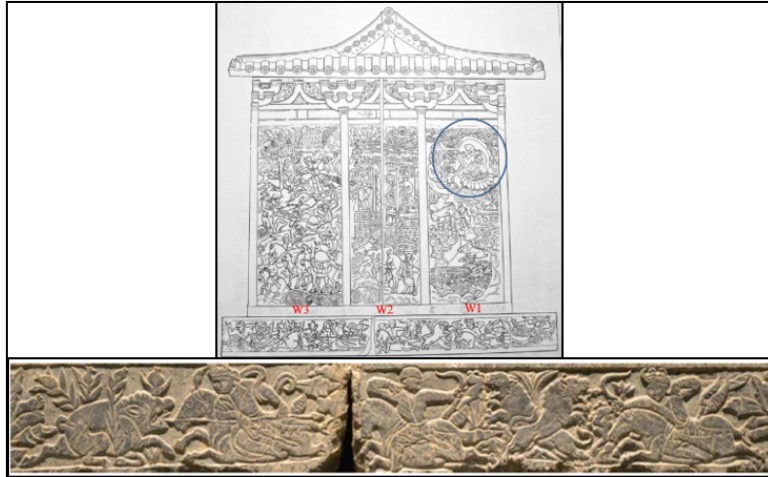
Göktürkler devri ile çağdaş olan ve Kuzey Çin’de Kansu Bölgesinde Tianshui şehrinde gizli bir kazıda bulunan anonim Kooros mezar yatağı, bir Soğd asilzadesi ve yetkilisi için VI.-VII. yüzyıldan kalma (Kuzey Zhou/Sui hanedanı devri) bir cenaze anıttır. Kitabesi kaybolmuştur. Eser, adını aldığı “Vahid Kooros koleksiyonuna” aitti ve 2004’te Musée Guimet’te sunulmuştu. Ancak o zamandan beri ortadan kayboldu. Mezarın ikonografik içeriği göz önüne alındığında, sahibi Soğdlu olmayabilir, daha ziyade kuzey Hindistan veya Tokharistan’dan (Bactria) gelmiş olabilir. Mezar yatağı ve Türk atışı sahneli paneli aşağıda sunulmuştur. Paneldeki süvari, bir aslana doğru Türk atışı yapmaktadır (Lerner, 2005, s. 52; Kim, 2020, s. 88; “Kooros kanepesi”, erişim 20 Temmuz 2022, https://en.wikipedia.org/wiki/Kooros_couch).

Görsel 49: Kooros Mezar Yatağı ve Türk Atışı ile Av Sahnesi Paneli (Kuzey Çin, Kansu Bölgesi, Tianshui şehrinde bulundu, geç VI. yüzyıl-erken VII. yüzyıl, Vahid Korooso Collection, Texas, USA).

Kaynak: Kim, 2020, s. 88; Wujun, 2012, s. 66, 282.

Göktürkler devri ile çağdaş olan Shi Jun'un (Soğd dilindeki adı Wirak) (MS 494-579) ev şeklindeki¹⁹ mezarı Kuzey Zhou Hanedanlığı'nın (MS 557-581) başkenti olan Chang'an'da (günümüzde Xi'an) keşfedildi. Shi Jun, şu anda Keş olarak bilinen Shi eyaletinde (günümüzdeki Özbekistan) doğdu. Gansu Eyaleti, Liangzhou'ya taşındıktan sonra sabao (kervan lideri) unvanını aldı. Daha sonra uluslararası ilişkilerden sorumlu ve o sırada Çin'e gelen Orta Asyalı göçmenlerin dini sorunlarından sorumlu yönetici pozisyonuna yükseldi. Wirak'ın aşağıda sunulan lahit kaidesinde bir avcı Türk atışı ile avlanmaktadır (Huang, 2021, s. 2).

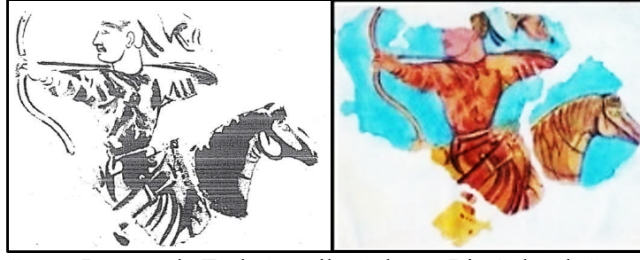

Görsel 50: Wirak'ın Mezar Kaidesindeki Türk Atışı Sahnesi

Kaynak: Huang, 2021, s. 5, fig. 4; Wujun, 2012, s. 282.

Özbekistan'ın Buhara şehrinde bulunan ve büyük bir ihtimalle bir Göktürk beyi tarafından VI. yüzyılda yaptırılmış olan Varhaşa Sarayı duvarlarına Türk atışı ile avlanan bir süvari resmedilmiştir (Sazak, 2013, s. 7-8, 19-20; "Bir Göktürk Sarayı-Varahşa Sarayı Duvar Resimleri", erişim 25 Aralık 2021, <https://www.altayli.net/varahsa-sarayi-duvar-resimleri.html>). E. Esin'e göre Varahşa sarayı, Göktürk sülalesinin bir kolu olarak Buhara'ya hükmeden Kara Çurin Türk Byagu sülalesi tarafından muhtemelen VI. yüzyılda yaptırılmıştır. Resimdeki atın sağ tarafına asılmış bir sadak görülmektedir. Bu sadak ve süvari kaya resimlerindeki tasvirlerle karşılaştırıldığında her iki tasviri de aynı topluluğun yaptığı anlaşılabilir. Bu resminin VIII. yüzyıldan kaldığını ileri sürenler de bulunmaktadır (Çoruhlu, 2016, s. 18-19). Süvarinin Türk geleneğine uygun olarak saç bandı da bağlamış olduğu dikkati çeken önemli hususlardan birisidir.

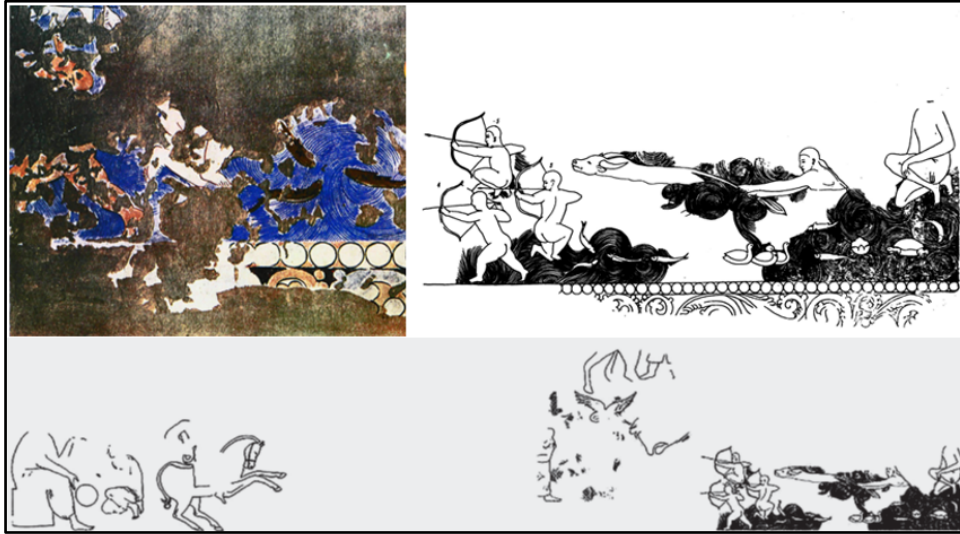
¹⁹ Wirak'ın mezarının renkli fotoğrafları ve çizimleri için bkz. Huang, 2021, s. 1-18.

Görsel 51: Varhaşa Sarayı Duvarında Türk Atışı ile Avlanan Bir Göktürk Süvarisi (Buhara, Varhaşa Sarayı, Doğu Odası Duvar Resimleri).

Kaynak: Çoruhlu, 2016, s. 27, Resim 11; “Bir Göktürk Sarayı-Varahşa Sarayı Duvar Resimleri”, erişim 25 Aralık 2021, <https://www.altayli.net/varahsa-sarayi-duvar-resimleri.html>

Varhaşa Sarayı doğu duvarı freskinde Türk atışı ile avlanan bir piyade figürü (piyade, atış sırasında tek dizini yere koymuş) daha yer almaktadır. Bu sahnedeki ok atan küçük insanlar hakkında şu malumata ulaşılmaktadır: Geçen yüzyılın 90'lı yıllarının başında M. Mode, Afrasyab'dan (antik Semerkant) bir resimde oklarla kuşlara karşı savaşan küçük insanlar sahnesinde, Hindistan'da yaşadıkları düşünülen klasik edebiyattaki pigmeleri tanımıştır. Gözlemlerini, klasik efsanelere dayanan Çin yazılı kaynaklarıyla desteklenmektedir; bu kaynaklarda pigmelerin Hindistan'da veya Orta Asya'nın bazı bölgelerinde (Türklerin yaşadığı yerlerde) yaşadığı ve onları kovalayan dev kuşlarla sürekli savaşmak zorunda kaldıkları açıkça belirtilmektedir. Buradaki sahnenin aynı zamanda üç çocuğun/cücenin değil de aynı çocuğun/cücenin tekrar tekrar ok atmasını ifade ettiği de ileri sürülmektedir (Compareti, 2012, s. 308; Jing ve Ruiwen, 2018, s. 64-66).

Görsel 52: Varhaşa Doğu Duvarı Freskinde Yaya Türk Atışı Yapan Bir Avcı (Elçiler Salonu'nun Doğu Duvarının Güney Kısmı ve XLIV. Levhası, Yükseklik 3,4 m x Genişlik 11,52 m. Afrasiab Müzesi ve levhanın yeniden yapılandırması).

Kaynak: Yabalak, 2019, s. 134, Görsel 74; Compareti, 2012, s. 309, fig. 4; Jing ve Ruiwen, 2018, s. 62, Şekil 7, 8, 9, 10, 11; “THE SOGDIANS Influencers on the Silk Roads”, erişim 20 Haziran 2022, <https://sogdians.si.edu/the-sogdians-at-home/>; “Восточная стена: Живопись Афрасиаба. Л. И. Альбаум”, erişim 24 Şubat 2026, <https://historicus.media/vostochnaya-stena>

Yenisey bölgesinde (Kem bölgesi), Uybat'ta Göktürkler dönemine ait bir mezarda bulunan VII., VIII. yüzyıllara ait ve Göktürkçe yazıtları olan levhalar bulunmuştur. Bunlardan dört tanesi Türk atışı ile avlanan süvarilerin bronz/tunç levhalarıdır (Esin, 2004, s. 292, Resim 1, Resim 332). Diyarbakirli, bu figürlerin tarihini VIII.-IX. yüzyıl olarak öngörmektedir. Çoruhlu, tarafından bildirildiğine göre bu eserin üslup açısından biraz farklı ve az daha statik görümlü bir benzeri, Sayan Altay bölgesi eserleri grubu içine giren Tarskiy Kat 6 mezarından

çıkarılmıştır (Çoruhlu, 2016, s. 19, 28, Resim 12, 13, 14).

Eyer kaşına yerleştirilmiş olan bu levhaların Yenisey Kırgızlarına ait olabileceği de ileri sürülmektedir.²⁰ Bu tunç paneller, “at eyeri kaşları” üzerine yerleştirilmiş bir av sahnesinin parçasıdır.

Görsel 53: Göktürkler Devrine Ait Eyer Kaşı Üzerindeki Türk Atışı Yapan Süvari Levhaları ve Bu Levhalar ile Süslenmiş Eyer Kaşının Rekonstruksiyonu-I (VII.-VIII. yüzyıl, Yenisey/Kem Bölgesinde Bulunan 6 Numaralı Kurgan/Kopensky Chaatas, K. 6, Minusinsk Havzası).

Kaynak: Kiselöv, 1949, s. 341, Tablo LVII, s. 351, Tablo LVIII; Yevtyuhova, 1948, s. 46-47, fig. 73-80, s. 50, fig. 87-88; İbekeyeva, 2015, s. 405, Tablo 51, 6. figür; “Arkheologičeskoye slavyano-ariyskih arodov v Sibiri do Yermaka”, erişim 26 Aralık 2021, <https://lsvsx.livejournal.com/729853.html?amp=1>

Görsel 54: Göktürkler Devrine Ait Eyer Kaşı Üzerindeki Türk Atışı Yapan Süvari Levhaları ve Bu Levhalar ile Süslenmiş Eyer Kaşının Rekonstruksiyonu-II (İstoričeskiy Muzej/Tarih Müzesi, Moskova).

Kaynak: “Kopyönskiy Çaatas”, erişim 18 Ocak 2026, <https://old.bigenc.ru/archeology/text/2095133>; “Göktürk Horse Archer Bronze Relief”, erişim 18 Ocak 2026, https://www.instagram.com/p/C-oG78bsxKB/?img_index=2

8-) Uygur Devleti (744-840) Devrinde Türk Atışı

Çin kaynakları, Uygurları Hunlar’ın soyundan kabul eder ve onları Huiho (uçan şahin) adıyla kaydedip akraba boylarla birlikte Dokuz Oğuz-On Uygur şeklinde isimlendirmişlerdir. IV.-V.

²⁰ Göktürk-Kırgız ilişkileri ve Kırgızların IX. yüzyıl ortalarında iktidara gelmeleri için bkz. Sinor, 2002, s. 396-399.

yüzyıllarda Toba Devleti zamanında Töles adını aldılar. Selenga ve Orhon nehirlerinin kıyılarında oturan Töles oymakları, Göktürk Devleti kurulunca onların egemenliği altına girdiler. Baykal gölünün güneyindeki bozkırlarda iç işlerinde serbest olarak yaşadılar. VII. yüzyılda Göktürkler, Çinlilere yenilince Töles birlikleri dağıtıldı. Göktürk Devleti ikinci defa kurulunca Uygurlar yine bu devlet içinde yer aldılar. 742-743'te Göktürkler'in hâkimiyeti altında bulunan Karluk, Basmıl ve Uygur oymakları Göktürk Kağanı Ozmış'ı mağlûp ederek öldürdüler. Göktürk Devleti ortadan kalkınca Basmillar'ın idaresinde yeni bir kağanlık kuruldu. 745 yılında Uygur yabgusu, Basmıl kağanını yenilgiye uğratarak kendini kağan ilân etti ve Kutluğ Bilge Köl unvanını aldı; böylece Büyük Uygur Kağanlığı kurulmuş oldu. Uygurlar, 840 yılındaki Kırgız saldırısı ile yıkılıp çeşitli bölgelere dağıldılar. Bir kısmı Kansu Uygur Devleti'ni kurdu. Bir kısmı Beşbalık yöresine yerleştirildi ve Beşbalık Uygurları adıyla tarihe geçti (Çandarlıoğlu, 2012, s. 242-243; Uygurların ortaya çıkışı ve Uygur tarihi hakkında daha kapsamlı malumat için bkz. Gömeç, 1997, s. 11-78).

Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân-ü Lugâti't-Türk*'te Uygur adını açıklarken Türk atışı yapabilen mahir okçuların alametinin başa takılan çift şahin kanat tüyü olduğunu ve Uygurların Türk atışı yapabildiklerini şu rivayet ile nakletmektedir:

“Muhammed Çakır Tonka Hân oğlu Nizâmü'd-dîn İsrâfil Togân Tegin, kaynağın babası olduğunu bildirerek bana şunları anlattı: Zülkarneyn, Uygur ülkesi yakınına geldiğinde Türk Hakanı onun üzerine dört bin adam yollamış. Başlıklarındaki kanatlar [kanat tüyleri] şahin kanatları gibiymiş ve hem önleri hem arkaları dönükken aynı biçimde ok atabilirlermiş. Zülkarneyn bu adamlar karşısında hayrete düşmüş ve ‘bunlar kendi kendilerini idare ederler (beslerler)’ anlamına gelecek biçimde [Farsça] inân hōd hōrende demiş – bunlar başkalarının yiyeceğine ihtiyaç duymaz, zira av onlardan asla kaçamaz ve istedikleri zaman onu yerler. Böylece bu ülkeye hudhur (xud-xur [: kendi yiyen]) dendi (...)” (Mahmūd el-Kâşgarî, 1072-74/2007, s. 629-630).

Kaşgarlı Mahmud, eserinde Uygurların Türk atışı yaptıklarını açık bir şekilde anlatmış ve bu atışı yapabilen savaşçıların tulgalarına şahin kanat tüylerini yerleştirdiklerini haber vermiştir. Çinlilerin Uygurlara “Huiho” (uçan şahin) adını vermeleri de Uygurların söz konusu gelenek ve özellikleriyle bağlantılı olmalıdır. Benzer şekilde İslâmî dönemde batı Türklerinin akıncıları da kalpak, külah ve miğferlerinde altın suyuna batırılmış balıkçıl kuşu ve turna telleri ve tüyleri takarlardı (Mor, 2016, s. 81).

Yukarıda verilen tarihi kayıtların yanı sıra Uygurları Türk atışı yaptıklarını kanıtlayan iki resim ve bir heykelcik de bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan Bezeklik Bin Buda Mağaraları (Turfan bölgesinin Kuça şehrinde yer almaktadır) duvar resiminde bir Uygur piyadesi, Türk atışı yaparken resmedilmiştir. Albert von Le Coq, bu duvar resminin “IX. ve X. yüzyıl?”a ait olduğunu ileri sürmüştür (Coq, 1925, s. 70, fig. 107).

Görsel 55: Bezeklik'te Göksel Kralların Hayranlığını Gösteren Budist Freskte Türk Atışı Yapan Bir Uygur Piyadesi ve Detay Görüntüleri (Çin, Sincan, Kuça, Bezeklik Mağarası, IX.-X. yüzyıl).

Kaynak: “How the Hindu Bird God Garuda Came to Appear in Journey to the West”, erişim 6

Temmuz 2022, <https://journeytothewestresearch.com/2018/04/24/how-the-bird-god-garuda-came-to-appear-in-journey-to-the-west/>; Yücel, 1999, Ekler sayfa 6.

İkincisi VIII.-XIII. yüzyıllara tarihlenen Bezeklik mağara tapınaklarından 7. tapınaktaki duvar resmidir. Bu resimde sol alt köşedeki piyade, tek dizini kırmış bir vaziyette Hindûların Kuş Tanrısı Garuda'ya Türk atışı yapmaktadır (Bozcu, 2009, s. 3).

Görsel 56: Bezeklik 7. Tapınaktaki Mücadele Sahnesind Türk Atışı Yapan Piyade Figürü (Bezeklik Mağarası, 7. Tapınak, 26. Mağara).

Kaynak: Albert, 1912, s. 249, fig. 528 (26. Mağara); Bozcu, 2009, s. 31, Çizim 9.

Uygur bölgesinde, Turfan, Sincan (Xinjiang), Tuyuk-Mazar'dan çıkarılan ve XI. yüzyıla tarihlenen ahşap ve tutkal bazlı boya ile imal edilmiş olan aşağıdaki bibloda ise bir süvari Türk atışı yapmaktadır.

Görsel 57: Türk Atışı Yapan Ahşap Uygur Süvari Biblosu (Hermitage Museum).

Kaynak: Pchelin, 2014, s. 64-78.

9-) Büyük Kırgız Devleti (840-925/931) Devrinde Türk Atışı

Kırgız Kağanlığı, Güney Sibiry'a da Barsbek Kagan'a (637-710/711) dayanan Yenisey Kırgızları tarafından kurulan devletidir. Kırgızlar, varlıklarının farklı dönemlerinde bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir. 840-925 yılları arasında, Kırgız Kaganlığı gücünün zirvesine ulaşmıştır.²¹

İkinci Göktürk Kağanlığı parçalandıktan sonra bağımsız kalan Kırgızlar, Uygurların başa geçmesine muhalefet ettiler. Muhtemelen 752 senesinde, bir Tokuz-Oğuz-Kırgız ittifakı söz konusudur. Uygurlar bu darbe girişimini ezerler. Kırgızlar, Uygur kagan sülalesinin değişmesi sırasında önemli bir rol oynamışlardır. Kırgızlardan da yardım gören Tun Baga Tarkan, Böğü'yü tahttan indirmiştir ve 779'da Uygur tahtına çıkmıştır. Bu tarihten sonra Uygur Kaganlığı'nda Kırgızların gücü arttı. Ancak IX. yüzyıl başlarında Uygurlarla yaptıkları bir savaşta büyük zaiyat verdiler. Bu sırada Kırgız İlteberi, Uygur Kaganı Kutlug'un (795-805) okuyla öldürüldü. Kırgızlar, 839 yılı sonunda Uygur ülkesinin içindeki darbe girişimlerine müdahil oldular. Uygur kaganının öldürülmesiyle 840 yılında Orta Asya'da Büyük Kırgız

²¹ Kırgızların ortaya çıkması ile kuruluş ve yıkılışları için verilen alternatif tarihler için bkz. Drompp, 2002, s. 480.

Devleti'ni kurdular (Gömeç, 2002, s. 19-27; İdil, 2012, s. 25-26). Kırgızlar, 924 tarihinde Kitanların saldırılarına dayanamadılar ve 931 yılında Kitanlara bağlandılar. Cengiz Han, 1199'da Naymanların hanı Buyruk'u yenerek Kırgız bölgesinin de hâkimi oldu ve böylece Kırgızlar, Moğol hakimiyetine girdi (Gömeç, 2002, s. 28-29).

Kırgızlar devrinde Türk atışı sahneli eserlere ulaşılmaktadır. Örneğin Kazakistan'da Kızıl nehir bölgesinde ortaya çıkarılan bronz bir aynanın sırt kısmında Türk atışı ile avlanan bir süvari kabartması bulunmaktadır (Samashev, 2013, s. 27). Aşağıda sunulan söz konusu aynada süvari, elinde asimetrik bir Hun yayı tutmaktadır.

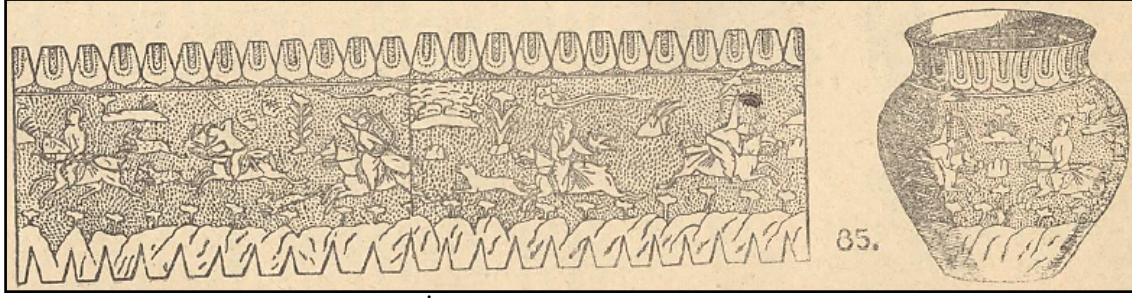

Görsel 58: Kazakistan'da Bulunan Bronz Aynada Türk Atışı ile Avlanan Süvari Rölyefi
(Kırgızistan'da Kızıl Nehir'de bulundu).

Kaynak: Samashev, 2013, s. 27.

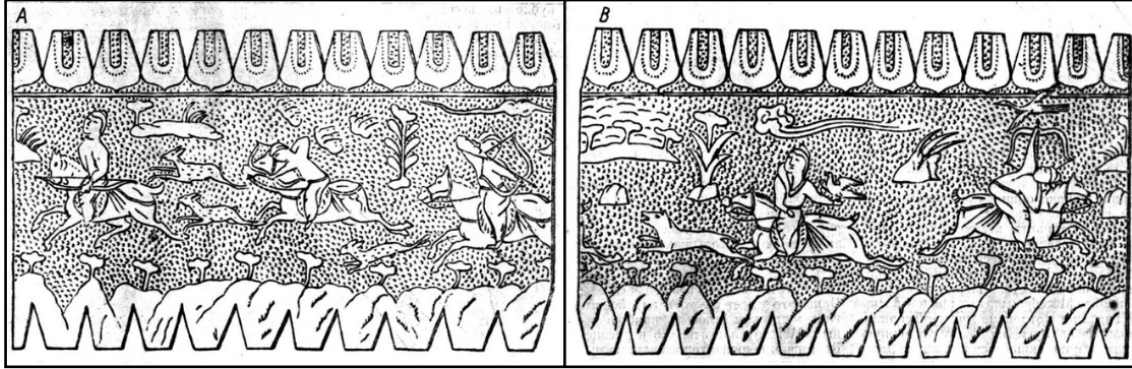
Orta ve İç Asya'da Erken devir Türklerinde, gerek gündelik hayatta gerekse Şamanizm geleneği çerçevesinde kullanılan aynaların rolü oldukça fazladır. Aynaların, meftaların Kemer, baş, göğüs ve el gibi bölgelerinde ele geçirilmiş olması onların çeşitli kullanım amaçlarının olduğunu göstermektedir. Mesela ölünün baş tarafında bulunan aynalar, ölen kişi için bir nevi göz görevi görmektedir. Bu aynalar madenin parlatılması ile yapılmışlardır. Aynalar ölünün ruhunun cisim bulmuş halidir. Bu nedenle erken devir Türklerinde, özellikle kurganlarında çok sayıda ayna ele geçmiştir. (Oktay Çerezci, 2020, s. 141, 180).

Krasnoyarsk'ta bulunan gümüş bir kap/kadeh/fincan (kubke/sosud), Messerschmidt tarafından yayınlanmıştır. Bu gümüş kaba (MS VII.-X. yüzyıllar) bir avcı süvarinin bir dizi görüntüsü kazanmıştır ("Drevneyşiye pamitniki geroičeskovo eposa narodov Yujnoy Sibiri", erişim 20 Haziran 2022, http://kronk.spb.ru/library/gryaznov-mp-1961.htm#_41). *Türk Dünyası Kültür Atlası-I*'de bu eserin Göktürk devrine ait olduğu yazılmıştır. M.P. Graznov ve Emel Esin ise VII.-X. yüzyıl Kırgız Türklerine ait olduğunu belirtmektedir (Birinci, 1997, s. 209; Esin, 2004, Resim 5). Yaşar Çoruhlu ise bu eseri Göktürk devri Kırgızlarına ait olarak tanımlamaktadır (Çoruhlu, 2016, s. 20). Kırgız Türkleri, 795 yıllarında bağımsızlıklarını elde ettiklerine göre her iki ihtimal de geçerli sayılabilir. Ancak yapılan tarihlendirmenin zaman aralığı daha çok Kırgızların hakimiyet devri içerisinde kalmaktadır. Kabın çizimleri aşağıda sunulmuştur. Süvari bir sahnede havaya doğru diğer sahnede ise yerdeki bir hedefe doğru Türk atışı yapmaktadır.

Görsel 59: Türk Atışı ile Avlanan İki Türk Süvarisini Resmeden Fincan-I (Göktürk Devri/Kırgızlar, Krasnoyarsk yakınlarında gümüş kap. Çin, VII. – IX. yüzyıllar).

Kaynak: Yevtyuhova, 1948, s. 48, fig. 85.

Görsel 60: Türk Atışı ile Avlanan İki Türk Süvarisini Resmeden Fincan-II (Göktürk Devri/Kırgızlar, fincan/bardak/kadeh, Güney Sibirya, Krasnoyarsk).

Kaynak: Çoruhlu, 2016, s. 30, Resim 20, 21; Taşağıl, 2007, s. 207; “Drevneyşiye pamitniki geroičeskovo eposa narodov Yujnoy Sibiri”, erişim 20 Haziran 2022, http://kronk.spb.ru/library/gryaznov-mp-1961.htm#_41

Kırgızistan, Bişkek’te Kırgız-Rus Slav Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen, Kuzey Kırgızistan’daki Çu Vadisi’nden geldiği bildirilen bir bronz levhada bir okçu, Türk atışı yapmaktadır. Aşağıda sağ baştaki 4. çizimde sunulduğu üzere bu levhada süvari asimetrik Hun yayı kullanmaktadır ve Türk töresine uygun bir şekilde kuskun kuyruğun altından geçirilmiştir. Atlı okçunun bacağı dizden bükülmüş ve atın karnına bastırılmış, ayak vurgulanmıştır. Süvari muhtemelen dizginleri ve ellerini serbest bırakarak atı bacaklarıyla kontrol etmektedir. At sağdan sola doğru koşarken gösterilmiştir. Bununla birlikte VI.-VIII. yüzyıllara ait eski Türk sanatına atfedilebilecek levhalardaki atlıların çoğu, soldan sağa doğru giderken gösterilmektedir. Plakanın kendisi kırılmıştır, kalan kısmı 3,3 cm yüksekliğinde ve 4 cm uzunluğundadır. Plakanın çizimleri Bişkek’teki Kırgız-Rus Slav Üniversitesi’nin 2012-2013 yıllarındaki arkeolojik buluntular koleksiyonunun analizi sonucu ortaya çıkmıştır (Borisenko ve Hudyakov, 2018, s. 101, 104).

Görsel 61: Kuzey Kırgızistan'dan Atlı Tasvirleri İçeren Bronz Plakalar ve Türk Atışı (1.-3. Plakalar Çu Vadisi'nden, Nadir Eserler Müzesi; 4. Plaka Issık Göl Havzası'ndan, Kırgız-Rus Slav Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Müzesi).

Kaynak: Borisenko ve Hudyakov, 2018, s. 102-104.

Yukarıda 4. çizimdeki günümüze sağlam ulaşmayan plakanın Kuzey Çin'den (Bay Kitahira tarafından satın alınan) bir eşi ve benzeri Tokyo Üniversitesi koleksiyonunda bulunmaktadır (Korol, 2020, s. 162). Söz konusu iki parça aşağıda sunulmuştur.

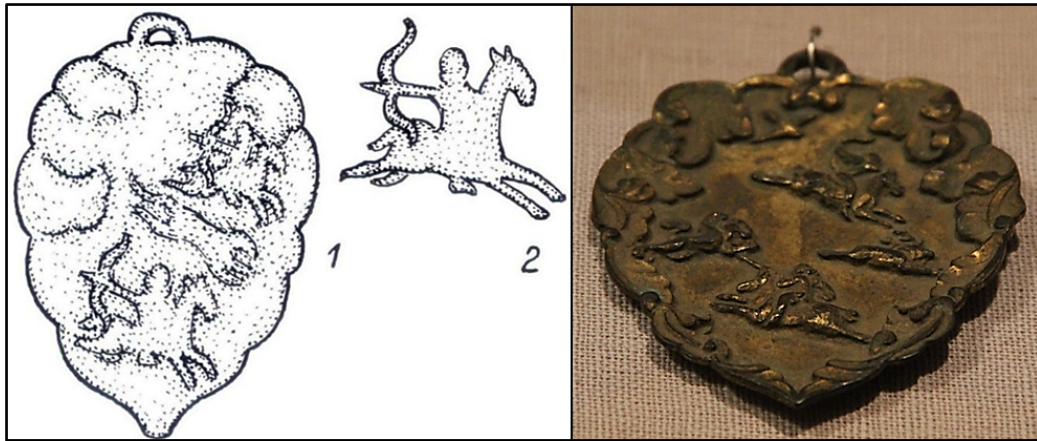
Görsel 62: Tokyo Üniversitesi Koleksiyonundan Türk Atışı Yapan Bronz Süvari Plakaları (Soldaki plaka, Kaşka-Su Boğazı ve sağdaki plaka, Issık Göl Havzası'nda bulunmuş olup her ikisi de günümüz Çin'inde Kuzey Tien Shan kökenlidir, Bay Kitahira tarafından satın alındılar, Tokyo Üniversitesi Koleksiyonu).

Kaynak: Korol, 2020, s. 161, Ris 3, fig. 3 ve 5a.

Bir kısmını burada sunmuş olduğumuz bronzdan yapılmış, atlıları tasvir eden levhaları inceleyen araştırmacıların çoğu, bunların Erken Orta Çağ'a ait olduklarını belirtmiştir. Bu görüşü, bozkır Altay ve Güney Ural'daki Türk ve Kimek mezarlarında bulunan benzer şekilli levhalarla da desteklenmektedir. Muhtemelen bu konu (geriye doğru ok atan atlı bir figür), Orta Asya'daki üstünlük mücadelesi döneminde Yenisey Kırgızları veya Karluklar tarafından komşu Türk dilli etnik gruplardan ödünç alınmıştır. Ayrıca, Çuya/Çu Vadisi'nde yaşayan zanaatkarlar tarafından doğrudan İranlı ve Soğdlu zanaatkarlardan alınmış bir konu da olabilir (Borisenko ve Hudyakov, 2018, s. 103-104). Atlıları tasvir eden çeşitli tip ve stillerdeki levhaların VI. - VIII. yüzyılların Türk kültürel geleneklerinin karakteristik özelliklerini taşıdığı konusunda genel olarak tüm araştırmacıların hemfikir olduklarını belirtmek gerekir. Bununla birlikte hafif silahlı atlıların ikonografisi, İran geleneğinin etkisi altında gelişen Soğd geleneğine dayandığı belirtilmektedir. Aynı zamanda, detaylar "Türk" döneminin kültürel gerçeklerini (saç stili, giyim, silahlar ve binicinin teçhizatı, at koşum takımlarının unsurları) yansıtmaktadır (Korol, 2020, s. 161).

Issık-Kul Havzası ve Çu Vadisi'nden çıkarılan yukarıdaki bronz levhaların işlevlerinin belirlenmesi, hepsinin ara sıra bulunan eserler olması nedeniyle bazı zorluklar içermektedir. Çu Vadisi'nde bulunan ve ellerinde veya kemerlerinde silah taşıyan atlıları temsil eden levhaların, Karluk-Türkçe konuşan göçebelerin giydiği kıyafetlerin asılı veya dikilmiş süsleri olarak da kullanıldığı varsayılabilir. Çocuk mezarlarından elde edilen yukarıdaki buluntular, eski Türklerin ve Kimeklerin bu tür levhaları, çocuklar ve gençler için kıyafetlerin veya başlıkların parçası olan koruyucu muskalar olarak kullanmış olabileceklerini düşündürmektedir. Atlı savaşçıları temsil ettikleri için, geleceğin atlıları olan genç erkek çocukların kıyafetlerinin süsü olarak kullanılmış olabilirler (Borisenko ve Hudyakov, 2018, s. 104-105). Bir diğer görüşe göre ise bu plakalar, saygı duyulan muskalar ve aile yadigarları olarak 2. milenyumun başlarına kadar varlığını sürdürmüş olabilir (Korol, 2020, s. 162).

Yenisey Kırgız soylularının eyer süsü olarak kullanıldığı anlaşılan bir plakanın ve ona benzer başka bir plakanın çizimi aşağıda yer almaktadır. Hudyakov'un bildirdiğine göre bronzdan yapılmış asılı koşum takımı levhası olduğu tahmin edilen soldaki parça, müze sergisinin düzenleyicileri tarafından erken Orta Çağ'a atfedilmiştir. Bu levhanın Çinli zanaatkarlar tarafından yapılmış olabileceği, ancak erken Orta Çağ'da bu bölgede yaşayan antik Türk göçebeleri tarafından at koşum takımına aksesuar olarak kullanılmış olabileceği varsayılmaktadır. Bu plakalar, Kırgızistan'a çok uzak olmayan Çin'in Gansu şehrinde bulunmuştur. Plakada iki okçu Türk atışı yapmakta ve kaplan avlamaktadır. Erken Orta Çağ Türk göçebelerinin dekoratif ve applike sanatındaki bu motif, Sasanilerin İran kültürel geleneğine kadar uzanmaktadır. Çin'de ise Tang hanedanlığı döneminde bu motif kullanılmıştır. Antik Türklerin fikirleri olan bu sahne, Avrasya Bozkır Kuşağı'ndaki diğer halklar arasında yayılmıştır. Müzenin, Çin'deki Sui ve Tang hanedanlıklarına ait buluntuları arasında sergilenen bu yıldızlı bronz koşum plakasının üst kısmında koşum kayışına takmak için yarım daire şeklinde bir halka bulunmaktadır. Benzer kalp biçimli plakalar, koşum takımlarının kayışları için kullanılıyordu ve benzerleri erken Orta Çağ'a ait eski Türk ve Yenisey Kırgız anıtlarındaki (muhtemelen kurgan ve mezarlar) koşum takımlarında da bulunmaktadır (Hudyakov, 2014, s. 43-44).

Görsel 63: Gansu Eyalet Müzesi'nde Türk Atışı ile Av Sahneli Eyer Koşum Takımı Süsü (1-Çin'deki Gansu Eyalet Müzesi'nden bir levha; 2-Gansu Eyalet Müzesi'ndeki bir levha üzerindeki atlı çizimi; Sağ taraf: Sol baştaki plakanın fotoğrafı, Tang Dönemi Yıldızlı Bronz Süs Eşyası diye kaydedilmiştir).

Kaynak: Hudyakov, 2014, s. 43; "Tang Gilded Bronze Ornament", erişim 18 Ocak 2026,

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=101296625>

Hudyakov, çalışmasında bronz plakanın sadece çizimlerine yer vermişti. Gansu Eyalet Müzesi'ndeki bronz plakanın fotoğrafına ulaşarak yukarıda sağ tarafta sunulmuştur. Fotoğraf büyütülerek incelendiğinde sağ baştaki hayvanın Hudyakov'un belirttiği gibi bir kaplan olmayıp

bir geyik olduğu görülmektedir. Soldaki hayvan ise bir kaplan olabilir, kesin bir şey söylemek zordur. Ayrıca alt taraftaki süvari, atını sol taraftaki kaplana? doğru süren bir mızraklı olup Hudyakov'un çizdiği şekliyle ok-yay tutan bir süvari değildir. Daha da önemlisi Türk atışı pozisyonunda değildir; mızrağı ile yaptığı hamlesini atın gidiş yönüne doğru gerçekleştirmektedir.

Son olarak şu hususu özellikle belirtmek gerekir ki Göktürkler döneminde sık karşılaşılmaya da Görsel 53 sunulan fotoğraftakine birebir benzer dizgin pulları (Elma Dilimli Formlu) kullanılmıştır. Bu pullar yaprak izlenimi vermektedir ve zengin bir şekilde donatılmış dizginleri süslemektedirler. Söz konusu örnekler, altın ve gümüşten yapılmış olup VIII.-IX. yüzyıla ait olarak kabul edilmektedirler (Oktay Çerezci, 2020, s. 97, 237, Tablo 13a, Tip 2).

SONUÇ

Türk milleti tarafından Türk atışı yöntemi (süvarilerin dörtlüye giderken 180 derece dönüp ok atması), ilk çağlardan günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam ettirilmiştir. Bu çalışmada söz konusu geniş zaman diliminden Asya'da Müslüman olmayan Türk devletleri zamanı ele alınmıştır. Bahse konu olan dönemde Türkler tarafından Türk atışı tekniğinin daimî bir surette uygulandığı, arkeolojik eserler ile *Çin Yıllıkları* ve *Dîvân-ü Lugâti't-Türk* gibi ana kaynaklar yardımıyla ortaya konulmuştur.

Asya Hun Devleti devrinde henüz üzenge icat edilmemişken bile Türk atışı yapıldığı Sulek I petrogliflerinde görülmektedir. Bu petrogliflere göre üzensiz at üzerinde durmak ve silah kullanmak bile çok zor iken atalarımız ters dönerek ok atmışlar yani Türk atışı yapmışlardır. Asya Hun Devleti orduları tarafından Türk atışının etkin bir şekilde kullanıldığı, Han Hanedanlığı sanatçılarınca ürettikleri eserlerden anlaşılmaktadır. Bu eserlerde Hun savaşçıları kendilerine mahsus kıyafetler, konik keçe başlıklar, başlarına bağladıkları uzun saç bandları, kafa deformasyonu, çizmeler, atlarının kuyruklarını bağlamaları, kuskunu atın kuyruk altından geçirmeleri ve Hunlara mahsus asimetrik kompozit yay kullanmaları ile betimlenmişlerdir. Han sanatçıları, Türk atışı yapan Hun avcıları da resmetmişlerdir. Çalışmadaki diğer Türk devletlerine ait eserlerde de Türk süvariler zikredilen özelliklerden biri veya birkaçı ile tasvir edilmiştir.

Asya Hunları, Kuzey Liang Hun Devleti, Göktürkler ve Uygurlar devrinde sadece süvari olarak değil aynı zamanda piyade olarak da Türk atışı yapıldığı görülmektedir. Altay'da Biçiktu-Boom kaya resimlerindeki bir av sahnesi, 15 Hun piyadesini topluca Türk atışı yaparken tasvir eden bir Han Hanedanlığı taş rölyefi, Kuzey Liang Hun Devleti'ne ait bir mağar resmi, Göktürkler devrine ait Varhaşa Sarayı freski, Hindu Kuş Tanrısı Garuda ile mücadele temasını işleyen iki Uygur mabed freski bu hususta sunulan örneklerdir. Özellikle Han Hanedanı taş rölyefi kaçmakta olan 15 Hun piyadesinin bu atışı bir taktik gereği olarak topluca uyguladıklarını ortaya koymaktadır.

"Türk Atışı" tekniğinin, gerektiğinde ok-yay dışından kılıç gibi diğer silahlar ile de uygulanabildiği bir Akhun devri gümüş kâsesinden anlaşılmaktadır. Akhunlarla ilişkili eserlerde Türk süvariler deve ve fil sırtında Türk atışı yaparken de tasvir edilmişlerdir. Türk atışının iki ana türü olduğu görülmektedir. Birinci türde doğrudan at üstünde geriye veya yere doğru ok atılmaktadır. İkinci türde ise atın boynuna yapışarak veya dik konumda durarak geriye ve havaya doğru ok atılmaktadır. Bu ikinci türle özellikle kuş avlanmaktadır. Ayrıca Göktürk çatı kiremidinde de görüldüğü üzere sahte ricat sırasında daha etkili bir "*ok yağmuru*" (*tîr-i bârân*) için ikinci türden istifade edilmiş olunmalıdır. Han Hanedanı devri rölyeflerinde süvari olarak bir, iki, üç, altı savaşçı ve piyade olarak on beş Hun savaşçısı Türk atışı yaparken resmedilmiştir. Böylece bu atış tekniğinin sadece münferit olarak yapılmadığı aynı zamanda topluca bir taktik gereği olarak hem süvariler hem de piyadeler tarafından uygulandığı ortaya

çıkılmaktadır.

Türk atışının sıra dışı bir formu daha bulunmaktadır. Kuşanlar devrine ait bir rölyefte üç süvari ata ters binmiş şekilde iki aslan ve bir grifon ile mücadele ederken görülmektedir. İkisinden biri mızrakla, diğeri ise kılıç ve kalkan yardımıyla bir aslanla savaşmaktadır. Üçüncüsü ise ok ve yay kullanarak bir grifonla savaşmaktadır. Kanımızca düşmanla aradaki mesafe çok azaldığında, Türk süvariler onlarla daha etkili bir şekilde mücadele edebilmek için bu sıradışı yönetime başvurmuşlardır. Bu zor hareketi gerektiğinde savaşta yapılabilmek için de avlar sırasında düzenli olarak prova etmişlerdir.

Çalışmada sunulan eserlerde Türk atışı yapan atların dört ayağının daima havada olmadığı görülmektedir. Dolayısı ile Türk atışı hem atların dört ayağının da yerden kesildiği anlarda hem de ayakların diğer olası konumlarında yapılabilmektedir. Bununla birlikte atların dört ayağının da yerden kesilmiş olduğu anda sarsıntı en aza indiği için süvariler, daha isabetli atışlar için bu anı kolluyor olmalıdır.

Asya Hun devleti zamanında kutsal bir mekan olan Sulek Kayası oymalarında, Han Hanedanı mezar rölyeflerinde ve devrin bir tabutunda, Kuşan, Tabgaç, Tuyuhun ve Akhun devletlerine ait tabut ve lahit panelleri ile tapınak resimlerinde, Göktürlere ait Bilge Kağan Anıt Mezarı çatı kiremidinde, lahit ve mezar yataklarında ve Uygur tapınak fresklerinde Türk atışı sahneleri bulunmaktadır. Din, ibadet ve öte dünya ile ilişkili kutsal mekanlarda bile bu atış tekniğine yer verilmiş olması, Türk atışı yöntemine verilen çok büyük önemi açıkça ortaya koymaktadır.

Yukarıda nakledilen örneklere zıt bir şekilde eğlence ve günlük hayatla ilişkili objeler üzerine de Türk atışı sahneleri işlenmiştir. Bu husutaki en erken örneklerden birisi Han Hanedanı devrine ait bir bronz aynadır. Bu aynanın sırtındaki oymalarda iki Hun süvarisi, Han askerlerine Türk atışı yapmaktadır. Eğlence hayatında önemli bir yeri olan içki kaplarında da Türk atışı sahnesi işlenmiştir. Akhun Devletine ait gümüş bir içki kabında ve Akhun devri kozmetik kaplarında, Büyük Kırgız Devleti zamanına ait bir kaptan (muhtemelen içki kabı) ve bir bronz bir aynada avcılar Türk atışı ile avlanırken resmedilmiştir. Tabgaç Devleti devrinde bir Kemer setinde ve Göktürkler devrinde bir eyerin kaş süslemelerinde ve Varhaşa Sarayı fresklerinde, Kırgızlar devri koşum takımı süsleri ile çocuk ve genç giysisi süslerini oluşturan bronz plakalarda Türk atışı sahnelerine yer verilmiştir. Kısaca hem ahiret ve ölümle ilgili olan tapınak, lahit, tabut ve mezar yataklarında hem de eğlenceyi ve gücü çağrıştıran eşyalar ve mekanlar üzerinde Türk atışı sahneleri kendine yer bulmuştur. Anlaşılan o ki bu atış tekniği hayatın her alanıyla ilişkilendirilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada Asya Hun Devleti, Kuzey Liang Hun Devleti, Kuşan Devleti, Tabgaç Devleti, Tuyuhun Devleti, Akhun Devleti, Göktürk Devleti, Uygur Devleti ve Büyük Kırgız Devleti savaşçıları tarafından Türk atışı yapıldığı arkeolojik kanıtlarıyla birlikte sunulmuştur. Böylece Türk atışı tekniğinin Türk milleti ve orduları için taşıdığı büyük öneme dikkat çekilmiştir. Proto-Türkleri takiben Müslüman olmayan Türkler tarafından da Türk atışı yönteminin kesintisiz bir şekilde devam ettirildiği arkeolojik deliller ve yazılı kaynaklar ile kanıtlanmıştır.

KAYNAKÇA

- ALBERT, G. (1912). *Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch-Türkistan* (Cilt 1). Berlin: Druck und Verlag Von Georg Reimer.
- APPELGREN-KIVALO, H. (Ed.). (1931). *Alt-Altäische Kunstdenkmaler: Briefe und Bildermaterial von J.R. Aspelins Reisen in Sibirien und der Mongolei 1887-1889* (Cilt 1). Helsingfors/Helsinki: Helsingfors K.F. Puomies Buchdruckerei/National Institute of Informatics and Toyo Bunko.
- “Arkheologičeskoye slavyano-ariyskih arodov v Sibiri do Yermaka”. Erişim 26 Aralık 2021. <https://lsvsx.livejournal.com/729853.html?amp=1>
- “Asian Traditional Archery Research Network (ATARN)”. Erişim 23 Haziran 2022. https://www.atarn.org/letters/ltr_feb99.htm
- “Ay’ı Kollarınızda Tutmak: İskit Bileşik Yay (1. Kısım) 怀中揽月：斯基泰复合弓 (上)”. Erişim 23 Haziran 2022. <https://www.fx361.com/page/2016/0825/460537.shtml>
- BABAYAR, G. (2002). Göktürk Kağanlığı Döneminde Batı Türkistan Yönetimi. *Türkler Ansiklopedisi*. (Cilt II, 75-194). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- BAHAR, H. (2009). The Excavation and The Conservation of Bilge Khan Monumental Grave Complex in Mongolia. *22nd CIPA Symposium, October 11-15. Kyoto, Japan*. Erişim 28 Ekim 2019. https://www.academia.edu/197861/Bilge_Khan_Excavations_of_Mongolia_in_2001_2003
- BAHAR, H. (2016). Bilge Kağan Kazıları 2001, 2003 ve Türk Arkeolojisinin Geleceği. Ed. Alpaslan Ceylan, 3. *Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri Erzurum 2012* (207-226). İstanbul: Güneş Vakfı Yayınları. Bildiri Hali: https://www.academia.edu/7847016/Bilge_Kağan_Kazıları_2001_2003_ve_Türk_Arkeolojisinin_Geleceği_Türklük_Şöleni_12_Mayıs_2012_Erzurum
- BALCI, T. G. (2018). *Tabgaç Devleti (386-534)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=6J0SJGcgsSEHLKMBaa8P8A&no=Cnoww7_evm9Tw8HGUCiPQ
- BALCI, T.G. (2021). *Tabgaçlar Bozkırdan Çin Tahtına*. İstanbul: Kronik Kitap.
- “Başparmak Çekişi”. Erişim 20 Haziran 2022. http://www.tirendaz.com/tr/?page_id=1278
- BAYKUZU, T. D. (2002). Kuzey Liang Hun Devleti. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt. 1, 758-762). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- BAYKUZU, T. D. (2012). *Asya Hun İmparatorluğu*. Konya: Kömen Yayınları.
- BAYKUZU, T. D. (2013). İslam Öncesi Orta Asya Türklerinde Kur ve Kurluk. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53/1, 221-250. doi:10.1501/Dtcfder_0000001328
- “Bir Göktürk Sarayı-Varahşa Sarayı Duvar Resimleri”. Erişim 25 Aralık 2021. <https://www.altayli.net/varahsa-sarayı-duvar-resimleri.html>
- BİRİNCİ, N. (Ed.). (1997). *Türk Dünyası Kültür Atlası (İslam Öncesi Dönem)*. (Cilt 1). İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.

- BISHOP, C. W. (December, 1918). The horses of T'ang T'ai-tsung. *The Museum Journal*, IX/3-4, 244-272. https://www.penn.museum/documents/publications/journal/09-3and4/horses_of_tang_tsung.pdf
- BORISENKO, A.Y. ve HUDYAKOV, Yu. S. (2018). Bronze Plaques from Northern Kyrgyzstan with Representations of Horsemen. *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, 46/3, 100-106. doi: <https://doi.org/10.17746/1563-0110.2018.46.3.100-106>
- BOZCU, M. M. (2009). *Bezeklik Mağara Tapınaklarındaki Duvar Resimleri*. (Doktora Dersi Seminer Çalışması). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul. https://www.academia.edu/19766147/BEZEKLİK_MAĞARA_TAPINAKLARINDAKİ_DUVAR_RESİMLERİ
- BRADFORD, R. E. (2009). *The Guyuan Sarcophagus: Motifs and Explication*. (Phd thesis). University of Pennsylvania. <https://www.proquest.com/openview/3f94d1d7bc9f9459ab05757b342d55ea/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750>
- “Cave 249 of Mogao Grottoes, Dunhuang, Gansu Province”. Erişim 28 Temmuz 2022. https://artsandculture.google.com/asset/甘肅敦煌西魏莫高窟249窟窟頂壁畫/rgENfYg0_YfhqQ
- CİHAN, C. (2018). Türklerde Kuş Tüyünün Hâkimiyet ve Rütbe Alameti Olarak Kullanılması. Ed. Hasan Kara, Turhan Çetin ve Yusuf İnel, III. *Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* (202-212). Ankara: Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi (ANKAD) Yayınları.
- CLOTTE, J. (Ed.). (2011). *Rock Art in Central Asia: A Thematic Study*. Paris: ICOMOS.
- COMPARETI, M. (2012). “Classical Elements in Sogdian Art: Aesop’s Fables Represented in The Mural Paintings at Penjikent”, *Iranica Antiqua*, XLVII, 303-316. doi: 10.2143/IA.47.0.2141966
- COQ, A. von L. (1925). *Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittel-Asiens* (Cilt 1). Berlin: D. Reimer [etc.].
- ÇANDARLIOĞLU, G. (2012). Uygurlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt XLII, 242-244). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- ÇİN ULUSAL MÜZESİ (中国国家博物馆). (2019). *Çin Kültürel Miras Tarihi (Tarihi kültürel kalıntıların 2.000'den fazla enfes resmini seçin ve resim ve metinleri birleştirerek sizi muhteşem bir tarih müzesine götürün!) 文物中国史 (精选2000余幅精美历史文物图片·以图文结合的方式·带您走进一座恢弘的历史博物馆!)*. EPUB, Pekin: World Book Publishing Co., Ltd. Pekin Şubesi (世界图书出版有限公司北京分公司). <https://tr.tr1lib.vip/book/13843412/252c80?dsourc=recommend>
- “Çin tarihinde Han ve Han olmayan halklar arasında yaşanan savaşlarda kullanılan silahların ayrıntılı bir açıklaması”. Erişim 3 Şubat 2026. <https://kknews.cc/history/eny15n.html>
- ÇORUHLU, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ÇORUHLU, Y. (2011). *Erken Devir Türk Sanatı: İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- ÇORUHLU, Y. (Haziran 2016). “Türk Atışı” - Türk Sanatı’nda “Geriye Dönerek Ok Atma” Teması. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 222, 9-36.
- DALKHAA, S., YILMAZ, A. ve KONYAR, E. (2023). “Günümüz Moğolistan’ın Göçebe Hayatına Etnoarkeolojik Bir Bakış”, *Türk Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TÜBA-AR)*, 32, 65-82. doi: <https://doi.org/10.22520/tubaar.1288689>
- “Did the Three Kingdoms era have stirrups? When was this cavalry combat multiplier invented?”. Erişim 21 Haziran 2022. <https://zhuanlan.zhihu.com/p/72354419>
- DIEN, A. E. ve KNAPP, K. N. (ed). (2019). *The Cambridge History of China: The Six Dynasties, 220-589 (Vol 2)*. United Kingdom: The Cambridge University Press.
- “Джигиты. Киргизия. Horsemen. Kyrgyzstan. 12 Wuhan International Acrobatic Art Festival 2016”. Erişim 30 Ocak 2026. <https://www.youtube.com/watch?v=7f8PtLtwBN0>
- DOLGAR-OOL, Ç. (2004). *Altay-Sayan Kaya Resimlerine Göre Tuva Geleneksel Kültürünün Kaynakları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek, Kırgızistan. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=GJZSI3FiQTq1ODBm1Fi2A&no=OpskiZk7-tdor6-Hej6iqg>
- “Drevneyşiye pamitniki geroičeskovo eposa narodov Yujnoy Sibiri”. Erişim 20 Haziran 2022. http://kronk.spb.ru/library/gryaznov-mp-1961.htm#_41
- DROMPP, M. R. (2002). The Yenisei Kyrgyz from Early Times to the Mongol Conquest. *Türkler Ansiklopedisi*. (Cilt. 1, 480-488). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- “Eastern Han Dynasty Lady 东汉女士服”. Erişim 1 Temmuz 2022. <https://dragonsarmory.blogspot.com/2019/10/eastern-han-dynasty-lady.html>
- EBERHARD, W. (2022). *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ERKIPÇAK, H. T. (2022). *Akhunların Bir Alt Kolu Olarak Alkan Hunları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- ESİN, E. (1978). “İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş”. *Türk Kültürü El-Kitabı: Türk Kültür Tarihinin Erken Çağları Üzerine Araştırmalar* (Seri II, Cild 1/b: 1-360). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- ESİN, E. (2004). *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatından İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- “Fragment of a Lid (?) with a Hunting Scene 5th–6th century”. Erişim 10 Mayıs 2021. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/38464>
- GÖKSU, E. (2017). Okla Yükselen Millet. *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III* (2469-2481). Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- “Göktürk Horse Archer Bronze Relief”. Erişim 18 Ocak 2026. https://www.instagram.com/p/C-oG78bsxKB/?img_index=2
- GÖMEÇ, S. (1997). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- GÖMEÇ, S. (2002). *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÖMEÇ, S. (2008). Eski Türk Ordusunun Genel Mahiyeti. *Orkun Dergisi*, 130, 1-15. Erişim 20 Haziran 2022,

https://www.academia.edu/35506273/Eski_Türk_Ordusunun_Genel_Mahiyeti_Prof_Dr_Saadettin_Gömeç

- GÖMEÇ, S. (2022). Köl Tigin, Bilge Kagan Ve Tunyukuk Yazitlerinin Bulunduğu Bölgelerdeki Arkeoloji Çalışmaları. Ed. Şaban Doğan, *Moğolistan Kültürel Mirası İçinde Türk Yazitlerinin Bugünü ve Geleceği Çalıştayları Bildiriler Kitabı* (152-169). İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayınları.
- GÜLEZ, S. G. (2019). *Çin Kaynaklarında Tang Hanedanlığı Dönemi Anxi (Kuça) Genel Valiliği ve Antik İpek Yolu'na Etkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- GÜNERİ, S. (2019). "Altay Dağları Bölgesi Kaya Resimleri: Klasik Türk Dönemi-2 Evresi Türk Tasvir Sanatına Dair Yeni Kavramlar", *Arkeoloji ve Sanat*, 159, 149-160.
- HALL, A. ve FARRELL, J. (2008). Bows and Arrows from Miran, China. *Journal of the Society of Archer-Antiquaries*, 51, 89-98.
- "Han Dynasty Stone Tomb Section". Erişim 2 Şubat 2026. <https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/10131327335/in/photostream/>
- "Han, Tang ve Ming hanedanlarının yay ve okları nelerdir? Her hanedanda geleneksel yayların gelişim tarihi nedir?". Erişim 16 Ocak 2026. <https://www.zhihu.com/question/292555721/answer/693172830>
- HELLER, A. (2013). Preliminary Remarks on Painted Coffin Panels from Tibetan Tombs. Ed. Brandon Doston, Kazushi Iwao ve Tsuguhito Takeuchi, *Scribes, texts, and rituals in Early Tibet and Dunhuang: proceedings of the third old Tibetan studies panel held at the seminar of the International Association for Tibetan Studies, Vancouver 2010* (11-23). Wiesbaden: Reichert Verlag. https://www.academia.edu/4648200/Preliminary_Remarks_on_Painted_Cof_n_Panels_from_Tibetan_Tomb
- "Hiç "Han-Hu Savaşı" nı yansıtan bronz bir ayna gördünüz mü?". Erişim 2 Şubat 2026. <https://www.gddaguanmuseum.com/nd.jsp?id=423>
- "Historical Archery with Mongol Cavalry". Erişim 30 Ocak 2026. https://www.youtube.com/watch?v=iPcuD2_4sz4
- "How the Hindu Bird God Garuda Came to Appear in Journey to the West". Erişim 6 Temmuz 2022. <https://journeytothewestresearch.com/2018/04/24/how-the-bird-god-garuda-came-to-appear-in-journey-to-the-west/>
- HUANG, B. (2021). Deciphering the Shi Jun Sarcophagus Using Sogdian Religious Beliefs, Tales, and Hymns. *Religions*, 12/12, 1-18. doi: <https://doi.org/10.3390/rel12121060>
- HUDYAKOV, Yu. S. (2014). Bronzoviye Blaški s Izobrajeniyem Strelayuşşih Vcadnikov iz Kirgizistana i Kitaya. *Vestnik Novosibirskovo Gasudarstvennovo Universiteta*, 4/13, 40-48. <https://sciup.org/147219077>
- "Hu-Han Savaşı Silahları Üzerine Bir Araştırma (胡汉战争兵器考)". Erişim 21 Haziran 2022. http://m.jb.mil.cn/yjcz_4658/gbtg/201707/t20170720_35581.html
- "Hunan Changsha Ma Wangdui adlı Han hanedanı mezarı". Erişim 19 Temmuz 2022. <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter20/chapter200314.htm>

- “Humayinshan ve Mobei Muharebesi: Batı Han Hanedanlığı'nın Xiongnu'ya Karşı Kuzey Seferleri”. Erişim 2 Şubat 2026. <https://www.allhistory.com/article/5ec5e8b9fcd3560001b7afc7>
- İBEKEYEVA, S. (2015). *Göktürk Devri Kazakistan Kaya Resimleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- İDİL, A. (2012). *Yerel Kaynaklara Göre Kırgızistan Tarihi*. Bişkek: Avrasyapress Basımevi.
- “Imperii drevnevo Kitaya. Ot Tsin' k Han'. Velikaya smena dinastiy”. Erişim 26 Haziran 2022. http://loveread.me/view_global.php?id=54948
- “İslamiyet Öncesi Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi”. Erişim 21 Haziran 2021. https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/islamiyet-oncesi-turk-sanatinda-hayvan-sembolizmi_3_1107795.html
- I-TIEN, H. (義田, 邢), (2019). “Composition, Typology, and Iconography of the “Sino-Barbarian Battle Scene” in Han Mural and Pictorial Stone Carvings (漢代畫象胡漢戰爭圖的構成、類型與意義)”, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 368, 63-132 + 226.
- JING, W. ve RUIWEN, S. (2018). “Mahabharata ve Elçi Salonu'nun doğu duvarındaki duvar resimleri [J]”, *Saray Müzesi Dergisi*, 3, 57-70 (王静,沈睿文. 《摩诃婆罗多》与大使厅东壁壁画[J]. 故宫博物院院刊, 3: 57-70).
- JULIANO, A. L. (2006a). Converging Traditions in the Imagery of Yu Hong's Sarcophagus: Possible Buddhist Sources. *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*, 1, 29-49. doi: <https://doi.org/10.1484/J.JIAAA.2.301918>
- JULIANO, A. L. (2006b). Chinese Pictorial Space at the Cultural Crossroads. Ed. Matteo Compareti, Paola Raffetta ve Gianroberto Scarcia, *Eran ud Aneran Studies (Studies Presented to Boris Il'iç Maršak on the Occasion of His 70th Birthday)* (Vol I, 293-316). Venezia: Cafoscarina. https://www.academia.edu/6567274/Ērān_ud_Anērān_Studies_Presented_to_B_I_Maršak_1st_part ; <http://www.transoxiana.org/Eran/Articles/juliano.html>
- JUNXI, L. ve FENG, G. (2005). Northern Wei Coffin Panel Paintings from Zhijiapu. *Chinese Archaeology*, 5/1, 209-217. doi:10.1515/CHAR.2005.5.1.209
- KAHRAMAN, M. (2014). *İslam Öncesi Türk Savaşçısının Donanımı ve Temel Savaş Aletleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=0VD_x-TN9bOGj1o3MEm9JA&no=EaX0_IQniFGfnBP5oleQDg
- KALKIR, N. (2021). “Han Hanedanlığının Savaşçı İmparatoru: Han Wu Di 汉武帝”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/79, 1484-1497. doi: <https://doi.org/10.17755/esosder.835869>
- KANSOY, U. (2021). Türk Atışı veya Galatı Meşhur Part Atışı I: Eski Çağlarda Türk Atışı. *Türkiyat Mecmuası*, 31/2, 711-774. doi: <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.958889>
- KAYALI, Y. (2017). Kuşan İsminin, Toplumunun ve Hükümdar Unvanlarının Kökeni Üzerine. *DTCF Dergisi*, 57/2, 1020-1036. doi:10.1501/Dtcfder_0000001549
- “Khalchajan”. Erişim 10 Mayıs 2021. <https://fritzvoepel.net/rekonstruktion/khalchajan/>

- “Kırgızistan (2. Kısım) Tacikistan Ulusal Müzesi”. Erişim 14 Mayıs 2021. http://guoqing.china.com.cn/zhuanti/node_8007294.htm
- KIZLASOV, I. L. (2020). Vospriyatiye Posleduyuşçimi Kul’turami Pamitnikov Predıduşçih. Istoriko-Kul’turnıye Osobennosti Razmeşçeniya Hrama V Kotlovine Sorgá (Hakasiya). *Arkeologiyanın Meseleleri–Voprosı Arheologii*, 4/10, 24-46. doi: <https://doi.org/10.52967/akz2020.4.10.24.46>
- KIZLASOV, L. R. ve KIZLASOV, I. L. (1990). Sayan-Altay Türklerinin Yeni Runik Yazısı. Çev. Muvaffak Duranlı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 38, 85-136. Erişim 25 Haziran 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/44134/544153>
- KIM, H. (2020). Study of Stone-joint Metal Clamps in China and Korea during the 6th-8th Centuries. *The Silk Road (The Journal of the Silk Road House)*, 18, 81-108. <https://edspace.american.edu/silkroadjournal/wp-content/uploads/sites/984/2021/03/Kim-Stone-Joint-Metal-Clamps.pdf>
- KIM, M. (2014). Claims of Buddhist Relics in the Eastern Han Tomb Murals at Horing: Issues in the Historiography of the Introduction of Buddhism to China. *Ars Orientalis*, 44, 135-154. doi: <https://doi.org/10.3998/ars.13441566.0044.008>
- KISELÖV, S. V. (1949). Drevnyaya istoriya Yujnoy Sibiri. *Materialı i issledovaniya po arheologii SSSR (MIA)*, 9, 1-364. Erişim 26 Aralık 2021, <http://kronk.spb.ru/library/kiselov-sv-1949-t.htm>; Erişim 28 Aralık 2025. <https://archaeolog.ru/media/series/mia/%D0%9C%D0%98%D0%90-9-kiselev.pdf>
- KOÇYİĞİT, H. (2021). *Han Hanedanlığı Döneminde Hunların Çinlilerle Savaşları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- “Конные национальные игры, труппа «Галкыныш» под руководством Пыгы Байрамдурдыева, Туркменистан”. Erişim 30 Ocak 2026. <https://www.youtube.com/watch?v=a1-EmokkeHk>
- KONSTANTINOVİÇ, N. A. (2018). *Sarmati (Pervaya tajelaya konnitsa stepy)*. Rusya: Eksmo. ISBN: 978-5-04-093284-9
- “Kooros kanepi”. Erişim 20 Temmuz 2022. https://en.wikipedia.org/wiki/Kooros_couch
- KOROL, G. G. (2020). Novıye Nahodki Blyah v Vide Vsadnikov “Turskoy” Traditsii (Rannesrednevekovaya Metallıçeskaya Plastika Tsentral’noy Azii). *Problemy Istorii, Filologii, Kul’tury*, 2, 151-167. doi: 10.18503/1992-0431-2020-2-68-151-167
- “Kopyönskiy Çaatı”. Erişim 18 Ocak 2026. <https://old.bigenc.ru/archeology/text/2095133>
- KUBAREV, V.D., TSEVEENDORJ, D. ve YAKOBSON, E. (2005). Petroglifi Tsagaan-Salaa i Baga-Oygura (Mongolskiy Altay), Ed. Anatoly Panteleevich Derevyanko, İzdatelstva İnstituta Arheologii g Etnografii SO RAN (Ин-т археологии и этнографии СО РАН), Novosibirsk – Ulan Bator – Yudjin.
- KUHRT, A. ve Sherwin-White, S. (Ed.). (1987). *Hellenism in The East*. Berkley ve Los Angeles: University of California Press.
- KURBANOV, A. (2010). *The Hephthalites: Archaeological and Historical Analysis, Vol I-II*. (PhD thesis). the Department of History and Cultural Studies of the Free University, Berlin. Erişim 10 Mayıs 2021. https://refubium.fu-berlin.de/bitstream/handle/fub188/8366/01_Text.pdf?sequence=1&isAllowed=y ve https://refubium.fu-berlin.de/bitstream/handle/fub188/8366/02_Illustrations.pdf?sequence=2&isAllowed=y

- KURBANOV, A. (2014). The Hephthalites: iconographical materials. *Tyragetia (Serie Nouă)*, VIII/1, 317-334.
- KUZUOĞLU, R. ve Gökçek, L. G. (2005). 2003 Yılı Bilge Kagan Anıt Mezar Kazısı. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/13, 29-58. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/844438>
- LERNER, J. A. (December 2005). Aspects of Assimilation: The Funerary Practices and Furnishings of Central Asians in China. *Sino-Platonic Papers*, 168, 1-68.
- LEWIS, M. E. (2016). *Imperii drevnevo Kitaya. Ot Tsin' k Han': Velikaya smena dinastiy.* (Çev. Sergey A. Belousov). Moskva: Tsentrpoligraf. ISBN: 978-5-227-06557-5.
- “Linyi Yinan Beizhai Han Mezarı Müzesi, Yinan Han Mezarı Taş Oymaları, Yinan Han Mezarı Kompleksi”. Erişim 3 Şubat 2026. https://www.sohu.com/a/315612690_120143233
- “Litsa iz prošlovo”. Erişim 19 Temmuz 2022. http://branibor.blogspot.com/2016/11/blog-post_492.html?zx=d3b44e28fa41b3a0
- “Liu Bang’ın Şiiri, Güçlü Rüzgârın Şarkısı”. Erişim 6 Mayıs 2021. <http://dragonsarmory.blogspot.com/2019/04/liu-bangs-poem-song-of-mighty-wind.html>
- LIU, C. J. (2005). *Ritual Concepts and Political Factors in The Making of Tang Dynasty Princess Tombs (643-706 A.D.)*. (PhD thesis). School of Oriental and African Studies University, London. doi: <https://doi.org/10.25501/SOAS.00029229>
- “Luçnik strelyayuşçiy na skaku. Halçayan. Glina s okraskoy. Rubej n. e.”. Erişim 10 Mayıs 2021. <http://contrafacts.ru/foto/foto42.php>
- MAHMÛD EL-KÂŞGARÎ. (2007). *Dîvân-ü Lugâti't-Türk.* (Çev. ve düzenleme Serap Tuba Yurteser ve Seçkin Erdi). İstanbul: Kabcacı Yayınevi. (Özgün eser 1072-1074 tarihlidir).
- MAKSUD, F. ve MURADALIYEV, R. (Temmuz 2020). Göktürkler ve Üzenginin Yayılması Üzerine. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/4, 287-302. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gttad/article/767100>
- MARTINOV, A.İ. (2013). *Altay Kaya Resimleri: Biçiktu-Boom.* (Çev. Z. Bağlan Özer). Ankara: Atatürk Kültür, Ankara: Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.
- MIZRAK, E. Ç. (2014). Yüeh-Chih’lerin Kökenleri Ve Göç Süreçleri. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 7/XIX, 371-404. doi: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh588>
- MIZRAK, E. Ç. (2017). *Bozkır Kavimleri.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- “Mission Pelliot, Touen-houang 1., PL. XLIII.”. Erişim 10 Mayıs 2021. <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/VIII-5-B6-3/V-1/images/PDF/0099.pdf>
- “Mogao Grottoes Cave 249”. Erişim 4 Temmuz 2022. <https://www.e-dunhuang.com/cave/10.0001/0001.0001.0249>
- MOR, G. (2016). Divanü Lûgati't Türk'te Kuş Adları Üzerine Bir İnceleme. *Researcher: Social Science Studies*, 4/7, 74-95. doi:10.18301/rss.71
- NICOLLE, D. ve MCBRIDE, A. (2011). *Attila ve Göçer Kavimler.* çev. Levent Cinemre. Ed. Martin Windrow. İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- NIKONOROV, V. P. (1997). *Armies of Bactria 700 BC-450 AD* (Vol II). Yorkshire, UK: Montvert Publications.

- OKTAY ÇEREZCİ, J. Ö. (2013). *Orta ve İç Asya'da VI-IX. Yüzyıllar Arasında Maden Sanatı: Göktürk Devri*, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- OKTAY ÇEREZCİ, J. Ö. (2020). *Göktürkler Dönemi Maden Sanatı ve İşçiliği*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- OKTAY ÇEREZCİ, J. Ö. (2024a). *Göktürk Dönemi Sanatından İzlerle Hazar Dönemi Sanatı*. Ed. Beyza Nur Çeçdepe. Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- OKTAY ÇEREZCİ, J. Ö. (2024b). "Hazar Dönemi Kale Duvarlarındaki Tasvirler Üzerine". Ed. Candan Ülkü, Halil Elemana, 26. *Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı* (779-814). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- OLBRYCHT, M. (2015). Arsacid Iran and The Nomads of Central Asia-Ways of Cultural Transfer Some Preliminaries. *Bonn Contributions to Asian Archaeology*, 7, 333-390. doi: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.9746519>
- ÖGEL, B. (2015). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi* (Cilt. 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖZKAYA, A. S. (2019). Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş. Ed. A. Sefa Özkaya, *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü (Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji)* (11-141). İstanbul: Kronik Kitap.
- ÖZTÜRK, R. (2007). *Grek ve Latin Kaynaklarına Göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askerî Kültür (M.Ö. V. YY-M.S. VI. YY)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=3E3SNx5SkustVuLfqmVp4g&no=3aRWOYCEIYQzGuuXLE-ghA>
- PASHAZANOUS, H. (h.ş. 1401/2022). A study of Iranian Hunting Scenes and Motifs on the Ancient Chinese and Sogdian Tombs and its Relationship with the Concept of "Paradise of Xiwangmu", *Honar-Ha-Ye-Ziba: Honar-Ha-Ye-Tajassomi*, 27/2, 49-57. <https://sid.ir/paper/985804/fa>
- PAUL, P. (2003). *Les grottes de Touen-Houang* (Vol. I-VI). Ulusal Bilişim Enstitüsü "Dijital İpek Yolu" / Toyo Bunko, 2003. Erişim 4 Temmuz 2022. https://codh.repo.nii.ac.jp/?action=pages_view_main&active_action=repository_view_main_item_detail&item_id=198&item_no=1&page_id=30&block_id=41
- PAUL, P. (1920-24). *Les grottes de Touen-Houang* (Vol. I-VI). Paris: Librairie Paul Geuthne.
- PCHELIN, N. (2014). Turfan. *Expedition Silk Road: journey to the West: treasures from the Hermitage/ Exhibition catalogue* (64-78). Hermitage Amsterdam: De Nieuwe Kerk.
- POLOS'MAK, N. ve BOGDANOV, Y. (2016). *Noin-ulinskaya kolleksiya. Rezul'tatu raboti rossijsko-mongol'koy ekspeditsii, 2006-2012 gg*. Novosibirsk: INFOLIO.
- PUGACHENKOVA, G. A., DAR, S. R., SHARMA, R. C., JOYENDA, M. A. ve SIDDIQI, H. (1994). Kushan Art. Ed. János Harmatta. *History of Civilizations of Central Asia*, Vol II, (323-385). France: UNESCO Publishing.
- ROUX, J. P. (1972). "Türk Göçebe San'atının Dini Bakımdan Anlamı". *Türk Kültürü El-Kitabı: İslamiyetten Önceki Türk San'atı Hakkında Araştırmalar* (Cilt: II, Kısım I a: 74-87, Ekler: 433-436). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SAMASHEV, Z. (2013). *Köne Türki Grafkası*. Astana: Prosper Print.

- “Sayanskoye kol'tso Rossii #5 Sulekskaya i Oşkol'skaya pisanitsı”. Erişim 27 Haziran 2022. <https://yarodom.livejournal.com/1992383.html>
- SAVAŞ, M. M. (2021). *Ak Hunlar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- SAZAK, G. (2013). Varahşa Sarayı Duvar Resimleri. *Tarih Dergisi*, 57/1, 1-23. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/102227>
- “Shandong Eyalet Müzesi/IMG_7368.JPG”. Erişim 2 Şubat 2026. <https://echo978.pixnet.net/albums/218829517/photos/2332632301>
- “Shandong Eyalet Müzesi, Linyi Belediye Müzesi ve Xuzhou Han Hanedanı Taş Kabartma Müzesi koleksiyonlarından “Han ve Hu Hanedanları Arasındaki Savaşlar”ı tasvir eden Han Hanedanı taş kabartmalarının keyfini çıkarın”. Erişim 2 Şubat 2026. https://www.sohu.com/a/169158168_772510#google_vignette
- “Shanxi Museum-Tomb of Yu Hong”. Erişim 24 Ekim 2021. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7d/Shanxi_Museum_-_tomb_of_Yu_Hong_2.JPG
- SINOR, D. (2002). [Kök] Türk İmparatorluğunun Kuruluş ve Yıkılışı. Der. Denis Sinor. *İç Asya Tarihi* (383-424). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- “Sulek Pisanitsa - Pichiktig-Tak”. Erişim 28 Haziran 2022. <https://megalithica.ru/sulekskaya-pisanicza-pichiktig-tak.html>
- “Sulekskaya pisanitsa 4/7”. Erişim 28 Haziran 2022. <https://wikimapia.org/15182830/Sulekskaya-pisanitsa#/photo/2753305>
- SUNG, Je H. (2019). A Study of 'Parthian Shot' in Parthia Era. *The Korean Journal of History for Physical Education, Sport, and Dance*, 24/4, 83-99. doi: <https://doi.org/10.24826/KHSPESD.24.4.6>
- “Swat Bowl”. Erişim 10 Mayıs 2021. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1963-1210-1
- TANABE, K. (1989). A Discussion of One Kushano-Sasanian Silver Plate and Relation to Gandharan Art. *Orient*, 25, 51-80. doi: <https://doi.org/10.5356/ORIENT1960.25.51>
- “Tang Cavalry 大唐骑兵”. Erişim 5 Temmuz 2022. <http://dragonsarmory.blogspot.com/2016/10/tang-cavalry.html>
- “Tang Gilded Bronze Ornament”. Erişim 18 Ocak 2026. <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=101296625>
- TAO, T. ve WERTMANN, P. (2010). The coffin paintings of the Tubo period from the northern Tibetan Plateau. Ed. Mayke Wagner ve Wang Wei. *Archäologie in China – Bridging Eurasia* (Vol. 1, 187-212). Mainz: Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung, Außenstelle Peking. https://www.dainst.blog/bridging-eurasia/wp-content/uploads/sites/2/2020/05/ACEA1_2010_Tong-Wertmann_TUBO.pdf
- TAŞAĞIL, A. (Haz.) (2007). *Türk Dünyası Kültür Atlası (İslam Öncesi Dönem), I*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- TAŞAĞIL, A. (2012). Türk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt XLI, 467-474). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.
- TAŞAĞIL, A. (2018). *Türk Model Devleti Gök Türkler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- TAŞAĞIL, A. (2020). *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- “The search for immortality: The Tomb of Lady Dai”. Erişim 20 Temmuz 2022. <https://smarthistory.org/tomb-of-lady-dai/>
- “The Second Coffin of Lady Dai”. Erişim 28 Temmuz 2022. <https://www2.oberlin.edu/images/Art250/250-120.JPG>
- “THE SOGDIANS Influencers on the Silk Roads”. Erişim 20 Haziran 2022. <https://sogdians.si.edu/the-sogdians-at-home/>
- “The Yu Hong Tomb of the Sui in Taiyuan, Shanxi Province”. Erişim 20 Haziran 2022. <http://www.china.org.cn/e-kaogu/1999zhong/k-8.htm>
- TOK, Z. (2020). *Tuyuhun Tarihi (MS III.-VII. Yüzyıl)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=UpF5A6yVXVXBdHgQtmLtiw&no=OHZERrXId4EPA0NmIhr9vg>
- TOK, Z. (2021) *Bozkırın Kayıp Hakimi Tuyuhun Devleti (MS III.-VII. Yüzyıl)*. Ed. Doğan Mert Demir. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- “Tomb of Yu Hong”. Erişim 8 Şubat 2021. https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_Yu_Hong
- TORAMAN, A. (2024). *Arkeolojik Veriler Işığında Türklerde At Koşumları ve Savaş Aletleri - Altay Bölgesi*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- “Total War” Üç Krallık temasına mı sahip olacak? Üç Krallık dönemindeki gerçek savaşlar ve silahlar hakkında konuşun”. Erişim 6 Mayıs 2021. <https://zhuanlan.zhihu.com/p/32951431>
- “Tun-huang Bin Buddha Mağaraları”. Erişim 8 Mayıs 2021. <http://www.turkbilimi.com/tun-huang-bin-buddha-magaralari-mo-kaio-magaralari-turkler/>
- USKİNOVNA, A. G. ve MUSURMONKULOVA, A. Z. (January-2019). Culture and Art of the Kushan Kingdom. *East African Scholars Multidisciplinary Bulletin*, 2/1, 1-3. doi: 10.36349/easmb.2019.v02i01.001
- “Üç metrelik silahlar sadece bir piyade savaşında mı dizilebilir? Çince “zhangba mızrağı”nı biliyor musunuz (3) (步战三米大枪只能列阵？你了解中国“丈八矛”吗(三))”. Erişim 21 Haziran 2022. <https://www.bilibili.com/read/cv3883720>
- ÜREN, U. (Aralık 2019). Doğu Avrupa’da Kafatası Şekillendirme Geleneği ve Batı Hunları. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, 55-83. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/892419>
- “WLB Cod.bibl.fol.23 Stuttgart Psalter”. Erişim 30 Ocak 2026. <https://manuscriptminiatures.com/4868/13187#image>
- “Восточная стена: Живопись Афрасиаба. Л. И. Альбаум”. Erişim 24 Şubat 2026. <https://historicus.media/vostochnaya-stena>
- WUJUN, S. (武军, 孙). (2012). *Kuzey Hanedanları, Sui ve Tang Hanedanlıklarında Çin’deki Soğd Mezarlarının Görüntüleri Üzerine Kültürel ve Estetik Araştırma (北朝隋唐入华粟特人墓葬图像的文化与审美研究)*. (PhD thesis). China, Northwestern University.

- WUJUN, S. (2014) *Çin'deki Soğdu Mezarlarında Yansıyan Cenaze ve Dini Kültür*, Çin: Çin Sosyal Bilimler Yayınevi (入华粟特人墓葬图像的丧葬与宗教文化·孙武军[专著], 中国社会科学出版社).
- “Wu Liang Tapınağı'nın taş oymalarının kopyalanması (Bölüm 11/2)”. Erişim 3 Şubat 2026. https://collections.culture.tw/ntm_collectionsweb/collection.aspx?GID=M7MSMIMXM2
- YABALAK, H. (2019). *Afrasyab Duvar Resimlerinin İkonografik Çözümlemesi*. (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- YATSENKO, S. A. (2011). 6. YY'ın İkinci Yarısı-8. YY'ın İlk Yarısı (Ötekilerin İmajları)-II. Çev. Hicran Karataş. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/11, 112-141. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155379>
- YEVTYUHOVA, L. A. (1948). *Arheologičeskiye Pamitniki Yeniseykih Kırgızov (Hakasov)*. Abakan: Hakasskiy Naučno-issledovatel'skiy İnstitut Yazıka lit. i İstorii.
- YILDIZ, N. (2017). *İslamiyet Öncesi Türk Sanatında Av Sahneleri ve Hayvan Mücadele Sahnelerinin İkonografisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa. https://www.academia.edu/43506847/%C4%B0slamiyet_%C3%96ncesi_T%C3%BCrk_Sanat%C4%B1nda_Av_Sahneleri_ve_Hayvan_M%C3%BCcadele_Sahnelerinin_%C4%B0konografisi
- “Yinan'daki Doğu Han Hanedanlığı Taş Kabartma Mezarı”. Erişim 3 Şubat 2026. <http://www.jiaxiangwang.com/arch/a-sdlinyi-yinan-donghanhuaxiang.htm>
- “Yinan Han Türbeleri ve Xinliang Köprüsü”. Erişim 3 Şubat 2026. <https://www.lifeweek.com.cn/article/7406>
- YORULMAZOĞLU, E. İ. (2021). *İslamiyetten Önce Türkler: Yabancı Kaynaklara Dayalı Bir Tarih Araştırması*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- YUANLIN, Z. (张元林) (Ocak 2002). *Çin'deki Dunhuang Duvar Resimlerinin Tam Koleksiyonu: Batı Wei Hanedanlığı (Cilt 2)*. ([中国美术分类全集] 中国敦煌壁画全集 2 西魏), Çin: Tianjin Halkın Güzel Sanatlar Yayınevi (天津人民美术出版社).
- YÜCEL, Ü. (1999). *Türk Okçuluğu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- YÜ, Y. (2002). Hsiung-nu (Şyung-nu). Çev. Selçuk Esenbel. *Erken İç Asya Tarihi (167-208)*. Der. Denis Sinor. İstanbul: İletişim Yayınevi.